

אוניברסיטת תל-אביב
בית הספר לחינוך
ע"ש חיים וג'ואן קונסטנטינר

והגדת לבנד ?

**תפיסותיהם של הורים יהודים-חילונים-ישראלים בקשר
לחינוך ילדיהם בתחומים של שייכות וזהות יהודית במסגרת
המשפחה**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

יעל קדים בר-לב

מאשרת נעמה צבר בן יהושע

הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב

אוגוסט 2015

אוניברסיטת תל-אביב

בית הספר לחינוך

ע"ש חיים וג'ואן קונסטנטינר

והגדת לבנד?

**תפיסותיהם של הורים יהודים-חילונים-ישראלים בקשר
לחינוך ילדיהם בתחומים של שייכות וזהות יהודית במסגרת
המשפחה**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

יעל קדים בר-לב

הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב

אוגוסט 2015

עבודה זו נעשתה בהדרכת

פרופ' נעמה צבר-בן יהושע

תודות

לקרן מנדל על תמיכתה לאורך הדרך

לפרופ' נעמה צבר-בן יהושע על שהיית לי מורת דרך מאפשרת ומכוונת כאחת, זמינה ונגישה בכל עת לעמיתים ומורים בסגל מנדל בארץ ובעולם על עצות, הערות ותגובות מעשירות ומחכימות ועל התמיכה מרגע היציאה לדרך ועד סופה

למשתתפים במחקר, על האמון שנתתם בי ועל ששיתפתם אותי בעולמותיכם על מורכבותם

להורי, לזוגי ולילדי – המשפחה שלי, אתם הגרעין שממנו צומח הכל

תוכן עניינים

1	תקציר
1	רקע תיאורטי
1	גישות בשיח זהות
3	זהות, שייכות ומשפחה
7	זהות יהודית-ישראלית-חילונית בזמננו
9	מתודולוגיה
9	מטרות המחקר
9	שאלות המחקר
10	הפרדיגמה המחקרית
11	שיטות העבודה וכלי המחקר
12	המשתתפים במחקר
13	איסוף טקסטים למחקר
13	אודות החוקרת
14	ניתוח הטקסטים
15	תהליך הניתוח
17	קריטריונים להערכת איכות המחקר
18	מגבלות המחקר
19	ממצאים ודיון
19	אסופת דיוקנאות
19	שרית – "הרוח הזאת צריכה להתמלא במשהו. במה היא מתמלאת?"
23	טלי – "אני אוהבת אותם ופתאום הם נכנסים למין עולם שלא מוכר לי... זר לי"
28	שרה – "רוצה שהוא ירגיש שהוא מבחינת הזהות שלו יהודי... ואני מרגישה שלא עשיתי את תפקידי".
32	רקפת – "פריקית של טקסים"
35	נדב – "טוב לי ואני מרוצה ממה שיש לי"
38	יוני – "זה רק חצי ממני. החצי השני..."
42	הורות בעיני הורים
52	חגים וטקסים
70	זיקות עם אחרים
76	טיפוסי זהות - עמדות כלפי הזהות היהודית
78	סיכום והשתמעויות
79	פרקי העבודה כסמני דרך של תהליך המחקר
80	'העברה יהודית' במשפחות חילוניות
82	הפחתה או התפתחות בעידן של חירות
83	השתמעויות להמשך הדרך

83	השתמעויות לחוקרים
84	השתמעויות לעוסקים בתחום של זהות ושייכות יהודית של חילונים בישראל
85	השתמעויות להורים
	Summary

תקציר

רקע

מחקר זה עוסק בתפיסותיהם ובעמדותיהם של הורים יהודים-ישראלים-חילוניים בקשר לחינוך ילדיהם בתחומים של שייכות וזהות יהודית במסגרת המשפחה. בשנת 2003 הצביעו בר ויער (2003) על חסרונם של מחקרים שבוחנים את תודעת הזהות היהודית דווקא בקרב הורים חילוניים. את ציפיותיהם החינוכיות של הורים בנושא זהות יהודית חילונית חקרה חמו בשנת 2008. היא התמקדה במחקרה בציפיות ההורים מבית-הספר. מחקר זה, הוא המשך לאותה מגמה אולם מתמקד בהקשר המשפחתי. בהקשר זה מונחות בבסיס המחקר מספר הנחות:

- הורים הם בעלי-תפקיד ראשיים בחינוך ילדיהם בכלל, גם הורים חילוניים כאשר מדובר בחינוך יהודי. לתפיסותיהם ולמעשיהם יש השפעה מרובה על הזהות המתפתחת של ילדיהם.
- הורים יהודים-ישראלים-חילוניים רבים לא נתנו את הדעת על תפקידם בחינוך ילדיהם בתחומים של שייכות וזהות יהודית במסגרת המשפחה. רבים נוקטים בדפוס של הימנעות בתחומים אלה ופועלים לעתים קרובות מכח ההתמדה ותוך השארת עיקר התפקיד בתחום זה לגן ולבית הספר.
- הקשבה לקולותיהם של אותם הורים, בכלל, ובסוגיות של שייכות וזהות יהודית, והשמעת קולותיהם במרחב המקצועי והציבורי עשויות לתרום לידע ולהבנה של חוקרים, הורים ומחנכים 'מקצועיים' בהקשרי העשייה שלהם.

המסגרת התיאורטית של המחקר

המסגרת התיאורטית של המחקר כוללת שלושה היבטים: האחד, היבט הזהות והשייכות היהודית, השני - ההיבט המשפחתי והשלישי הוא הקשר בין השניים. ההקשר לכל אלה הוא התקופה הפוסט תעשייתית ופוסט מודרנית שבה מתקיים המחקר. תקופה זו מאופיינת בהעדר מערכות ערכים בהירות ומוסכמות שמסייעות ליחיד לכוון את בחירותיו המוסריות. היחיד מגלה ובונה את עצמיותו בתהליך רפלקסיבי שמתקיים במציאות שמשתנה באופן מתמיד ומאופיינת בחוסר וודאות, בריבוי אפשרויות, בריבוי מקורות סמכות ובמרכזיות הספק ביחס לכל (Adams & Marshall, 1996; Giddens, 1991). המשפחה עוברת בתקופה זו שינויים מרחיקי לכת. מבנה המשפחה הולך ומתגוון, ההגדרה מהי משפחה אינה מובנת מאליה ותפקידיה ההיסטוריים של המשפחה: יצור רביה, סוציאליזציה וחינוך עוברים גם הם שינויים (פוגל-ביזיאוי, 1999). עם זאת, ממשכה המשפחה להיות מרכזית בהשפעתה על התפתחותם של יחידים ולתווך בינם ובין החברה (אלמוג, 1996, 1997; צבר-בן יהושע וצבר, 2012). המשפחה משוקעת בתרבות ומהווה את ההקשר שבו מעוצבת ונחוות זהותו של היחיד (לוי, 1989; שביד, 1996; שגיא, 2006 א').

במבט היסטורי, ניתן לראות ברבים מהחילונים החיים ומגדלים את ילדיהם בישראל כיום צאצאיה של המהפכה הצייונית. הם ניסו לגבש זהות יהודית-לאומית-חילונית מתוך התחברות אל פרויקט המודרנה, במידה רבה של ניתוק מהמקורות היהודיים הדתיים ותוך שלילת העבר היהודי הגלותי (גודמן ויונה, 2004). הישראלים שגדלו במדינת ישראל בעשורים הראשונים לקיום המדינה ראו בדרך כלל את עצמם בראש ובראשונה כישראלים. יחסם לדת היהודית ולעם היהודי היה מסויג (אורון, 2010). מאז שנות השמונים החל המרכיב היהודי, לצד המרכיב הישראלי, בזהות הלאומית החילונית להתחזק וחילוניים החלו להתעניין בחידוש הזיקה למקורות היהודיים (שלג, 2010; שגיב ולומסקי-פדר, 2007).

שאלות המחקר

על רקע זה, עוסק המחקר הנוכחי בשתי שאלות מרכזיות:

- כיצד תופסים, במוצהר, ההורים את תפקיד ההורות בכלל, את תפקידם כמחנכים לתרבות ואת תפקידם בתחומים של זהות ושייכות יהודית של ילדיהם?
- לאילו עמדות, תכנים והתנהגויות של זהות ושייכות יהודית רוצים/שואפים/ מקווים ההורים לחנך את ילדיהם?

מתודולוגיה

המחקר מתמקד בתפיסותיהם ובהשקפותיהם הסובייקטיביות של הורים. זהו מחקר פרשני שהתבצע בדרך של מפגש ודיאלוג בין המשתתפים והחוקרת (שלסקי ואריאלי 2001; Patton 2002; Gergen, 2009). מטרת המחקר היא להעמיק בהבנת תפיסות המשתתפים ולא להגיע להכללות גורפות באשר לכלל הציבור החילוני בישראל. זהו מחקר אינדוקטיבי, תחילתו בשאלות ובתשתית עיונית שתפקידה להעשיר ולגוון את הגישה לשאלות ולמצאים. המחקר התבצע התהליך של מעבר מהבנה מוקדמת ומעורפלת ביחס לשאלות המחקר לעבר הבנה בהירה יותר ואחרת מההבנה הראשונית. הפרשנות התקיימה בשתי רמות: האחת, בדיאלוג בין החוקרת והמשתתפים שהבנו את תפיסותיהם ביחס לשאלות המחקר והמלילו אותן במסגרת הריאיונות. השנייה, היא פרשנות החוקרת את דברי המשתתפים וקישורם לידע נוסף, שמחוץ לריאיונות (שלסקי ואריאלי, 2001). הפרדיגמה שעל יסודה נכתב מחקר זה רואה בקוראים, כמו גם בחוקרת ובמשתתפים, מפרשים פעילים. לאור זאת, אני מזמינה את קוראי המחקר לגשת אל הקריאה בעמדה פעילה כאל מפגש שיש בו הזדמנות לפרשנות.

ממצאים

חיים מאושרים, מימוש עצמי, וחופש בחירה בולטים כמוטיבים מרכזיים בהורות שעליה מדברים המשתתפים. ההנחה כי הילדים הם אלה שיבחרו את דרכם בעתיד היא הנחת מוצא וההורים משתדלים להעניק להם את הכלים לבחור את המיטב עבור עצמם. ההורים מכוונים למטרות אינדיבידואליות בעיקר ושואפים להיענות באופן מדויק ומתאים ככל האפשר למאפייניו ולצרכיו של כל ילד. הם תופסים את עצמם כאחראים ראשיים וראשונים לגידול ילדיהם, לצד תפיסתם את סמכותם כלפי הילדים כחלקית ולא כוללת.

ניתן לזהות מתח בין האמונות והערכים הדמוקרטיים-ליברלים של ההורים לבין ההקשר הקונקרטי של שייכותם היהודית-ישראלית, נטיותיהם האישיות ומניעיהם כהורים. היבטים אלה, שמקיימים מתח ביניהם, מתווים, בין השאר, את קווי המתאר שבתחומם מתעצב אופיין היהודי של המשפחות. בהתייחסם לתפקיד ההורות בכללותו נשמעים המשתתפים בהירים ובוטחים בדרכם, זאת בשונה מהתייחסותיהם להורות בתחומים של זהות ושייכות יהודית שם הם מהססים ומבטאים מאבקים פנימיים ואי בהירות.

למרות שמשתתפים שונים בטאו רגשות ודפוסי קשר שונים לזהותם ולשייכותם היהודית, נראה שבהיבט של העברה לילדים יש ביניהם הרבה מן המשותף: כל המשתתפים בטאו רצון לקיומן של זיקות משתנות בעצמתן של ילדיהם לזהותם היהודית. עם זאת, הם מעידים על העברה רופפת ומצומצמת של תכנים ורגשות לילדיהם בתחומים אלה. מספר גורמים עולים מדבריהם כמשפיעים על העברה לילדים:

- ידע מצומצם עד כדי בורות של ההורים בתכנים יהודיים.
- מיעוט של פרקטיקות מוחשיות לביטוי הזהות והשייכות היהודיים.

▪ ערפול, מבוכה ורגשות סותרים ביחסם ליהדות.

▪ מתח בין ערכים ואורח חיים מערביים ליברלים ודמוקרטיים לערכים מסורתיים.

נראה שרובד הזיהוי ברור להם – הם יהודים חילונים וישראלים, רובד ההזדהות מעורר אצל חלקם תהיות וסימני שאלה – בעיקר ביחס להזדהויות היהודית והישראלית, ורובד הקשרי המשמעות נותר אצל רבים מהם, כפי שהם מעידים, חסר וריק. במבט על ההעברה הבין-דורית במשפחות המשתתפים נדמה שמועבר מההורים לילדיהם "סיב" הולך ודק.

כך נוצר מצב שדווקא הורים אשר מחויבים לילדיהם ולתפקיד ההורות, שחשוב להם לפתוח בפני ילדיהם אופקים רחבים ככל הניתן ועושר של התנסויות, שמעודדים את ילדיהם להתפתח כאנשים אותנטיים שמחויבים לעצמם ובחרים את דרכם, מצמצמים מראש את האופק של ילדיהם ביחס למרכיב היהודי בזהותם.

תרומת המחקר

תרומות המחקר נוגעות למספר אוכלוסיות: חוקרים, מובילי תכניות ופעילי שטח בתחומים של זהות ושייכות יהודית בישראל והורים. הספרות המחקרית בתחום החינוך עוסקת מעט מאד בחקר ההורים כמחנכים ובמשפחה כזירה שבה מתרחש החינוך. מרבית המחקרים עוסקים במחנכים מקצוענים ובעולם הבית-ספרי. מחקר זה מזמין להרחיב את ההתעניינות בהורים כמחנכים במסגרת המחקר בחינוך. בנוסף, מעלה המחקר נושאים שחקירתם לא מוצתה ויש מקום להמשיכה. פירוט הנושאים מופיע בפרק הסיכום.

בעבור העוסקים בפועל בתחומי הזהות והשייכות היהודית של חילונים בישראל, הניב המחקר מספר מוקדים להתייחסות:

▪ התייחסות להורים ולמשפחות כקהל יעד

▪ קידום גישה דיאלוגית ביחס למקורות היהודיים, גישה שאינה רווחת בקרב הציבור החילוני

▪ תווך של ידע יהודי שהמשתתפים מעידים על העדרו כחסם

▪ יצירת הזדמנויות לזיקות פוריות בין שונים בחברה הישראלית

באשר להורים, נוסף על עירור תשומת הלב לנושא "רדום" מעודד המחקר הנוכחי קבלת אחריות של ההורים לתחום השפעה המונח בידיהם ממילא. המחקר מעודד הורים לרפלקסיה אקטיבית ולפעולה. הפניה להורים במחקר זה עוסקת בקשרים שבין הורות עכשווית ומסורת, הורות ותרבות. זו שאלה שנוגעת לא רק להורים חילונים ולא ליהודים בלבד ומכאן שתרומות המחקר עשויות להיות רלבנטיות להורים בעולם כיום.

רקע תיאורטי

גישות בשיח זהות

מחקר זה עוסק בתפיסותיהם של הורים בקשר לחינוך ילדיהם בתחומים של שייכות וזהות יהודית. שאלה זו נחקרת במציאות שבה החברה הישראלית, כתברות רבות בעולם כיום, מאופיינת בגוון ובריבוי תרבויות, יהודיות ואחרות. מושג הזהות עובר שינויים ומקבל פרשנויות חדשות. להלן אסקור כמה מן הגישות הרווחות בשיח הזהות כיום.

מבט פילוסופי על הזהות

תחילתו של הדיון במושג זהות בפילוסופיה הקלאסית. שם נתפס ה"אני" כיש מטאפיסי שניתן מאלוהים. ככזה, הוא אינו מותנה או תלוי בהקשרים היסטוריים, חברתיים ותרבותיים. הזהות נתפסת כיציבה לאורך החיים. האדם האידיאלי הוא מי שמממש את עצמו כ"אני אותנטי" למרות גורמים בסביבתו שלעתים עלולים להסיט אותו מעצמיותו. היחיד מבצע בחירות תרבותיות במהלך חייו שמבטאות את מי שהוא. בהיבט הדתי, השתייך היחיד לדת שלתוכה נולד, אלא אם המר את דתו. הזהות בהיבט זה הייתה קבוצתית ודיבור על זהות אישית לא היה רלבנטי. (שגיא, 2006 א; Horowitz, 2011).

בתקופה המודרנית חל מעבר מתפיסת ה"אני" כישות מטאפיסית לתפיסתו כישות אנתרופולוגית. ה"אני" נתפס כמושפע מההקשרים ההיסטוריים, התרבותיים והחברתיים שבהם הוא חי. נוסף על כך, בהיבט של הזהות הפכה מציאות החיים למורכבת יותר. במקום עוגן יחיד להשתייכות (שהיה דתי בדרך כלל) נוצרו כמה עוגנים שביניהם מצא את עצמו היחיד מנווט (כמו דת ומדינה). הגבולות בין העולמות לא הוגדרו בברור מבחוץ, וכל יחיד הצטרך להגדיר אותם בעצמו. בתקופה זו, החל השיח על זהות אישית והפך לרלבנטי ובעל משמעות. ה"אני" הפך במידה רבה לפרויקט של היחיד. הנסיון שלו והרפלקציה שלו על אודות התנסויותיו נתפסו כמשפיעים על התשתית שמונחת בבסיס מחשבותיו ופעולותיו (Giddens, 1991).

זהות בעידן של רב-תרבותיות

בתקופה הפוסט מודרנית הפכה מציאות החיים למורכבת עוד יותר. גלי הגירה גדולים יצרו מציאות רב-תרבותית ברב החברות המערביות. התעוררו ספקות באשר לעצם קיומו של "אני" והתפתחו תפיסות שונות ביחס לזהות. ולדורך וקימליקה מתארים את האדם כמלקט תכנים וצורות תרבותיות מתוך שלל של אפשרויות הפתוחות בפניו בעולם הרחב. האפשרויות נתפסות כשוות מעמד והבחירה ביניהן אינן מכוונות על ידי יסוד מארגן או גרעין זהות כלשהו. האדם נתפס כקיום של אוסף בחירותיו. תפיסה זו של הזהות מאתגרת מושגים מסורתיים כמו מחויבות, נאמנות וחינוך (Waldorn, 1992).

תפיסה נוספת של הזהות שהתפתחה על רקע של אותה תקופה היא תפיסת הזהות הרב-תרבותית (שגיא, 2006א). תפיסה זו רואה באדם יצור היסטורי, תרבותי וחברתי שמעצב את זהותו בדיאלוג עם אחרים וכתוצאה מזיקתו להקשרים שלתוכם נולד. תפיסה זו רואה את האני כ"גרעין ראשוני" שממשיך ומתהווה מתוך הזיקות שהוא מקיים עם יחידים או עם קבוצות במהלך חייו. תהליך כינון הזהות מתפתח סביב גרעין זה, שכולל את ה"חומרים" אשר מהווים את השפה הבסיסית של הזהות: תפיסות, אמונות, נורמות, מיתוסים, אתוסים מכווננים ושפה. מתוכו מבצע היחיד את בחירותיו בתהליך של דו שיח ומתוך יחסי זיקה מגוונים במהלך חייו. בחירותיו של היחיד מתקיימות בתהליך דיאלקטי שבין חירותו לבין היותו כפוף

להקשרים שלתוכם נולד ובהם חי. גישת הזהות הרב-תרבותית מכירה באופי המקוטע, הדיאלקטי, הסותר והדינמי שבהות האנושית. (Taylor, 1991; Thompson, 1996). גישת הזהות הרב-תרבותית מהווה את אחד היסודות אשר שואב מחקר זה את מושגיו.

עיון במילה "זהות" (בעברית ובאנגלית) מגלה משמעויות סותרות. האחת - שוויון ודמיון מוחלטים, והשנייה – הגדרה של ייחודיות. לעתים משמשת המילה "זהות" לדיבור על ה"עצמי", ה"אני" הייחודי של הפרט. לעתים היא משמשת לביטוי דמיון מוחלט בין יחידים נפרדים. המשמעויות המנוגדות הללו מרמזות על המטען הפסיכו-סוציולוגי של המושג זהות ועל היותו בעל משמעויות פרטיות וקבוצתיות אשר שזורות זו בזו ומשפיעות זו על זו (Horowitz, 2011). ישנם חוקרים הגורסים את קיומו של מתח מתמיד בין צורך היחיד לפתח את ייחודיותו לבין צרכיו ביחסים עם אחרים. ישנם אחרים שמציעים לראות בשני הצרכים הללו כוחות משלימים. אלה האחרונים מניחים שרק מתוך יחסים עם אחרים יכול היחיד לבנות את עצמיותו הייחודית (Adams & Marshall, 1996).

למרות חוסר הבהירות ביחס למושג הזהות וקיום מגוון של תפיסות ביחס למושג זה, מסכימים החוקרים על מספר תפקידים שממלאת הזהות בעבור היחיד והחברה: 1. ביסוס הבנת היחיד באשר למי הוא. 2. ביסוס משמעות וכוון באמצעות מחויבויות, ערכים ומטרות. 3. ביסוס הרגשות של שליטה אישית ורצון חפשי. 4. תרומה לצורך בעקביות, לכידות והרמוניה בין ערכים, אמונות ומחויבויות. כמו כן, נוטים חוקרים להסכים על כך שזהות הוא צורך אנושי בסיסי (שם).

ניתן להצביע על השפעות דו כיווניות בין זהותו של היחיד והחברה הסובבת אותו. הקשרים חברתיים נתפסים על ידי חוקרים כמשאב ליצירת זהות. בו-זמנית משפיעה זהותם האישית של יחידים על ההקשר החברתי שבו הם חיים (שם; Giddens, 1991). הפרת אחדות המקום והזמן כגורמים הכרחיים לביצוע פעולות משותפות, שמאפיינת את התקופה הפוסט-מודרנית, יצרה מצב חסר תקדים בתולדות האנושות שבו הזהות האישית והחברה הגלובלית קשורים זה בזה קשר הדדי, הדוק ומתמיד (Giddens, 1991; אבירם, 1999).

ניתוח היסטורי מראה שחברות שונות, או אותה חברה בתקופות שונות, מספקות רמות שונות של בחירה בהבניית ה"אני". ניתן לראות את רמות הבחירה כרצף שבקצהו האחד חברה שבה זהות היחיד נקבעת על ידי השתייכות לשושלת או למגזר ובקצהו השני, חברה שמאפשרת בחירה בין חלופות. התקופות המודרנית והפוסט-מודרנית מאופיינות ברמה גבוהה של בחירה, אולם בחסר של מערכות ערכים בהירות ומוסכמות שמסייעות ליחיד לכוון את בחירותיו המוסריות ולהבחין בין טוב ורע, לגיטימי ולא לגיטימי. בהעדר בהירות ערכית, הפך העצמי לערך מרכזי בתרבות, ולפרויקט של היחיד, שמגלה ובונה את עצמיותו בתהליך רפלקסיבי מתמיד של יצירת קשרים בין שינויים אישיים לבין שינויים חברתיים. תהליך זה מתקיים במציאות אשר משתנה באופן מתמיד ומאופיינת בחוסר וודאות, בריבוי אפשרויות בכל תחומי החיים, בריבוי מקורות סמכות ובמרכזיות הספק ביחס לכל (Adams & Marshall, 1996; Giddens, 1991).

הנחות של המחקר הנוכחי ביחס לזהות יהודית

כמה הנחות מונחות בבסיס מחקר זה בנוגע לזהות יהודית. האחת היא ההתייחסות לזהות החילונית כקטגוריה חברתית הכוללת זהויות מגוונות, משתנות ודיאלקטיות ולא כמהות זהותית מגובשת וקבועה.

השנייה היא ההנחה שעבור כל יחיד, משמעות היותו יהודי וההיבטים הקשורים לכך יכולים להתבטא בדרכים שונות. היבטים של יהודיותם של אנשים שונים יכולים אף להיות סותרים זה לזה ועדיין לגיטימיים. מחקר זה לא מניח מראש היררכיה בין ביטויים שונים של יהודיות.

ההנחה השלישית היא כי הזהות החילונית-ישראלית נבנית מתוך יחסי זיקה עם זהויות יהודיות אחרות ועם זהויות לא יהודיות בארץ ובעולם, באמצעות קשרים ישירים ועקיפים שקיימים מעצם החיים במדינה משותפת ובמציאות גלובלית. עוד על זהות יהודית חילונית אשר מהווה הקשר ומוקד של מחקר זה מופיע בסעיף "זהות-יהודית-ישראלית-חילונית בזמננו, בהמשכו של פרק זה.

זהות, שייכות ומשפחה

הורים כמחנכים וכחונכים לתרבות

הספרות המחקרית בתחום החינוך בנושא תפקידי הורים עוסקת מעט מאד, אם בכלל בתפיסות ההורים את תפקידיהם כלפי ילדיהם. מרבית המחקרים נעשו מנקודת מבטם של אנשי המקצוע ועוסקים בעולם הבית-ספרי. אחד התחומים שזוכים למחקר הוא מערכת היחסים בין הורים לבית-הספר בשאלות של זכויות, חלוקת סמכויות, דפוסי מעורבות והתערבות והשפעת הורים על ההישגים הלימודיים של ילדיהם. ההורים נתפסים כצרכנים, כלקוחות או כשותפים של מערכת החינוך הפורמאלי והממשק בינם לבין הממסד המחנך מהווה בדרך כלל את מוקד המחקר (Kroeker, Norris, 2007; Glanzer, 2008).

מחקרים משווים בין הורים בתרבויות שונות מעידים על כך שיש כמה דאגות שהן משותפות לכל ההורים: הדאגה לשלמות הגופנית והבריאות הפיסית של הילד, הדאגה לקיום החומרי של הילד בהווה ובעתיד והדאגה לחינוך הילד וחניכתו לתרבות. המענה לדאגות אלה שונה מתרבות לתרבות. בתחום החינוך והחניכה לתרבות, נחשבת התפתחותם של ילדים כתלויה במידה רבה בהקשר המשפחתי ובבחירות התרבותיות שעושים המבוגרים המשפיעים עליהם בין אפשרויות תרבותיות שונות. בחברות רבות, ובמיוחד בתרבות המודרנית והמערבית, נתפס תפקיד זה בראש ובראשונה כתפקידם של ההורים והם נתפסים כמשפיעים הראשונים על הפיכת הילדים לחברים בתרבות. ה"שפה התרבותית" שאותה ירכשו הילדים תלויה במידה רבה בבחירות של הוריהם מה להדגיש ועל מה לוותר מתוך המכלול התרבותי שבו הם חיים (Bornstein, 1991). בחירות אלה של ההורים מושפעות בין השאר, כפי שמצביעה אנט לאורי (Lareau, 2003) מהמעמד הסוציאקונומי של המשפחה. לפי לאורי למעמד חברתי ישנה השפעה מעצבת על תחומים שונים בחיי המשפחה, ביניהם על סגנון ההורות, וזה בתורו משפיע על ההון התרבותי שעומד לרשות הילדים בבגרותם. מחקרים בתחום של סוציאליזציה של ערכים בין הורים וילדים מדווחים על משתנים שונים שנחשבים כמשפיעים על העברת ערכים בין הורים וילדיהם, ביניהם: טבע ואופי הערכים שבהם מדובר, התפיסות והעמדות של הילדים ביחס לערכים שבהם מחזיקים הוריהם, גיל הילדים ואיכות הקשר הורה-ילד (Maccoby, 1992). בשנות השישים רווחו תיאוריות של סוציאליזציה שתפסו את התהליך כחד-כווני וכמתרחש מההורים אל הילדים. ההורים נתפשו כמאמנים או כמעבירים של תרבות והילדים נתפסו כ"מיכלים ריקים" שמולאו בהדרגה ברפרטואר החברתי הנדרש. במשך השנים (החל משנות השבעים ועד היום) חל מעבר לתפיסות סוציאליזציה שרואות את התהליך כדו-כווני וכאינטראקטיבי בין ההורים והילדים. כתוצאה מכך חל מעבר מחיפוש קשרים ישירים בין פרקטיקות של ההורים לתוצאות אצל הילדים לעבר בניית דגמים שמבוססים על הדדיות ויחסי גומלין בין השותפים לקשר. מחקרים אלה מניחים כי ילדים עוברים סוציאליזציה בעיקר דרך השתתפותם באינטראקציות עם שותפים קרובים (משפחה או חברים) וכי אינטראקציות אלה שונות מהותית מאינטראקציות עם זרים (שם; Whitbeck, Gecas, 1988). התפיסה שמייחסת חשיבות רבה לתפקיד ההורים בחניכה לתרבות, שהיא יסודית למחקר זה, אינה סותרת את הידיעה כי הורים אינם הגורמים היחידים שמשפיעים על הסוציאליזציה של ילדיהם וחניכתם לתרבות, וכן כי תהליכים של סוציאליזציה ורה-סוציאליזציה יכולים להתרחש בכל עת לאורך החיים.

נוסף על תפקיד החונכים לתרבות, נתפסים ההורים על ידי הוגים וחוקרים גם כמי שמניחים את התשתית לחוויית השייכות של היחיד כבר משלבי התפתחותו המוקדמים.

אלפרד אדלר, שראה בצורך בשייכות את המניע המרכזי לפעולות האדם, הגדיר את המשפחה כמעגל השייכות הראשון שבו לומד הילד דרכים ליצור שייכות שאותן הוא מרחיב בהמשך חייו למעגלים חברתיים נוספים. השייכות על פי אדלר אינה מצב סטטי, אלא מצב של תנועה מתמדת שמכוונת אל המטרה של היות האדם חלק ממשוה שמעבר לו (אדלר אצל טננבאום, 1995). גם קורט לוי (1989) מגדיר את השייכות לקבוצה חברתית כאחד היסודות החשובים ביותר שעליהם ניצב האדם. על פי רב, כך הוא טוען, עבור ילד הגדל בתוך משפחה, המשפחה היא הקרקע העיקרית. יציבותה של הקרקע המשפחתית משפיעה על יציבותו של האדם בבגרותו. כאדם בוגר משתייך היחיד בעת ובעונה אחת לקבוצות רבות, ולמעשה גם כילד. חוסר בהירות של מצב השייכות של היחיד לקבוצה, שיכול להתחיל כבר במשפחה, מוביל לחוויה של חוסר בטחון ולהתנהגויות הנובעות ממנה – הססנות וחשש או תגובתיות יתר. לוי מקשר בין מאפייני השייכות של היחיד לבין מאפייני שייכות של הקבוצה. בתארו את מצב היהודים הוא קובע כי "היהודים עצמם לעתים קרובות אינם בטוחים בקשר שלהם אל קבוצת היהודים. הם אינם יודעים לבטח אם הם אמנם שייכים לקבוצה זו ומאיזו בחינה ובאיזו מידה מתבטאת ההשתייכות הזו... כמו כן, ישנם יהודים ששואלים את עצמם, האמנם הם חייבים לשמור על חברותם בקבוצת היהודים..." (שם). במצב שבו רגשות השייכות לקבוצות השונות שאליהן משתייך האדם אינם מאוזנים, האדם אינו מגיב בצורה "טבעית" וחופשית על הדרישות המשתנות של מצבו, אלא הוא נוטה להדגשת יתר של חברותו לקבוצה או להדחקה והסתרת שייכותו אליה. התנהגויות אלה ניתן לראות, לדבריו, גם אצל יהודים.

קורט לוי סבור שעל הורים יהודים לטפח אצל ילדיהם הרגשה ברורה וחיונית באשר לשייכותם לקבוצת היהודים, וכי בכך יתרמו לביסוס קרקע השייכות, הביטחון וההתנהגות המאוזנת של ילדיהם בעתיד. קבלה מלאה, ברורה וחיונית של השייכות לקבוצה מונעת התפתחות של רגשות נחיתות ופחד בקשר עם קבוצות אחרות. לוי כתב את דבריו עוד לפני הקמתה של מדינת ישראל והתייחס ליהודים באמריקה. מעניין לבחון סוגיות אלה כיום בנוגע לשייכותם של יהודים בישראל. כפי שניתן ללמוד ממחקרים עדכניים חוסר הבהירות בסוגיות שעליהן מצביע לוי רווח גם בימים אלה בחברה הישראלית (אורון, 2010) והוא אחד היסודות למחקר זה. זהו אחד מתחומי השינוי שעברה החברה הישראלית מאז קום המדינה ועד היום. היבטים בזהות הקולקטיבית של היהודים במדינת ישראל שבשנים הראשונות לקיום המדינה נתפסו כחיוניים, ברורים ומובנים מאליהם אינם עוד כאלה (אלמוג 2004).

אליעזר שביד (1974) מתייחס גם הוא לתפקידה של המשפחה בכינון של זהות יהודית. המשפחה, לפי שביד, מהווה חוליה מקשרת בין היחיד לממדים שמעבר לו. בהיבט הסינכרוני הוא מתייחס לאינטראקציות של היחיד עם אחרים ממנו ובהיבט הדיאכרוני לחיבור למה שקדם להולדתו ומהווה את ההקשר להתפתחותו. המשפחה היא מבנה חברתי ובתור שכזאת משוקעת בתרבות. היא מהווה את ההקשר שבו מעוצבת ונחווית זהותו של היחיד. גם לפי תפיסת הזהות הרב-תרבותית, כפי שמציג אותה שגיא, מהווה המשפחה את "תא התרבות הגרעיני, נושא המורשת, שדרכו מועברות השפה, המסורת והפרקטיקה של החברה אל היחיד החל מראשית קיומו" (שגיא, 2006א).

המשפחה נתפסת בשיח האנושי כמושג "טבעי", ואכן, היא סוג התקבצות שקדם לאדם ומתקיים גם אצל בעלי חיים. אלא שטבען והרכבן של משפחות אנושיות שונה בהיבטים רבים מהמשפחות החייתיות כתוצאה מפעילות תרבותית שמאפיינת את בני האדם ואף נחשבת על ידי חוקרים כתנאי לשרידות אנושית (מלינובסקי, 2004). כלומר, המשפחה האנושית שבה אנו דנים כיום היא תוצר של הבניה תרבותית בלתי פוסקת ולא מהות "טבעית" נתונה מראש.

ספרות ענפה בשלהי המאה העשרים מצביעה על כך שהמשפחה המודרנית בחברות בתר-תעשייתיות, ליברליות, פוסט-מודרניות אבדה את מרכזיותה, הן מבחינה סטטיסטית והן מבחינה נורמטיבית. בעקבות הכרה זו מעדיפים היום חוקרי המשפחה לדון ברבגוניותן של משפחות. ההגדרה מהן משפחות שנויה במחלוקת עכשיו יותר מבעבר והשינויים הדרמטיים שעברו על מוסד המשפחה הפקיעו מידי המשפחה את תפקידיה ההיסטוריים: ייצור ורבייה. חלק ניכר מתפקידי הסוציאליזציה והחינוך, כמו גם שירותים ביתיים בסיסיים הפכו להיות שירותים הנרכשים בחוץ, בדרך כלשהי (פוגל-ביז'אווי, 1999).

ההנחה המונחת בבסיסו של מחקר זה היא כי המשפחה, כרעיון וכממשות, אכן עוברת שינויים עמוקים ומרחיקי לכת. מחקרים בתחום המשפחה מתארים שינויים במבנה המשפחה, בערכי המשפחה, ביציבות המשפחה ובתפקודה (שם). עם זאת המשפחה עדיין מרכזית בהשפעתה על התפתחותם של יחידים, ומקיימת קשר של השפעות גומלין בין היחיד והחברה (אלמוג, 1997; אלמוג, 2004; צבר בן-יהושע ושורק, 2012)

עוד, ממחקרים עולה שהמשפחתיות עדיין מהווה את אחד המאפיינים המרכזיים וסימני ההיכר של החברה הישראלית (צבר-בן יהושע וצבר, 2012; פרס וכץ, 1991) תהליכים משפחתיים פוסט-מודרניים מתרחשים בישראל בקרב שכבה חברתית צרה בלבד ולא בכלל החברה, אם כי קיימת מגמה של התפשטות השינויים לשכבות חברתיות נוספות. (פוגל-ביז'אווי, 1999; אלמוג, 2004). להלן אציין כמה מתחומי השינוי שעברה המשפחה הישראלית בעשורים האחרונים שעשויים להיות רלבנטיים למחקר הנוכחי. השינויים בתחומים אלה שונים בין קבוצות שונות בציבור בישראל. חלקם מאפיינים ו/או רווחים יותר בקרב הציבור היהודי-חילוני מהמעמד הסוציו-אקונומי הבינוני-הגבוה, הוא הציבור שמהווה את אוכלוסיית היעד של המחקר הנוכחי (אלמוג, 2004; פוגל-ביז'אווי, 1999; קדמן, 1992):

- **הורות נלמדת, הילד עבר למרכז:** עד שנות השבעים נתפסה ההורות בארץ כמשהו ספונטני העובר באורח טבעי מהורים לילדיהם. עם המעבר לחברת פנאי הלכה והשתרשה בארץ התפיסה המערבית, הרואה בהורות תהליך נלמד המחייב ידע, פסיכולוגי בעיקרו, והשקעה רבה בצרכיו הנפשיים של הילד. חל במשך השנים מעבר מתפיסת שאלת הילד הראוי לתפיסה המניחה כי הילד תמיד ראוי והשאלה היא שאלת ההורה הראוי.
- **אינדיבידואליזציה דמוקרטית ושחיקת הדפוס הפטריארכאלי:** מוסד המשפחה עבר תהליכי אינדיבידואליזציה ודמוקרטיזציה שכוללים, בין השאר, את שחיקת הדפוס הפטריארכט לי ומעבר לדפוס שיתופי יותר בניהול המשפחה. במרכז המשפחה עומד הפרט על רצונותיו וצרכיו. תפיסת "טובת הילד" כאדם אוטונומי הפכה למרכזית ומפורשת. מוקד החינוך עבר מהדגשת הציות לסמכות לפיתוח של מחשבה עצמאית, יוזמה ויצירתיות.

- **גלובליזציה של המשפחה:** ערכי הדמוקרטיה בהגדרתם, אינם נטועים בתרבות מקומית ואינם מקושרים למיתולוגיה לאומית. הם אוניברסליים בטבעם ובדרך זו תורמים לבניית תרבות גלובלית. בנוסף, כחלק מתהליכי הגלובליזציה והדומיננטיות של גורמי תוכן לילדים בעלי פריסה עולמית כמו "אולפני דיסני" נחשפים הילדים יותר לתכנים "אוניברסליים" ופחות לתכנים מקומיים.
- **מהגשמה לאומית להגשמה אישית:** עד שנות השבעים היה תפקידו העיקרי של הבית, מבחינתה של החברה, להכשיר לוחמים ופטריטים נאמנים לאומה ולמולדת. בעשורים האחרונים המטרה שמציבה החברה להורים היא בעלת דגש אישי תועלתני יותר. המוקד עבר מחינוך לשליחות ולהגשמה בתחום הביטחון וההתיישבות, להגשמה עצמית והצלחה אישית וכלכלית. ההורה נתפס כיום כמנחה וכתומך ופחות כמחנך ומורה הלכה ומוסר. מודל ההורות החדשה יוצר מודל של הצטיינות פרטית ולא קבוצתית בשונה ממה שהיה מקובל בעבר.
- **שינויים במעמד ובתפקיד האב:** תפקיד האב השתנה בזיקה עם תהליכים גלובליים ועם תהליכים חברתיים בישראל. אם בעבר עמד השירות הלאומי בראש סדר העדיפויות וגברים נתפסו כפטורים מהיבטים שונים של מחויבות למשפחה, עכשיו דוחק תפקיד האבהות את המחויבות הציונית, או לפחות לא נדחק מפניה.
- **עמימות בהגדרות ובגבולות המשפחה:** קיומן של מסגרות משפחתיות מרובות, לפעמים לאותו יחיד, יוצר עמימות בהגדרות ובגבולות הקשורים למשפחה. למשל, במשפחות שעברו גירושים וכל אחד מההורים הקים משפחה מחדש. במקרים אלה, זכויות וחובות בין בני המשפחה לבין עצמם ובין לבין החברה לעתים אינם מוגדרים בבירור. בני המשפחה מגדירים את ההרכב המשפחתי שאליו הם שייכים ואת מערכת המחויבויות על פי פרשנותם את המצב. דבר זה נוגע, כמובן, גם לסוגיות של העברת ערכים ומסורת בתוך המשפחה.
- **שינויים ביחסים הבינדוריים:** בתקופת היישוב ובעשורים הראשונים למדינה סמלו הנעורים את נעורי המדינה, את חיוניותה, ואת עתידה המזהיר. הבגרות והזקנה נתפסו כמסמלים את הניוון והחולשה של החיים היהודיים בגולה ואת זרותו של המהגר בחברה הישראלית. אצל רבים הייתה הזקנה קשורה במסורת של משפחה יהודית (בית כנסת, ליל סדר). במסגרת תהליכי דמוקרטיזציה, נשמר מיתוס הנעורים כמיתוס מוביל אך הפך סמל לנעורי הנצח של הפרט ולא של המדינה. צעירות כבר לא נתפסת במושגים לאומיים אלא במונחים של בריאות, יוזמה, שליטה בטכנולוגיה. כיום, דור הסבים אינו נתפס כזר בחברה ולא בהכרח מסמל את המסורת היהודית.
- **שחיקת התכנים המסורתיים והלאומיים בציון חגי ישראל במרחב הציבורי ובמסגרת המשפחה:** ילדים ישראלים רבים כיום מקשרים בין חנוכה לפסטיגל, בין יום הכיפורים לרכיבה על אופניים ובין סוכות למנגל יותר משהם מקשרים בין החגים האלה למסורת היהודית ולתולדות עם ישראל.
- **מערכת היחסים בין המשפחה וגורמים אחרים:** השינויים בתפיסת המשפחה ותפקיד ההורות באים לידי ביטוי גם במערכת היחסים של ההורים עם מערכת החינוך ועם צה"ל. בניגוד לדה-לגיטימציה לדאגנות האמהית שאפיינה את התרבות הציונית-הצברית, החלו בשנות השמונים להופיע גילויי ביקורת מצד הורים על הנעשה בבתי"ס ועל מה שנתפס בעיניהם כהקרבת הבנים לא למען המולדת, אלא על מזבח של אופורטוניזם ועיוורון פוליטי. התפרסמו ביטויים שונים שהתייחסו לקושי הרגשי של אימהות לחיילים והורים רבים העמיקו את התערבותם בנעשה עם ילדיהם במערכת החינוך ובצה"ל.

זהות יהודית-ישראלית-חילונית בזמננו

מיהם יהודים-ישראלים-חילונים כיום?

במבט היסטורי, ניתן לראות ברבים מהחילונים החיים ומגדלים את ילדיהם בישראל כיום צאצאיה של המהפכה הציונית. "הוריהם או סביהם, השותפים למהפכה, דחו שני דפוסים של זהות יהודית. האחד הוא השאיפה לקיים חיי קהילה ברוח הדתית-אורתודוקסית והשני הוא השאיפה להיטמע לחלוטין בתרבות המערבית". הם ניסו לגבש זהות יהודית-לאומית-חילונית מתוך התחברות אל פרויקט המודרנה, במידה רבה של ניתוק מהמקורות היהודיים הדתיים ותוך שלילת העבר היהודי הגלוי (גודמן ויונה, 2004). במשך שלושה-ארבעה דורות ויותר עמדה במרכזו של החינוך בארץ ישראל המטרה להשריש את האדם במולדת. במסגרת זו הגדירה הציונות את הטקסט התנ"כי כיסוד מרכזי וחשוב ודחתה את הטקסטים שאותם זיהתה עם הגולה והגלותיות, במהלך הדורות הלכה ונחלשה הבקיאות בתנ"ך ומעמדו בעיני דור הבנים והנכדים - הם ההורים של היום - שונה לחלוטין ממעמדו בראשית הדרך. הישראלים שגדלו במדינת ישראל בעשורים אלה ראו בדרך כלל את עצמם בראש ובראשונה כישאלים. המרכיבים הבולטים בזהותם היו היחס למדינה ולארץ. יחסם לדת היהודית ולעם היהודי היה מסויג (אורון, 2010).

דימויו העצמי של ה"צבר המיתולוגי" ובטחונו העצמי החלו להתערער לאחר מלחמת יום הכיפורים. השפעתן של המלחמות והכיבוש המתמשך מאז מלחמת ששת-הימים המחישו שאלות יסוד בהווה היהודית-ישראלית. מאז שנות השמונים החל המרכיב היהודי, לצד המרכיב הישראלי, בזהות הלאומית החילונית להתחזק וחילונים החלו להתעניין בחידוש הזיקה למקורות היהודיים (שם; שלג, 2010; שגיב ולומסקי-פדר, 2007). ההתעניינות התרחבה בהדרגתיות ובאה לידי ביטוי במגוון אופנים: בתי מדרש חילוניים ללימוד יהדות, ציון חגים וטקסי חיים בוואריאציות חדשות שמקיימות זיקה עם הטקס המסורתי, קיום של קהילות תפילה חילונית, עיסוקם של ידועני תקשורת ביהדות, הקצאת זמן תקשורת לעיסוק ייעודי בנושאים יהודיים כמו מדורים וטורים בנושא פרשת השבוע, יצירה של אמנים פופולאריים בתחום הפזמונאות בשאלות של אמונה ואלוהים, הלחנת פיוטים משירת ימי הביניים והשמעתם בתחנות הרדיו הפופולאריות, יצירה והחצנת הזיקה ליהדות בעיסוק בתחומים שונים כמו יהדות חברתית, אקולוגיה יהודית, פסיכולוגיה יהודית (שלג, 2010; צבר בן יהושע ושורק 2012).

ניתן להבין את התופעה כמושפעת מתהליכים מקומיים ועולמיים גם יחד. ברמה המקומית היא נראית כשילוב של כמה גורמים: החלשות העוגן הציוני והסוציאליסטי שהביאו לחיפוש אחר עוגנים חדשים, התמודדות בין קבוצות דתיות וחילוניות על הדומיננטיות בחברה הישראלית ועל הזיהוי כממשיכי הציונות המסורתית הערכית והמחויבת. שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים היו רוויות באירועים דרמטיים במציאות הישראלית: חתימת הסכם השלום עם מצרים, פינוי חצי האי סיני, מלחמות לבנון הראשונה והשנייה ורצח רבין. אירועים אלה הציפו שאלות קיומיות ועוררו את הצורך בבדק בית שכלל, בין השאר, בחינה מחודשת של זיקתם של החילונים למקורות היהודיים (אלמוג 1996). ברמה העולמית, ניתן להבין את התופעה כחלק מהנסיון להתנהל בעולם "גלוקלי" שבו מתקיימים יחסים מורכבים בין מגמות אוניברסליות ומקומיות, כחלק מ"פרויקט הזהות" שהפך מרכזי כל כך בתקופתנו וכחלק מחיפוש אחר קשר רוחני למהויות טרנסנדנטליות (רם 2005; Melucci, 1996; Giddens, 1991), חלופות התרבותיות שמציעה הישראליות כוללות גם את היהדות כמענה לצורך בזהות ייחודית, מקומית ואותנטית ועל כן נמצאה מעניינת עבור חלקים מהציבור החילוני.

עם זאת, ולמרות שניתן להצביע על תופעה של "התעוררות", "התחדשות" או "התחזקות" של המרכיב היהודי בזהות החילונית הישראלית, עדיין היא תופעה המוגבלת לאליטה חברתית מצומצמת (שלג 2010; שגיב ולומסקי-פדר, 2007).

מרכיביה של זהות יהודית-ישראלית

חוקרים שונים בוחנים את הזהות היהודית-ישראלית דרך פרספקטיבות שונות ודרך מרכיבי זהות שונים. במחקר שנערך על ידי מכון גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה עבור קרן אבי חי (לוי, לוינסון, כ"ץ, 2000) נחקרה הזהות היהודית-ישראלית בהתייחס למספר מרכיבים, ביניהם: הגדרה העצמית הדתית של הנחקרים בתחומים של זהות דתית לפי קטגוריות מוגדרות; עדות הנחקרים על המידה שבה הם שומרים מסורת; קיום אורחות חיים בתחומי שבת וחג, כשרות ותפילה; אמונות הנחקרים באלוהים ובתורה; מדרג של ערכים כלליים וערכים יהודיים; זהות והזדהות יהודית; אופייה הראוי של מדינת ישראל והחיים הציבוריים בה. ממחקרם עולה, בין השאר, שכ-78% מהנחקרים מקיימים את הטקסים המרכזיים של ליל הסדר וראש השנה.

יאיר אורון התמקד במחקרו על זהויות ישראליות בניתוח ארבעה מרכיבים: היחס לעם היהודי, היחס לדת היהודית, היחס לשואה והיחס למדינת ישראל ולציונות. הוא מציין את מקומה של השפה העברית כמרכיב של זהות יהודית-ישראלית אך לא עסק בו במחקרו האחרון (אורון, 2010).

אחד ממרכיבי הזהות היהודית-ישראלית שזוכים לתשומת לב לאחרונה הוא היחס של יהודים-ישראלים-חילונים לעם היהודי הכולל היבטים של תודעה משותפת ורגשי שייכות ומחויבות ליהודים במקומות אחרים בעולם (שם; צבר בן-יהושע, שמעוני, חמו, תשס"ט). יואב שוהם, נמרוד גור ועוזי ארד (2009) הציעו במחקרם מדד לעמיות יהודית. מדד זה פותח לחקר אופייה של העמיות בין יהודים בישראל ובארצות הברית. המדד כולל סדרת תבחינים למדידת ההיכרות, ההוקרה והתקשורת בין קהילות יהודיות בארצות הברית ובישראל. המדד מתייחס למספר תחומים, שנתפסים כמרכיבים של עמיות יהודית: זהות יהודית, תחושת אחווה כלל יהודית, הערכה הדדית בין יהודים מקהילות שונות, חשיבות ישראל וארצות הברית כמרכזים רוחניים, היחס כלפי יהודים הנשואים ללא יהודים, קיומה של רשת חברתית עם יהודים מקהילות אחרות, תמיכה בחיזוק הקשרים בין קהילות וידע על קהילות יהודיות אחרות. החוקרים העוסקים בתחום העמיות אמנם סבורים שזהו מרכיב חשוב בזהות היהודית הישראלית, אולם ממחקרים עולה כי הזיקה בין הישראלים לעם היהודי שמחוץ לישראל היא שולית (Cohen, 2006; Chertok, Koren, Tobias, Mittelberg & Kopelowitz 2011).

הורים חילונים בישראל

מעט מאד נחקר על הורים חילונים בישראל עד היום. חיה אמזלג-בהאר וחגית וולף (2003) חקרו משתתפים בבתי מדרש חילונים. בתשובה לשאלה שהתייחסה למוטיבציה ללימוד בבית המדרש ענו 59% מהמשיבים שהם מעוניינים שילדיהם "ישמרו במקצת" על המסורת היהודית ולכן יש להם עניין להעמיק את הידע האישי שלהם עצמם. הנחקרים במקרה זה הם חילונים שלומדים בבתי מדרש, מה שאינו מאפיין את מרבית החילונים ולכן קשה להסיק ממחקר זה ביחס לכלל. מה שכן ניתן ללמוד ממחקר זה, הוא שבתוך קבוצת האוכלוסייה הנחקרת, מהוות מוטיבציות שקשורות בהורות מניע רווח להשתתפות בפעילות בתי המדרש. יש לציין שאוכלוסיית הלומדים בבתי המדרש הם בני המעמד הבינוני-גבוה וייתכן שהמוטיבציה הקשורה להורות משויכת להיבט חברתי-מעמדי.

נורית חמו (2012) התמקדה במחקרה פורץ הדרך בציבור של הורים חילונים. היא חקרה את ציפיותיהם החינוכיות של הורים חילונים בתל-אביב בתחום של זהות יהודית. ממחקרה ניתן ללמוד על תפיסות הזהות החילונית של הנחקרים ועל ציפיותיהם ממערכת החינוך בתחום של חינוך יהודי. חמו מצביעה על מגוון ציפיות שהעלו ההורים, ביניהן בירור זהות, העמקת הידע היהודי המסורתי, חיזוק השייכות לישראל, חינוך ליהדות הומניסטית ופלורליסטית. חמו התמקדה במחקרה בציפיות ההורים מבית-הספר, ואכן עולה ממחקרה כי ההורים שאותם ראינה רואים במערכת החינוך ובבעלי התפקידים במערכת זו את המופקדים העיקריים על חינוך ילדיהם בתחום הזהות היהודית. בהמשך למחקרה של חמו משנת 2008 מעניין לעקוב אחר תפיסות ההורים הן כדי לראות האם חלו שינויים בשנים האחרונות והן כדי ללמוד על ציפיותיהם כאשר הם ממקדים את המבט בהם עצמם כמשפיעים על הזהות והשייכות היהודית המתפתחות של ילדיהם.

מתודולוגיה

מטרות המחקר

מטרות המחקר הן לתאר ולהבין את תפיסותיהם המוצהרות של הורים יהודים-ישראלים-חילונים ביחס לתפקידם כהורים ואת תפיסותיהם ביחס לחינוך ילדיהם בשאלות של שייכות וזהות יהודית במסגרת המשפחה. זהו מקרה פרטי של העברה בין-דורית, תחום שמעניין לעיין בו לאור שינויים שמתרחשים בתקופתנו הפוסט מודרנית.

שאלות המחקר

יצאתי לדרך עם שלוש שאלות:

- כיצד תופסים, במוצהר, ההורים את תפקיד ההורות בכלל, את תפקידם כמחנכים לתרבות ואת תפקידם ביחס לנושא המחקר - זהות ושייכות יהודית של ילדיהם?
- לאילו עמדות, תכנים והתנהגויות של זהות ושייכות יהודית רוצים/שואפים/ מקווים ההורים לחנך את ילדיהם?
- מהן תפיסות ההורים ביחס ל"עמיות יהודית" כמטרה או כמרכיב בחינוך ילדיהם?

זהו מחקר פרשני והשאלות בנקודת המוצא הן שאלות ראשוניות אשר לעתים משתנות לאורך הדרך (צבר-בן יהושע ודושניק 2001). בפועל, נותרו שתי השאלות הראשונות בעינין. הראשונה, הנוגעת לתפיסות ההורים את תפקיד ההורות מהווה רקע והקשר להבנת תפיסותיהם הנוגעות לתחום של זהות ושייכות יהודית.

ביחס לשאלה השלישית הניבו הריאיונות מעט נתונים. נראה שהתעניינות בה מצריכה מחקר ייחודי. לאור זאת, החלטתי לוותר על העיסוק בשאלה זו במחקר הנוכחי ולסמנה כשאלה למחקר עתידי.

הפרדיגמה המחקרית

מחקר זה מתמקד בתפיסותיהם ובהשקפותיהם הסובייקטיביות של הורים. זהו מחקר פרשני שמתבצע בדרך של מפגש ודיאלוג בין תפיסותיהם של המשתתפים לבין תפיסותיי שלי, החוקרת (שלסקי ואריאלי 2001; Patton 2002; Gergen, 2009). מטרת המחקר היא להעמיק בהבנת תפיסות המשתתפים ולא להגיע להכללות גורפות באשר לכלל הציבור החילוני בישראל. זהו מחקר אינדוקטיבי, יצאתי לדרך ללא תיאוריה ידועה ומאורגנת מראש ביחס לשאלות המחקר, אלא מצוידת בתשתית עיונית שתפקידה להעשיר ולגוון את הפרספקטיבות שלי בגישתי לממצאים.

תחילתו של המחקר בסקרנות ועניין שלי ב"פיסת מציאות" שלא נתנה לי מנוח ועשויה לעורר עניין גם בקרב חוקרים ואנשים בציבפסיכוור. תהליך המחקר דומה בעיני לתהליך שעוברים צייר ויצירתו. לא במקרה, ניתן למצוא בספרות אזכורים נוספים להשוואה בין תחומי האומנות והמחקר האיכותני (צבר בן-יהושע ודושניק 2001; Denzin, 2011; שינמן, 2001; חמו, 2012). כמו הצייר, כך גם אני מתבוננת בפיסת מציאות במבט רווי בתשומת לב. אני מפרשת את המציאות שבה אני מתבוננת ומתווכת אותה לצופה/ לקורא באמצעות הציור/ העבודה הכתובה. מרגע ההתקשרות ל"פיסת המציאות" שאותה אני חוקרת ועד להצגתי את המבע ההתרשמותי שלי בפני הקוראים, אני עוסקת בתהליך מתמשך של הפקת משמעות. תהליך זה מתרחש בדרך שאותה תאר גדמר (Gadamer, 1976) כ"מיזוג אופקים". ההנחה היא שלכל אדם יש בזמן נתון ובהקשר נתון "אופק" שמהווה את המסגרת שמבעדה הוא קולט ומבין את העולם. האופק נקבע על ידי מכלול ההנחות והדעות הקדומות שלו ומעוצב על ידי המצב ההיסטורי-תרבותי שמהווה את ההקשר לחייו מרגע לידתו ועד מותו. קטגוריות התודעה שבאמצעותן קולט ומבין האדם את העולם קיימות בתרבות שבה הוא חי ומופנמות על ידו בתהליכי חיברות. השפעותיהן של ההיסטוריה ושל התרבות מצויות בכל הבנה, בין אם אנו מודעים לכך או לא. האופק מאפשר ומגביל כאחד. הוא מאפשר לקלוט ולפרש את מושא הפרשנות ולהפיק לגביו משמעות, אולם בו בזמן הוא מגביל את הפרשן שמסוגל לקלוט אך רק את המשמעות שניתנות לראיה ולהבנה במסגרת האופק שלו. הרחבת האופק מתאפשרת באמצעות מפגשים עם אחרים – טקסטים (במובן הרחב) ואנשים. המפגש מתקיים כדו-שיח ומאפשר לפרוץ את מגבלות האופק המוקדם ולהגיע להבנות חדשות. מיזוג האופקים מתקיים בתודעת הפרשן תוך כדי המפגש בין חומרי התודעה שלו לבין המסרים שגלומים במושא הפרשנות.

גדמר מדמה את הדו-שיח למשחק וממשיג אותו כפעילות בעלת חוקיות פנימית שמשתתפים בה לפחות שניים ומתאפיינת בדינמיקה של "הלוך וחזור". בתהליך הפרשני משליך הפרשן את חומרי התודעה שלו על מושא הפרשנות, מושא הפרשנות מעביר לתודעת הפרשן את המסרים הגלומים בו, הפרשן מעדכן את תודעתו בעקבות המשמעות שזה עתה פגש ושוב משליך אל מושא הפרשנות את חומרי התודעה המעודכנים שלו. תהליך זה חוזר חלילה עד להשגת איזון המגלם את המשמעות שיכולה להיחשב כ"סופית" לאותו מהלך פרשנות ספציפי. כדי שהמשחק יהיה אותנטי, התהליך צריך להיות חופשי ולא מתוכנן מראש. המשתתפים צריכים להיות פתוחים לאפשרות שהידיעה המוקדמת שלהם מוטעית או אינה מספקת, כדי שיוכלו לחוות משהו חדש ולאמץ רעיונות חדשים (Gadamer, 1984).

למרות הבנתו העמוקה של גדמר את האופי הסובייקטיבי של קיומו של האדם בעולם ותארו את התהליך הפרשני כתהליך פתוח שלא ניתן לשליטה, ישנם בגישתו שני גורמים מרכזיים שמהווים מסגרת מאחדת וממשמעת את האינדיבידואלים המפרשים, ומונעת מהתהליך הפרשני מלהתקיים כתהליך אינדיבידואליסטי ורלטיביסטי:

▪ **האמת:** האמת היא התגלות ההוויה. הדינמיקה של תהליך ההתגלות היא שבכל פעם שמתגלה חלק, מסתתרים חלקים אחרים. לעתים, גם אחרי שגילינו חלק מן האמת הוא חוזר ומסתתר מפנינו בעקבות היומיומיות, הסתמיות וההרגל. מגע לא אותנטי שלנו עם ההוויה מסתיר מאתנו את האמת. (Gadamer, 2004). המחקר הוא תהליך קשוב של האזנה והתבוננות בניסיון לגלות ביומיומי מסרים ומשמעויות שלא ראינו קודם. את המשמעויות שאנחנו רואים אנחנו מעבירים הלאה. המחקר הפרשני לא נועד להיות עותק דומה למציאות, אלא הוא בא להציג תמונה שבאמצעותה מתעוררת המציאות לחיים. בלי המבע הפרשני, המציאות איננה מה שהיא בנוכחותו.

▪ **התרבות:** התרבות מורשת באופן דינמי מדור לדור ומופנמת על ידי כל בני האדם החיים בתחומה. לכן התרבות תמיד משתפת. למרות ריבוי המשמעויות המשתנה כל הזמן והשונות הקיימת בין יחידים, חלק מחומרי התודעה של בני האדם שחיים באותה תרבות באותה זמן יהיו תמיד דומים. כלומר, בני האדם החיים בתרבות בזמן נתון יוכלו לייצר מאגר מסוים ומוגבל של משמעויות שנתון במסגרת האופק של תרבותם המשותפת. כל הבנה מסתמכת על החומרים התרבותיים שהתפתחו עד לזמנה.

בהגישי פיסת מציאות מפורשת אל הקוראים אני מכוונת לשתי מטרות מרכזיות:

▪ **הזמנה להתבוננות:** מסגור פיסת המציאות שאליה אני מתייחסת במחקר והגשתה לקוראים מכוונת להסב את תשומת ליבם אליה ולעורר את התבוננותם בה.

▪ **העשרת המבט:** מחשבות, אסוציאציות ורגשות שיעלו בקוראים במהלך הקריאה, ביניהם גם מחלוקות עם הדברים שאציג, יצטרפו לפרספקטיבה שמבعدة ימשיכו ויתבוננו הקוראים במציאות לאחר הקריאה, ובמובן זה, זוהי הזדמנות למפגש אופקים ולהעשרת המבט.

התהליך הפרשני משפיע, כאמור, גם על המפרש. גדמר (Gadamer, 1984) תאר שני סוגים של השפעות ושייך אותם למרכיב "יישום", שהוא לפיו אחד המרכיבים של התהליך הפרשני. יישום יכול להתבטא בשינוי האופק של הפרשן בעקבות התרחשותו של מיזוג אופקים. במקרה זה, תושפע גישתו העתידית של הפרשן לפירוש המציאות. ביטוי אחר למרכיב היישום ייתכן בקבלת החלטות של המפרש ביחס להיבטים מעשיים בחייו בעקבות הבנותיו החדשות שנוצרו בתהליך הפרשנות. לביטויי מרכיב היישום במחקר הנוכחי אתייחס בפרק המסכם.

הפרדיגמה שעל יסודה נכתב מחקר זה רואה בקוראים, כמו גם בחוקרת ובמשתתפים, מפרשים פעילים. לאור זאת, אני מזמינה את קוראי מחקר זה לגשת אל הקריאה בעמדה פעילה כאל מפגש שיש בו הזדמנות לעורר תשומת לב לחלקים "רדומים" וכהזמנות למיזוג אופקים.

שיטות העבודה וכלי המחקר

הנס גיאורג גדמר (1984) מדמה, כאמור, את הדו-שיח למשחק. כדי שהמשחק יהיה אותנטי, הוא טוען, התהליך צריך להיות חופשי ולא מתוכנן מראש. מכאן הטענה הרווחת שמחקרים מהסוג הפרשני אינם כפופים מראש למתודה קבועה ולכללים משותפים. אין פרוצדורה מחייבת ואף רצוי לא להיצמד מראש לפרוצדורה מחקרית אחת. תחת זאת על החוקר להיות קשוב לדינמיקה של התהליך, לממצאים ולתובנות שעולים במהלכו ולהתאים את השיטות והכלים שבהם הוא משתמש לאורך הדרך. עם כל זאת, למתודה ברורה ומומשגת יש בעיני חשיבות וערך הן במשמע החוקר בתהליך הפרשני והן באפשרות לתווך את התהליך לקוראים.

מחקר זה התבצע בתהליך ספירלי של מפגש בין שלושה מוקדים: אני, החוקרת; המשתתפים והממצאים; טקסטים תיאורטיים – אקדמיים וספרותיים. יצאתי לדרך מתוך עניין אישי בשאלות המחקר. פניתי לספרות כדי להעשיר את הפרספקטיבה שלי ביחס לשאלות המחקר טרם גישתי אל המשתתפים. המפגש עם המשתתפים התקיים, מצידי, כמפגש אופקים והרחיב את המבט שלי על השאלות. מצב זה התקיים למעשה פעמיים: פעם אחת במפגש פנים אל פנים במסגרת הריאיונות ופעם שנייה בקריאה חוזרת ונשנית של תמלילי השיחות. התבוננות שהתפתחו בשלבים אלו הובילו אותי שוב אל הספרות. המפגש עם הספרות הרחיב את האופק שדרכו חזרתי והתבוננתי בממצאים. אני מעדיפה לכנות את התהליך הזה בשם ספירלה הרמנויטית על יסוד "המעגל ההרמנויטי" שהמשיג היידגר (Gadamer, 2004). ההבנה המוקדמת שהיוותה בסיס לפרשנותי שונה מזו שנוצרה תוך כדי ובעקבות הפעולה הפרשנית בשלביה השונים (לורנד, 2010). המחקר התרחש כתהליך ספירלי של מעבר מהבנה מוקדמת ומעורפלת ביחס לשאלות המחקר לעבר ההבנה הנוכחית שהיא בהירה יותר ואחרת מההבנה הראשונית. מטיבו של מחקר מסוג זה, זוהי הבנה זמנית שמעוררת שאלות חדשות. ככל שתמשך הספירלה, גם מעבר לגבולות המחקר הנוכחי, כך עשויה ההבנה להמשיך להשתנות.

המשתתפים במחקר

המשתתפים נבחרו למחקר בדרך של דגימה תכליתית (purposeful sampling) שנקבעת, בשונה מדגימה אקראית, לפי צרכי המחקר ולא לפי קריטריונים חיזוניים. הכוונה היא לאתר משתתפים עתירי ניסיון וידע בתחומים שרלבנטיים למחקר, שיוכלו לתרום להבנה עמוקה ועשירה של הנושא. המחקר, כאמור, אינו מתיימר ליצור ידע בעל תוקף כללי, אלא לתרום להבנה בתחום הספציפי, כלומר להרחיב את האופק ביחס לנושא (Patton, 2002; Denzin, Lincoln, 2011).

במחקר הנוכחי 20 משתתפים בטווח הגילאים שבין 40-55. מתוכם 13 נשים ו 7 גברים. כל המשתתפים הם הורים. לכולם בן או בת אחד לפחות בסמוך או אחרי גיל בר/בת מצווה. המשתתפים הם ממעמד סוציו-אקונומי בינוני-גבוה, עוסקים במקצועות חופשיים ומתגוררים בין גדרה לזכרון יעקב. כולם מזהים את עצמם כחילונים, למדו בבתי-ספר ממלכתיים וכך גם ילדיהם. 19 מבין המשתתפים נולדו בארץ. אחד עלה כנער מצרפת לישראל עם משפחתו. כמחצית מהמשתתפים הם בנים ובנות להורים ילידי הארץ (ולסבים מארצות מוצא מגוונות – אירופה וצפון אפריקה) והמחצית האחרת להורים ילידי אירופה. משתתף אחד בן להורים ילידי מרוקו. למעט משפחה חד מינית אחת (שתי אמהות), כל שאר המשפחות הן הטרו-סקסואליות. בולטים בהעדרם בקבוצת המשתתפים הורים חילונים שהם דור שני לעליה מארצות האסלאם, משתתפים שהם דור ראשון לעליה מחבר העמים, משפחות משולבות וחד הוריות. במובן זה, על אף ההטרוגניות שתגלה בהמשך בין המשתתפים, מדובר בקבוצה יחסית הומוגנית בהיבט של המאפיינים הפורמאליים.

הבחירה להתמקד באוכלוסיה זו דווקא נובעת מכמה טעמים:

- העניין האישי שלי, החוקרת, בקבוצה זו, אליה אני עצמי שייכת והיותה הרלבנטית ביותר לעיסוק בשאלות שבהן אני מוטרדת והו את המוטיבציה למחקר.
- הבחירה בהורים בגילאי 40-55 נובעת מהרצון לחקור הורים, בוגרים יחסית, בעלי ותק ופרספקטיבה על ההורות בכלל וביחס לשאלות המחקר בפרט. גילאים אלה נכללים בתקופה שאותה כינה אריק אריקסון כתקופת "אמצע החיים". בתקופה זו, לטענתו, מתעצמת אצל האדם המוטיבציה להורשה ולהמשכיות, כולל הורשת המטען התרבותי לדורות הבאים שהיא מוקד עניינו של מחקר זה (Erikson, 1986). ייתכן

שהמניע שלי עצמי לעסוק בנושא זה בתקופה זו בחיי, כשאני בת 45-50, אינו מקרי ונובע מאותן המוטיבציות שהמשיג אריקסון.

▪ הבחירה בהורים לבן או בת אחדות/ לפחות סביב גיל המצוות נובעת מההנחה שהגעתם של ילדים חילונים לגיל זה, במציאות המקובלת כיום, מזמנת להורים התמודדות עם שאלות שנוגעות לענייניו של המחקר הנוכחי.

למשתתפים הגעתי בדרך לא פורמאלית, על ידי פניה למכרים שלעתיים גילו עניין להשתתף בעצמם במחקר. בנוסף הם הפנו אותי למשתתפים אחרים. עם חמישה מתוך העשרים הייתה לי היכרות מוקדמת במידה משתנה. המשכתי לראיין כל עוד חשתי שאני מתוודעת לתפיסות ולמבטים חדשים ביחס לנושא המחקר. אציין כי משתתפים פוטנציאליים רבים משציפיתי גילו עניין במחקר. להבנתי, לאור שיחות עם כמה מהם, ההשתתפות במחקר עניינה אותם כהזדמנות לעסוק בנושא שהרגיש להם חשוב וברגיל אינם נוטים לעסוק בו. חלק מהמשתתפים בפועל ציינו את הריאיון, בדיעבד, כהזדמנות שהייתה עבורם בעלת ערך ולעתיים אף הזדמנות ראשונה לעסוק בשאלות שנוגעות להם ולילדיהם, בנושאים שבהם לא תמיד עסקו קודם.

איסוף טקסטים למחקר

המחקר התבצע באמצעות ריאיונות עומק אישיים עם כל אחת ואחד מהמשתתפים. בגישת המחקר הפרשני, נתפס הריאיון כדיאלוג שבו מתקיימת הבנייה של הרעיונות בשותפות בין החוקרת והמשתתפים (ליבלך, תובל-משיח, זילבר 2010). הריאיון נשען על שיחה פתוחה שמהלכה לא מתוכנן מראש כדי לאפשר את התפתחותה האוטנטית. בפועל, את הריאיונות הראשונים קיימתי כחצי מובנים: החלטתי מראש על כוונים שנוגעים לשאלת המחקר שיוכלו לשמש לי כעוגן במידת הצורך. ככל שהתקדמתי בתהליך הריאיון נזקקתי פחות לעוגנים הללו ומיעטתי להשתמש בהם. לפי Holstein, Gubrium (1995) כדי לקיים את הריאיון כאירוע של שיתוף, המראיין צריך להיות נכון לחלוק ממחשבותיו ורגשותיו עם המרואיין. זה תורם להרגשת הלגיטימציה אצל המשתתף ומאפשר לו לבטא את מחשבותיו ורגשותיו במהלך השיחה. את העיקרון הזה ממשתי במידות משתנות בהתאם להתפתחות הריאיונות, לסגנונותיהם השונים של המשתתפים ולטיב המפגש שנוצר בינינו. אחדים מהריאיונות פתחו בפני אופקים חדשים ביחס לנושא המחקר. מטבע הדברים, לכל ריאיון הגעתי עם מלוא המטען שצברתי עד לאותה נקודה. מיקום הריאיונות נקבע לפי נוחות המשתתפים. חלקם התקיימו בבתיהם ואחרים בבתי-קפה לפי בחירתם. כל השיחות הוקלטו ותומללו.

אודות החוקרת

המחקר האיכותני מכיר בחוקר ככלי מרכזי במחקר. בבואנו לחקור ולפרש את העולם, אנו נתונים להשפעות של המניעים, ההנחות והדעות הקדומות שלנו, המודעים והלא מודעים. הם משפיעים על הנושאים שאנו בוחרים לחקור, מתבטאים בשאלות שאנו שואלים ומשפיעים על התשובות שאנו מקבלים בתגובה. כחוקרים, עלינו להבהיר, ככל שאנו יכולים את המטען המקדים שאיתו אנו באים למחקר, בפני עצמינו ובפני הקוראים (Gadamer, 1981).

נולדתי בישראל, להורים ילידי פולין. אמי עלתה לארץ עם משפחתה בגיל 4 וגדלה בתל-אביב. הצופים, הגדנ"ע והפעילות בהגנה בתקופת המנדט הבריטי היו גורמים מכוננים בחייה. בילדותה המוקדמת קיימה משפחה אורח חיים מסורתי. מתקופת נעוריה ואילך הפך הבית חילוני, עקב מות אמה. ההכרזה על קום המדינה והשמחה ללא גבול שפרצה בעקבותיה הם חלק מקורות חייה. אבי, עלה לארץ כמעפיל בגיל 21. ספינתו גורשה על ידי הבריטים לקפריסין ולאחר מספר חדשי שהייה שם, שאותם הקדיש ללימוד עברית

במרץ, יצא שוב לכוון הארץ וזכה להגיע אל החוף. מיד עם הגיעו התגייס לצבא כלוחם, נפצע, ולאחר מספר חדשי החלמה חזר לתפקידים ביחידות מטה בצה"ל והיה בין מקימיהן. בתקופת נערותו נמלט אבי מהנאצים, יחד עם בני משפחתו. כל התקדמות של הנאצים בכיבושיהם, אלצה אותם לנדוד. חלק מהתקופה עברה עליהם בעבודות כפיה בסיביר. שני הורי חוו בגופם את העדרה ואת התהוותה של מדינת ישראל.

הבית שהקימו היה ציוני וחילוני. היה ברור שאין אלוהים. החגים צוינו בהתכנסות משפחתית שזורה במעט מנהגי פולקלור. כשהגיעו אחי לגיל בר מצווה, הורי אפשרו להם לבחור האם לעלות לתורה או לא. הם לא עלו. אחד מאחי גילה עניין בלימוד ללא קיום הטקס. זה היה חריג מאד בסביבתנו בזמנו. גדלתי ביישוב עירוני במרכז הארץ ולמדתי בבתי ספר ממלכתיים, בשנות השבעים והשמונים. גדלתי להיות ישראלית חילונית. דוברת עברית רהוטה, שומעת מוסיקה ישראלית ורואה בישראל בית. לתואר יהודיה לא התחברתי, הוא נשמע לי גלותי וזר. הישראליות ביטאה בשבילי את הכל. לימים, נשאתי לבן זוגי ואבי ילדי, בחופה יהודית אורתודוקסית, כברירת מחדל. גם הוא יליד הארץ, להורים ילידי עירק. הוא גדל בבית מסורתי שעם השנים הפך יותר ויותר חילוני ולמד בבתי-ספר ממלכתיים, גם הוא ביישוב עירוני במרכז הארץ. יחד הקמנו משפחה ובית בהם אנו מקיימים אורח חיים חילוני וילדינו לומדים בבתי ספר ממלכתיים.

את המחקר התחלתי כשאני בת 45, אם לשלושה ילדים, שתי בנות ובן בגילאי 18-12 והוא נמשך על פני כארבע שנים. אני עצמי עונה על הקריטריונים שמגדירים את אוכלוסיית המחקר. באותה מידה שבה אני חוקרת יכולתי להצטרף למחקר הזה כמשתתפת. לעובדת היותי חוקרת ילידה ישנן השלכות שונות. מחד, הנגישות שלי לעולמם של המשתתפים רבה והיכולת שלי להבחין בניואנסים העולים בדבריהם ולהבינם גבוהה. מאידך, ההנחות המוקדמות המשותפות להם ולי מקשות להבחין במה שנתפס כמובן מאיליו ולתהות לגביו. בהינתן שהגישה הפרשנית שעליה נשען מחקר זה נסמכת על מפגש אופקים לצורך הפקת משמעות, נשאלת השאלה האם האופקים שלי ושל משתתפי המחקר שונים מספיק זה מזה כדי לייצר מפגשים מאתגרים ומעשירים דיים. אחד האתגרים עבורי, כחוקרת אם כן, הוא בשימור עמדה מתמדת של הזרה כלפי מה שנשמע ונראה מוכר (Kanuha, 2000). לצורך כך, הסתייעתי בין השאר בשיתוף חוקרים עמיתים בצמתים שונים לאורך הדרך.

ניתוח הטקסטים

הפילוסופים של ההרמנויטיקה הדגישו את האופי המעגלי של התהליך הפרשני. "המעגל ההרמנויטי" (Gadamer 2004). מתאר את פעולת הפרשנות כתהליך מעגלי של מעבר בין הבנה לפרשנות להבנה... מעבר מהכלל אל הספציפי, אל הכלל... וחוזר חלילה. כל שלב משפיע על האופק של הפרשן ועל גישתו לשלב הבא אחריו. התהליך הפרשני כולל קריאה חוזרת ונשנית של הטקסט בתשומת לב מרובה, התבוננות וחשיבה אודותיו וכתובה רפלקסיבית של הפרשן. הקריאה כמוה כהקשבה ועליה להיות רגישה גם למובנים שוליים לכאורה החבויים בטקסט, לרשמים כללים, ולניואנסים. כל קריאה מחודשת של הטקסט כמוה כהאזנה מחודשת והיא עשויה להרחיב את אפשרויות ההבנה. הגישה ההרמנויטית מחפשת לא בהכרח את מה שבולט או חוזר פעמים רבות בטקסט, אלא לעתים היא מדגישה דווקא את הייחודי והחד פעמי שאינו זקוק לחזרות לשם ביסוס ואימות (Moules 2002). היא אינה חותרת בהכרח להמשגת הקולות המשותפים לכלל המשתתפים אלא לעתים נותנת ביטוי דווקא לשונה ביניהם, מתוך הנחה שההתוודעות למגוון הקיים ביחס לשאלה או לתופעה הנידונה יש בכוחו להרחיב את ההבנה.

שלסקי ואריאלי (2001) מתארים את המחקר הקונסטרוקטיביסטי-פרשני כמחקר שבו מתקיימת פרשנות בשתי רמות: רמת פרשנות אחת של המשתתפים המבנים את תפיסותיהם ביחס לשאלת המחקר ומסבירים את תפיסותיהם לעצמם ולחוקרת. הרמה השנייה, היא הפרשנות של החוקרת אשר מתבוננת ומפרשת את הממצאים שהעלו המשתתפים ומקשרת אותם עם ידע נוסף. כך גם במחקר הנוכחי.

תהליך הניתוח

תחילתו של תהליך הניתוח בקריאה חוזרת ונשנית של תמלילי השיחות עם המשתתפים. קראתי את החומר בגישה תכנית לשלם ולחלקיו (ליבליך, תובל-משיח, זילבר 2010) תוך הפעלת פרספקטיבות מגוונות ביחס לטקסט. התרכזתי בקריאה של הטקסט "פנימה", תוך התמקדות באדם המספר ופחות בהקשרים חברתיים, היסטוריים ותרבותיים שבהם הוא מעוגן (שם). הניתוח התבצע בשני שלבים: השלב הראשון התמקד בניתוח צמוד לתמלילי הראיונות. בשלב השני פניתי לקריאת טקסטים תרבותיים – אקדמיים וספרותיים במטרה להרחיב באופן יזום את אופקי ובכך להעשיר את מבטי החוזרים בנתונים.

שלב א':

- חלקים:** התחלתי בגישה המפרקת את השלם לחלקים. פירקתי את הטקסט השלם ליחידות תוכן, תחת כותרות שהתקבצו לקטגוריות ובהמשך לתמות. כך בכל ריאיון בפני עצמו ולאחר מכן ביחס לתימות המשותפות בריאיונות השונים.
- שלם:** במקביל, הקדשתי לכל ריאיון קריאות נוספות, בהן מיקדתי את הקשב לריאיון השלם וניסיתי לזהות את חוט השני שעובר לאורכו בהיבטים של הרעיונות והרגשות שמבטאים המשתתפים. התייחסתי לכל שיחה לכעין "דרמה" בזעיר אנפין וניסיתי לזהות את המוטיבים הדרמטיים המרכזיים בטקסט.
- חלקים:** תוך כדי קריאת השלם ובקריאות נוספות שהוקדשו לכך במיוחד עקבתי אחר פרטים, תכניים וצורניים, בטקסט: מילות קישור ששמשו להדגשה, הנגדה, השוואה וכד', מטאפורות שבהן השתמשו הדוברים, מלים חוזרות, מלים שמרמזות על טעינות רגשית, מילים וביטויים שמשכו את תשומת לבי ללא הסבר נראה לעין.
- שלם:** מיפוי מושגי של הטקסט: הקריאות בשלב הזה התייחסו לטקסט הכולל תוך ניסיון לזהות את מערכת המושגים שבה השתמשה המשתתפת ואת רשת הקשרים ביניהם כפי שעולה מדבריה/ה. השאלה כאן הייתה מה אני לומדת מהטקסט על עולם המושגים וקטגוריות ההתייחסות של המשתתפת/ת ביחס לנושא המחקר.
- אינטגרציה:** כאן הפגשתי את התובנות שעלו מתשומת לב לחלקים עם ההתרשמות הכוללת מהטקסט במטרה להפיק תובנות ממכלול פעולות הניתוח. עיקר העניין שלי ותשומת הלב הוקדשו למימד התוכן, אם כי במבט על החלקים התייחסתי, כאמור, גם למימדים צורניים. לאור העובדה שהריאיונות התקיימו כשיחות דיאלוגיות ולא כמונולוגים של המשתתפים, התייחסות צורנית לטקסט השלם נראתה לי פחות מתאימה (שם).

תוצרי שלב זה של תהליך הניתוח כללו:

- טקסטים כמספר המשתתפים שכל אחד מהם הוא גרסה ערוכה ומקוצרת של ריאיון. המעבר מטקסט רחב היקף של הריאיון השלם לטקסט מקוצר באורך של עמודים בודדים הוא כמובן מהלך פרשני. ההחלטות שקבלתי באשר למה להכניס ועל מה לוותר וההשפעה על סדר הדברים הם כולם ביטויים לשיקול הדעת שלי. ליבליך (2010, עמ' 388) מתייחסת להשפעותיה המעמיקות של פעולת העריכה על

הטקסט: "כתיבה כרוכה בעריכה יסודית, ולדעתי הכתיבה עצמה מגלמת את התיאוריה של החוקר בשאלה מה חשוב, מה עיקר ומה טפל בכל המלל שהתקבל. הסדר שבו הדברים מועלים על הכתב מייצר לעתים קשרים סיבתיים או אסוציאטיביים שונים, שאינם "קיימים" כפשוטם בחיים עצמם או בסיפור". מפות מושגים המתארות את מערכות המושגים והקשרים ביניהם כפי שעלו מהטקסטים של המשתתפים.

- תימות רוחביות שעלו מצירוף קטגוריות התוכן בריאיונות השונים.

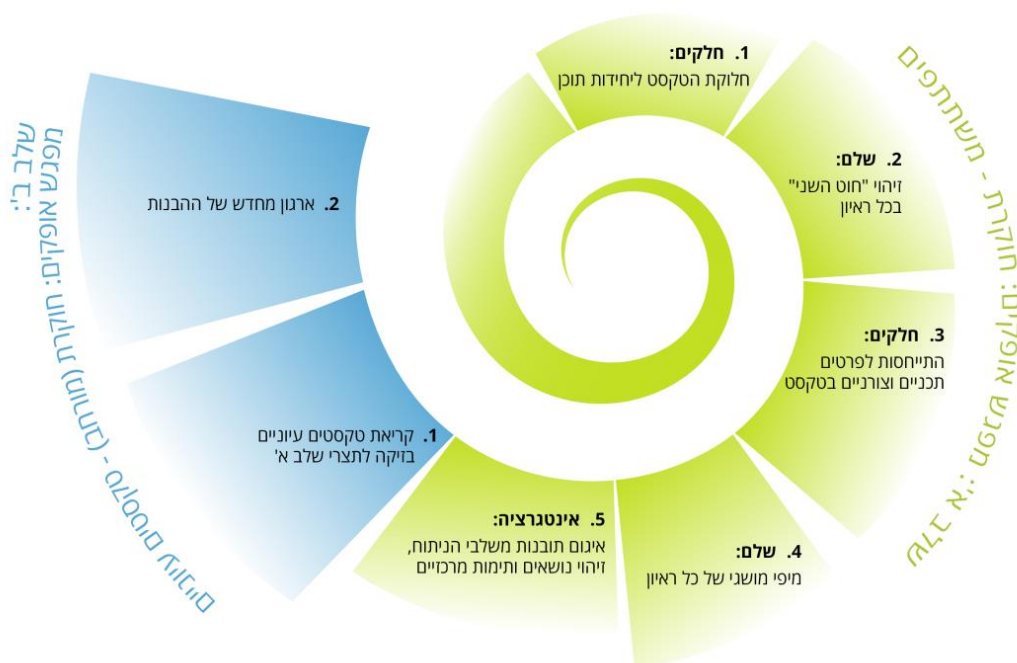
שלב ב':

התהלך הפרשני כולל, כאמור, מעבר חוזר ונשנה מהפרט אל הכלל ומהמקרה הספציפי אל היריעה הרחבה של התרבות. בשלב זה, פניתי לקריאה תיאורטית שהעשירה, הרחיבה והעמיקה את המבט שלי על הממצאים. הפניה לספרות הייתה בזיקה לתמות ולנושאים שזיהיתי בשלב א' של הניתוח.

שלב א' של הניתוח נשא אופי של מפגש אופקים בין אופקי שלי, החוקרת, ואופקי המשתתפים - כפי שהבנתי ופרשתי את דבריהם. בשלב ב' של הניתוח הצטרף למפגש גורם נוסף: אופק הטקסטים העיוניים. המפגש הזה השפיע על האופן שבו הבנתי את החומר עד לאותה נקודה והביאני לארגנו מחדש. מהלך זה של הניתוח, על כל שלביו הוא הבסיס למוצג בפרק ממצאים ודיון בעבודה זו.

תרשים מספר 1 מתאר את שני שלבי הניתוח.

תרשים מס. 1: ניתוח נתונים

הערות:

שלב א': הראיון עם כל משתתף נתפס כשלם, פרטיו נתפסים כחלקים
שלב ב': חומרי התרבות נתפסים כשלם. חומרי המחקר הספציפי כחלקים

קריטריונים להערכת איכות המחקר

הערכת איכות המחקר נוגעת הן באיכות התהליך המחקרי והן באיכותה של הפרשנות המוצעת בו לתופעה הנחקרת. בהיבט של התהליך המחקרי, יש מקום להתייחס לאתיקה אקדמית - מרכיבי המחקר והקשר ביניהם ולאטיקה הנוגעת למשתתפים.

אתיקה אקדמית:

תוקף ומהימנות המחקר נמדדים במידה שבה ניתן לסמוך ולהסתמך על הנתונים שנאספו ולתת אמון בממצאים. במחקר הנוכחי הקפדתי לצורך כך על מספר קריטריונים (Cohen, Manion & Morrison, 2011; שקדי, 2003):

- **שקיפות זהותי כחוקרת:** הצגה גלויה של היבטים בזהותי אשר יכולה להיות להם, להבנתי, השפעה על עיצוב הפרספקטיבה שלי כחוקרת בכלל ובמחקר זה בפרט. הצגת המניעים שלי לקיום המחקר והנחות היסוד שעמן יצאתי לדרך.
- **קוהרנטיות בין מרכיבי המחקר:** בתכנון המחקר ובביצועו הקפדתי על הלימה בין מרכיביו השונים: המטרות, השאלות, התפיסה המחקרית, השיטות וכלי המחקר שבהם השתמשתי.
- **תיאור מעובה של התהליך המחקרי ושל הממצאים:** תאור מעובה של תהליך המחקר והממצאים לטובת שקיפות מהלך המחקר כדי לספק לקוראים תמונה של מה שהתרחש.
- **טריאנגולציה – הצלבת פרספקטיבות:** השילוב בין אופני הקריאה המרובים בשלב ניתוח אפשר מבטים מרובים על הנתונים והצלבה ביניהם.
- **שיתוף חוקרים/ות נוספים/ות בתהליך הפרשני:** בנקודות שונות בתהליך ניתוח הממצאים שתפתי חוקרים עמיתים שהרחיבו והעשירו את אופק ההסתכלות וההבנה שלי את החומר.

אתיקה בקשר עם המשתתפים:

המחקר הנוכחי התבצע בתפיסת "האתיקה של הברית" (צבר-בן יהושע ודושניק, 2001) לפיה נבנית ברית לא כתובה ביני, החוקרת והמשתתפים. הברית כוללת הסכמות בנוגע לתהליך המחקר. ההגעה אל המשתתפים, הפניה אליהם, מתן הסברים מספקים באשר למטרות המחקר ופרטיו, עיצוב תהליך המחקר ואופן השימוש בנתונים – נעשו כולם תוך כיבוד המשתתפים ובנאמנות להסכמות שהוסכמו עימם. היות שהמחקר מערב תהליכי עומק של המשתתפים ביחס לעצמם, הקדשתי זמן, תשומת לב ופעולות מכוונות לבניית יחסי אמון עמם. לאורך כל הדרך הנחו אותי מספר קריטריונים אתיים ביחסי עם המשתתפים (שם, Peled & Leichtentritt 2002):

1. **אי פגיעה בנחקרים:** זהו קריטריון חשוב, מינימליסטי ומקובל בכל מחקר. במחקר הנוכחי הוא רלבנטי הן בשלבי הריאיון הכרוך בחשיפה מצד המשתתפים כלפי ובגילויים חדשים שלהם ביחס לעצמם והן בשלבי השימוש בממצאים. ההקפדה על תהליך "סגור" שלא משאיר קצוות פרוצים, נכונות שלי לשיחות המשך במידת הצורך וההקפדה על סודיות ואנונימיות כולם נועדו לשמירה על עקרון זה.

2. **הסכמה מדעת של הנחקרים להשתתפות במחקר:** הצגתי בפני המשתתפים את ההקשר שבו התקיים המחקר, את מטרתיו ואת אופן השימוש הצפוי בו. כל המשתתפים עשו זאת מתוך ידיעת הפרטים ובבחירה שלהם בלבד.
3. **הדדיות ושותפות ביני לבין המשתתפים:** הבחירה בגישה דיאלוגית ופרשנית כבר בשלב הריאיונות עודדה מידה רבה של הדדיות ושותפות ביני לבין משתתפים. עקרון זה מובנה בעומק הגישה שעליה נשען המחקר הנוכחי ולכן הוא התקיים ללא צורך בהקפדה מובנית.
4. **הרווח שעשויים הנחקרים להפיק מהשתתפות במחקר:** רונית ליכטנשטרייט ועינת פלד (שם) אינן מסתפקות בהקפדה על אי פגיעה בנחקרים ומציבות קריטריון נוסף בפני החוקר/ת הוא שאלת הרווח שאותו עשויים המשתתפים להרוויח מהשתתפותם במחקר. לפי עדויות המשתתפים, עבור חלקם הווה השיחות ההזדמנות לא שגרתית להתבוננות עצמית בתחומים שבהם אינם עוסקים בדרך כלל. חלקם לא הקדישו מעולם תשומת לב מודעת לשאלות שבהן עסקנו והם מצאו את ההשתתפות במחקר כמעוררת ומאתגרת.

איכות הפרשנות:

לפי צמח (תשמ"ד) ערכה של פרשנות הוא אסתטי. פרשנות טובה היא פרשנות יפה משתי בחינות: פנימית וחיצונית. פרשנות בעלת יופי פנימי היא חסכונית, עקבית ופורייה. היא מתאפיינת בפשטות מחד ובריבוי ועושר מאידך. היופי הפנימי טמון בהתאמה שבין הפירוש למושאו. הפירוש המוצע צריך ללכד רכיבים רבים ככל האפשר של האובייקט. ככל שהפירוש תואם רכיבים רבים יותר של האובייקט, הוא טוב יותר. יופי חיצוני נוגע לקשר שבין הפרשנות לבין תיאוריות אחרות ומכלול הידיעות על נושאים רלבנטיים. פירוש בעל יופי חיצוני הוא פירוש המקבל אישור ממקורות חיצוניים. תכונה נוספת של פרשנות טובה, לפי לורנד (2010), שהיא מלמדת את הקורא, הצופה או המאזין להתבונן באובייקט באופן שונה מזה שנהג קודם לכן ובזכותה הוא מגלה פנים חדשות ותובנות שלא התגלו לו בהתנסות קודמת עם אותו אובייקט. לעתים התרומה של הפרשנות עבור הקורא היא בהתבהרות הבנות עמומות שהיו לו קודם ביחס לנושא או בהפיכתן של הבנות לא מודעות למודעות וברורות יותר. את זאת אני מקווה להשיג גם במחקר הנוכחי.

מגבלות המחקר

מחקר זה מתמקד בתפיסות המוצהרות של המשתתפים בלבד. הוא לא כולל תצפיות על ההורות ועל חיי המשפחה, ריאיונות עם הילדים או כלים שונים לחשיפת מימדים לא מודעים. הפערים הקיימים בין תפיסות מוצהרות לתפיסות מופנמות ולא מודעות לבין החיים בפועל מוכרים לכולנו. המיקוד בתפיסות המוצהרות של ההורים הם גבולותיו ומגבלותיו של המחקר הנוכחי.

בנוסף, המחקר הנוכחי הוא תוצר של מפגש אופקים בין גורמים שונים: אני החוקרת, המשתתפים, החומרים התרבותיים הנוספים שאליהם נחשפתי במהלך המחקר וחוקרים עמיתים שהיו שותפים בצמתים במהלך הדרך. זהו תוצר שמשקף את השביל שפילסתי אני במרחבי השאלות שעימן יצאתי לדרך. ייתכן שאילו חוקר/ת אחר היה עורך את המחקר הנוכחי, או אני עצמי בשלבים אחרים בחיי, אילו משתתפים אחרים היו שותפים לו, או אותם משתתפים בשלבים אחרים בחייהם, אילו חומרים תרבותיים אחרים היו נבחרים כדי להרחיב את היריעה ולשפוך אור על הממצאים ואילו עמיתים אחרים היו מביאים עולמות אחרים לתוך המפגש, היה השביל המפולס דומה בחלקו ושונה בחלקים אחרים. גם אלה גבולותיו ומגבלותיו של המחקר.

עם זאת וכפי שלמדתי מגדמר (Gadamer, 2004), היות שכל בני האדם שחיים בגדר חברה ותרבות נתונה חולקים תרבות משותפת, חלק ניכר מחומרי התודעה שלהם דומים. לכן, מאגר מסוים ומוגבל של משמעויות

נחשבות כמתקבלות על הדעת יותר מאחרות והידע והמשמעויות המופקים במפגש ייחודי וחד-פעמי הם בעלי ערך לאופק המתפתח והמצטבר של התרבות כולה.

ממצאים ודיון

אסופת דיוקנאות

בפרק זה אביא את סיפוריהם של אחדים ממשנתפי המחקר. הסיפורים מציירים קווים בדמויותיהם ביחס לנושא המחקר. הטקסטים הם פרי קריאות חוזרות ונשנות שלי את הריאיונות המלאים, תוך הפעלת מגוון פרספקטיבות: אנליטיות, רציונאליות, ספונטניות ואינטואיטיביות. בכל מצבי הקריאה השתדלתי להקשיב קשב רב ככל שביכולתי לסיפורים המסופרים, למכלול ולפרטים. כל סיפור המוצג כאן הוא למעשה גרסה ערוכה של הריאיון השלם שמבטאת פרשנות שלי לטקסט. זהו מפגש עם אסוציאציות, מחשבות, רגשות וזכרונות של המשתתפים שעלו לאורך הריאיונות בדרך של התבוננות רפלקסיבית שלהם בעצמם ובמשפחותיהם ביחס לנושא המחקר. הסיפורים שבחרתי להציג בפרק זה מאירים פנים שונות של התייחסות לנושא המחקר. בחירתם נועדה להציג מצרף מצטבר של נקודות מבט של משתתפים שונים יותר משהיא נועדה להצביע על תופעות רוחביות שמשותפות לכולם. לאחר כל סיפור אציג מבט פרשני ראשוני שלי על הטקסטים שמאיר את תרומתו/ה של המשתתפת/ת הספציפית למכלול.

שרית – "הרוח הזאת צריכה להתמלא במשהו. במה היא מתמלאת?"

שרית, בת 42, ילידת ישראל לאם ילידת צ'כיה ואב יליד מצרים. נשואה לחיים ואם לשתיים, בנות 10, 14. לשרית שתי אחיות ושני אחים. כשהייתה בגיל ההתבגרות חזרו הוריה בתשובה. הבנות נולדו וגדלו במשפחה חילונית ולמדו בבתי ספר ממלכתיים. הבנים נולדו להורים דתיים-לאומיים, גדלו במשפחה דתית ולמדו בבתי ספר ממלכתיים דתיים. בנות המשפחה כיום חילוניות, ההורים דתיים-לאומיים והבנים חרדים.

"אני חושבת שלפעמים זה לא מספיק רק להסתכל על הילדים איך הם גדלים ואיך הם הופכים להיות אנשים מקסימים ונחמדים וחברתיים, זה לא מספיק... כהורה, אני מרגישה שצריך להיות, אני לא רוצה לקורא לזה תווד, אבל איזשהו ארגון, תכנון של הסביבה כך שתוצר חוויה יותר משמעותית בשביל הילד. להפוך את הזמן הפנוי למשהו שיכול להיות משמעותי יותר... עוד מעט מתחיל החופש הגדול... ולא בא לי שהיא רק תפגש עם החברות... שזה מצויין, אבל אני רוצה שיהיה איזה שהוא מינון ושיהיה לה משהו שהיא יכולה לעשות עם הזמן שלה שיהיה מעצים. אני חושבת שזה התפקיד שלי. אני בפירוש חושבת שזה התפקיד שלי כהורה... טוב שיש משהו שמשקיעים בו ושמים את האנרגיה והזמן ומתמודדים איתו ולפעמים יש קושי וצריך לעבור אותו... זה גם מחבר להתנסות שהייתה לי כילדה... היום אני לא מנגנת בפסנתר ולא רכשתי משהו שאני באמת משתמשת בו אבל אני מרגישה שזה היה משהו שהיה מאד חשוב בהתפתחות שלי ויש בי איזה שהוא רצון שגם להן יהיה... ברור לי שאני לא רוצה לדחוף אותה כנגד רצונה, זה בוודאי שלא. אבל יש תמיד את התהייה איך ילדים בעצמם מתייחסים לדברים ואם אפשר לשנות משהו שפתאום יגרום לה לתשוקה".

"יהדות במשפחה זה נושא כואב בשבילי. כאילו האינסטינקט שלי רוצה להגיד, אבל כנראה הוא מוטעה, רוצה להגיד כלום באופן קיצוני. אני רוצה להיות קיצונית - ממש כלום, אבל אני מאמינה שזה לא נכון. כאילו, מבחינת סממנים חיצוניים ממש כלום, אבל אני מאמינה שמהו פנימי כן מתקיים בכל אחד מאתנו. זהות יהודית, כאילו, הרגשה פנימית מאד חזקה של להיות יהודי, שורשים יהודיים. לי באופן אישי יש חיבור

מאד חזק ליהדות במובן הרוחני שלה, גם אם אין לזה שום סממנים חיצוניים, כאילו, אני מרגישה מאד יהודיה ואני מרגישה מאד קשורה לדת היהודית. לא לממסד הדתי אלא באמת לתנ"ך לאמונה, לכל המורשת... אני מרגישה שיש לי נשמה יהודית... זה משהו אישי מאד מאד חזק אצלי. עם כל התהליכים שאני עוברת בחיים זה נחלש ומתחזק, אבל זה כל הזמן שם... אני לא חושבת שאפשר להסביר את זה, זה משהו שאני מביאה אותו מהילדות. מאז שאני זוכרת את עצמי, כשהייתי ילדה קטנה היו לי שיחות מאד עמוקות עם אלוהים. והכותל תמיד היה איזה משהו שכאילו, אני חושבת שגם כל החינוך שקבלתי בבית היה מאד מאד עמוק במקום הזה. אבא שלי בעיקר, היה לו קשר מאד מאד עמוק עם היהדות הרבה לפני שהוא חזר בתשובה. הוא לא סתם חזר בתשובה, זה לא שקרה לו פתאום משהו. הוא היה מספר לי המון סיפורים על התנ"ך וההיסטוריה של עם ישראל והמון המון המון ציונות. הרבה יהדות מהמקום של הייחוד... היינו הולכים גם לבית כנסת הרבה. היה משהו באווירה של הבית שהיה מאד יהודי... בבית שאני גדלתי בו היהדות והישראליות מאוד מאוד נמהלו אחד בשני... יכול להיות שזה גם משהו שנולדים איתו. לא יודעת... אבל זה אני, וזה ממש לא עובר הלאה".

"חיים (בן זוגה של שרית) מחובר לשורשים היהודיים שלו ומאד מאד לתנ"ך ולהיסטוריה, אבל יש בו כל כך הרבה שנאה ואנטי לממסד הדתי שזה לא מאפשר לו לראות שום דבר אחר... לי היה הרבה יותר נכון להיות בבית שהוא יותר קוהרנטי מבחינת התחושה שלנו כיהודים עם איך שאנחנו מתנהגים כיהודים. לא בקיצוניות... למשל לקדש ולהדליק נרות בשישי בערב יש בזה משהו שעושה לי נורא טוב, כאילו נורא נכון... מחבר בין מה שאנחנו עכשיו לבין ההיסטוריה... גם אנחנו חלק מהשרשרת. בדברים הקטנים באווירה של יום שישי. וזה כואב כי אני מרגישה שאני לא יכולה לעשות את זה בבית שלי – אני רוצה ואני לא יכולה לעשות את זה, זה לא יחזיק מעמד... ניסיתי כמה פעמים הדלקת נרות, זה לא דיבר לאף אחד... פעם היה לי רצון, לפני כמה שנים, בראש השנה החלטתי עם עצמי לעשות את זה, לקרוא כל שבוע את פרשת השבוע עם המשפחה ביום שישי. מאד התלהבתי מהרעיון הזה. מצאתי כל מיני מקומות לפרשנויות וסיפורים, דווקא חילוני יותר. נדמה לי שפעמיים הצלחנו לעשות את זה כמשפחה והיה לנו מאד נחמד ואחר כך חיים פתאום לא בא לו והבת הגדולה לא בא לה. זה הפך להיות רק שטות שלי... זה דרש הרבה משאבים והרבה אנרגיות כדי שגם הקטנה תהנה... צריך להתאמץ. כשאני עשיתי את המאמץ אז בסדר, אבל צריך לתחזק את זה. לדעתי זה צריך לבוא משני בני הזוג. או לפחות שבן הזוג השני מעריך את זה, וזה לא היה. באותה צורה אני חושבת שאפשר לעשות את זה בחלק גדול של החגים. אפשר להביא דברים שמזינים את זה ומשמעותיים לחג. אני מרגישה שבמשפחה שלי אין הערכה לזה. אני שמחה לעשות אם יש הערכה. אני קצת מרגישה כמו אבא שלי מהבחינה הזאת, להבדיל, הוא כל יום שישי מחפש סיפור שקשור ופרשת השבוע וזה. כשאנחנו מגיעים הוא נורא מתלהב ורוצה לספר... אנשים גם מתעצבנים וגם משתעממים ואף אחד לא מקשיב. הוא כל פעם מנסה מחדש, המון אנרגיות. מנסה, מנסה, בסוף אומרים לו: עזוב זה לא מעניין אף אחד, עזוב".

מה שעובר בעצם לבנות זה משהו מאד מבולבל כזה ואנחנו לא עושים שום דבר במודע איתן בקטע הזה. הן יודעות שאמא היא הרוחניקית במשפחה... חיים לא מסתיר מהבנות את ההתנגדות שלו, אני כאילו לא עושה שום דבר בעניין אז הן מקבלות המון מהאנטי הזה. אז הן נורא נורא אנטי – אנטי הדת, אנטי היהדות... הן לא יודעות להפריד בין הדת הממוסדת לבין היהדות כזרם חשיבה או בכלל כ-being. הן לא יודעות להבדיל ואני לא עושה שום דבר כדי לשנות את זה. אני לא יודעת איך לעשות את זה בכלל. אז יוצא שהן קצת אנטי ולא מעניין אותן שום דבר".

"אצל ההורים שלי זה היה ברור לשניהם. אני לא חושבת שהם שאלו למה. אבל בגלל שחיים שונה במובן הזה ממני אז השאלה "למה?" כן מופיעה... אני מגיעה מבית שככה זה היה גם לפני שהם חזרו בתשובה, אז כאילו גדלתי עם: חס וחלילה לאכול חמאה וחס וחלילה לשים על זה נקניק. אין דבר כזה! הם לא ספרו שעות

אבל... אז מאד מוזר לי שהבית שלי הוא לא כזה. מאד מוזר לי שהוא לא כמו שהבית שלי היה לפני שההורים חזרו בתשובה, כשהוא היה חילוני... למשל, הנקניקים הלא כשרים שחיים קונה הביתה: "הבנות מתות על זה ולי זה מאד חורה... אני לא יכולה לעמוד על זה כי אני לא מאד קונסיסטנטית... כי אין לי באמת טיעון. זה לא שאני אוכלת כשר. אני גם אוכלת שרימפס וכל מיני כאלה. מה אני רוצה? דווקא זה? זה לא נשמע הגיוני בכלל... אז אני לא אוכלת את זה אבל זה כן מעצבן אותי... אני מנסה לחשוב אם זה היה יכול להיות אחרת. אני לא חושבת שזה היה יכול להיות אחרת כי אני באמת לא, לא באמת יודעת מה אני רוצה... זה לא שיש לי באמת... אפילו אם הייתי מחליטה שאני רוצה לאכול כשר, למה?"

"יש בי משהו שמרגיש שאני רוצה להרגיש את החג. שזה לא יהיה סתם עוד יום, במיוחד שאנחנו לא בחופש. זה לא כמו כשהיינו ילדים והיה לנו חופש ליחד את הזמן. זה שבוע של פסח ואני רוצה להרגיש שזה פסח ולא יום אחר, כשאוכלים מצות ולא אוכלים חמץ זה מזכיר לי את זה. בפסח במשך שנים היה בינינו ויכוח אם להכניס בכלל פיתות הביתה... אני אכלתי ואוכלת כל השנים רק מצות... יש לנו זיכרון מאד חזק מלפני שנים בפסח. היינו נשואים אולי שנה ויצאנו לטיול עם חברים. חיים הוביל את כל החברה לקנות פיתות ואני נעלבתי עד עמקי נשמתו שהוא בכלל העז להגות כזה... לא דברתי איתו שלושה ימים... הלכו וקנו... זה היה כאילו נגדי... עד היום אנחנו זוכרים את הקטע הזה... ולאט לאט הוא היה שם במקפא... היום זה כבר בחוץ. עכשיו הויכוח הוא אם לשבת ביחד וכולם אוכלים פיתות ורק אמא... כל פעם הויכוח משתנה. פעם עוד הייתי מפרידה בין החמץ לזה... אפילו הייתי נפטרת מהחמץ. עכשיו אני טיפה מסדרת את זה בארון וגם לא, ומצות אני אוכלת... אין היום ויכוח. זה חלק מהוויתור שלי בגלל שאני לא יודעת למה אני אוכלת מצות."

"ביום כיפור אני תמיד צמה, תמיד. אם אנחנו בחוץ לארץ אני לא צמה, אבל אם אני פה אני צמה... על זה אני כן יודעת לענות ואני אומרת שזה מכניס אותי לאווירה וזה יום שמדבר אלי מאד כי זה יום של reflection כזה ולצום זה חלק מהעניין, כאילו פעם בשנה זה מתאים לי... חיים לא צם והגדולה מתה על האופניים ביום כיפור. פעם היא אמרה "אני לא מוכנה בשום אופן לנסוע לחוץ לארץ, אני רוצה להיות כאן ביום כיפור כי זה נורא כיף האופניים... היא לא חשבה בחיים לצום למרות שאני צמה כל הזמן, כל שנה."

"בארץ החגים מצוינים באוויר, את לא יכולה להתעלם מזה... קודם כל בבית ספר מציינים את כל החגים, כאילו זה מחלחל. פורים, למשל, בטח שאנחנו מציינים. אנחנו עושים תחפושות לילדים חודשיים מראש. זה נקרא מציינים? בית ספר מניע את זה... אני חושבת שאנחנו מציינים את כל החגים מתוקף זה שיש חופש בדיוק... האמת היא שבארצות הברית עשינו המון בגלל שלא היה בבית ספר וממש הרגשנו שצריך למלא... היינו צריכים ליזום את זה אז זה גרם לנו לחשוב איך לעשות את זה. זה כאילו היה פחות אוטומטי. כאן בישראל זה היה ממש אוטומטי... למשל בפורים בארה"ב אני ארגנתי תחפושות, תהלוכות של תחפושות, כל מיני כאלה מין דוכנים, משלוחי מנות. כל הטרם ויום אחד חגיגי כזה. אותו דבר בשבועות: עשינו גם כן. הכנו זרים והשפרצנו מים וכל מיני ביכורים וכל מיני כאלה ומאכלי גבינה אבל זה היה יותר בסממנים סמליים כאלה. לא ספרנו סיפורים, את יודעת, לא קראנו מגילות, לא עשינו כאלה דברים, רק ככה, אווירה של החג."

"אני חושבת שלבנות לפחות, מתוקף העניין שאתה נמצא כאן במדינה יהודית וחברים שלך יהודים ואתה נמצא בחברה יהודית אז משהו... אני לא יודעת, אני כאילו מאמינה שיש כאילו בכל זאת משהו עמוק שיש שם אבל אני לא יודעת... אני לא יודעת איך הן חוות את זה. אין שום סממנים חיצוניים... אני חושבת על זה שברגע שלוקחים את הדת ומוציאים אותה בעצם מהישות הזאת שנקראת יהדות... כאילו כשאני אומרת דת זה לא רק מצוות אלא בכלל את כל המהות היהודית, את כל הרוח היהודית, את החכמה. כשאני מוציא את כל זה, מה נשאר לך? מה בכל זאת משאיר אותך יהודי? יש המון חכמה יהודית. כל המורשת, כל הדברים

שכתובים. החכמים. המון. לחלק מהאנשים גם הלא דתיים יש נגישות לחכמה הזאת ולחלק לא. מה שאני רוצה להגיד: יהדות זה לא רק קיום מצוות אלא מאגר מאד מאד גדול של ידע והוויה. ואני מרגישה שחלק מוציאים באופן מודע ולחלק פשוט אין נגישות אליו כי זה לא מעניין. אז מה יש שם? רק את השורשים? זה שההורים שלנו יהודים? או זה שאנחנו נמצאים במדינה יהודית ויש לנו תעודת זהות שכתוב עליה יהודי?... חלק מהאנשים גם מרגישים כבני אדם כאילו כל ההיסטוריה המסובכת שלנו נובעת מעצם זה שאנחנו יהודים... ההיסטוריה זה לא משהו שממלא את המיכל הזה שהוצאת... ההיסטוריה מחברת אותך איכשהו לזה שאת יהודיה, אבל הרוח הזאת שהוצאת צריכה להתמלא במשהו. במה היא מתמלאת?"

"אמא שלי הייתה אומרת: רק לא ערבי, רק לא גוי... אני לא יודעת, זה אותו קושי שיש לי עם הדברים האחרים... אני מרגישה שזה איזה דפוס שטבוע בי, כאילו שעבר במשפחה ואני לא באמת אוכל להסביר אותו למה. כאילו כי אני יודעת שזה חשוב למשפחה שלי... זוגיות חד מינית, גם זה לא יהיה קל... ממקום של שמרנות... אבל אנחנו נלמד לקבל את זה... למרות שאני מקבלת את זה שכאילו זאת נטייה טבעית, איכשהו יש בי איזו שהיא תחושה שאולי זה משהו בהתפתחות או לא יודעת... יש מצב שאני אשאל את עצמי שאלות כאלה של אם היה משהו שעשינו... אבל אני מאמינה שאני אעשה עבודה אישית ואני אסתדר עם זה לגמרי... בן זוג לא יהודי? את יודעת מה, אולי ארגיש כשלוך בגלל כל מה שדברנו קודם, בגלל שכאילו אין בעצם שום זיקה יהודית משמעותית בבית הזה, אז בעצם למה?... חזרה בתשובה? אני כבר הייתי שם, אני יכולה להבין את זה. אני ממש יכולה להבין את זה... למרות שזה גם מקום מסוכן כי זו מין ביצה טובענית כזאת, כאילו מה מביא אותך ומה הדרך שאתה עושה את זה, מה מושך אותך לשם? אני ממש אדאג לחיים... אני חושבת שבאמת לנווט בתא המשפחתי שלנו זה הולך להיות דבר מאד מאד מסובך אם דבר כזה יקרה כי אני מאמינה שאם אני יכולה לעשות עבודה אישית בשביל לחיות עם זה שהבת שלי התחתנה עם גוי, לחיים זה יהיה עוד יותר קשה לעשות את זה אם היא תחזור בתשובה."

מבטים על הסיפור של שרית:

הפער הוא מוטיב חוזר ומרכזי בסיפור של שרית. פער שנחווה על ידה בכאב: הפער בינה לבין בן-זוגה חיים בגישתם ליהדות, הפער בין רגש יהודי פנימי אישי, עמוק ורב שנים לבין אי המימוש וחוסר הביטוי שלו בהתנהגות ובמעשים. פער בין מה שקבלה שרית בילדותה, בעיקר מאביה, לבין מה שהיא מעבירה לבנותיה כיום ופער בין רצון לקיים מנהגים מסורתיים לבין חוסר היכולת להצדיק זאת בהגיון. משתמע מדבריה שביחסן ליהדות אמצו בנותיה את גישתו של חיים, ושרית מרגישה בהקשר זה במשפחתה בודדה ולא מוערכת. בסיפור של שרית, כמו בסיפוריהן של משתתפות נוספות, מהווים היחסים עם בן הזוג גורם בעל משקל בעיצוב האופי היהודי של המשפחה.

היא אמנם מעידה על רגש יהודי אישי אולם כדי לבטא אותו היא מחפשת שותפים. הביטויים היהודיים במושגים שלה הם עניין של יחד, לא של לבד.

היהדות בעיני שרית היא צרוף של מגוון מרכיבים: הרגשה אישית ופנימית, תודעה היסטורית קולקטיבית, נסיבות הווה, חכמה מצטברת לאורך דורות, הוויה ומהות רוחנית ומצוות הלכה. מדבריה מצטיירת תמונה שנחלקת לשניים: החלק האחד, הוא החלק החילוני שכולל את השורשים, התודעה היסטורית ונסיבות ההווה. החלק האחר, הוא הדתי. כאשר מוותרים על החלק הזה, מחוסר נגישות או מתוך התנגדות, מוותרים לא רק על קיום מצוות אלא גם על הוויה ומהות רוחנית ועל חכמת הדורות. אלה נוגעים בצרכים רוחניים שנותרים ללא מענה. תודעה היסטורית ונסיבות הווה מספיקות כדי לחבר אותנו לעובדת היותנו יהודים, אבל אין בכוחן למלא את צרכי הרוח.

שרית מבטאת כמיהה להווייה אחרת, שכוללת מרכיבים שחסרים לה עכשיו. היא כואבת את החסר ומבטאת חוסר אוניס ביחס ליכולתה לשנות. נראה שהיא תלויה בבני משפחתה כשותפים ואינה בוחנת אפשרויות למלא את צרכי הרוח בהקשר היהודי בעבור עצמה בנפרד מהם.

טלי – "אני אוהבת אותם ופתאום הם נכנסים למין עולם שלא מוכר לי... זר לי"

כשנפגשנו הייתה טלי בת 43. נשואה ואם לשלושה בנים בני 7, 9, 13.5. טלי נולדה בישראל, לאם ילידת בולגריה ואב יליד רומניה. היא גדלה ביישוב עירוני במרכז הארץ וכיום מתגוררת במושב. טלי ויוסי, בן זוגה, הגיעו לגור במושב מתוך הרצון לעזור את העיר: "גרנו בעיר הרבה שנים ובאיזשהו שלב נמאס לנו. פשוט נמאס מהעיר הגדולה. הבן הבכור נולד וללכת עם העגלה היה ממש לא נוח. שנינו לא ידענו מה זה מושב ורצינו. אמרנו: ננסה". היכולת הכלכלית באותה תקופה היא שהכתיבה את בחירת המושב שבו הם גרים כיום. הם היו מודעים כבר מההתחלה להיותם חריגים ביחס להרכב האוכלוסייה שם בהיותם חילונים בסביבה של דתיים ומסורתיים. זה לא הרתיע אותם. בשנים הראשונות למגוריהם שם, שער המושב היה סגור בשבת. טלי דווקא אהבה את זה. הילדים הלכו לגן דתי כי זה מה שהיה במושב. אנחנו נפגשות בסלון ביתה בשעת בקר. אני מציגה בפני טלי את נושא המחקר ומטרות הריאיון והיא מגיבה מיד.

"אני בטוחה שאם תעשי את זה אצל הורים דתיים יהיו לך תשובות כל כך שונות, אנחנו עולמות נורא שונים... אבא שלי גדל במשפחה דתית וחזר בשאלה. בגיל 20 הוריד את הכיפה... עכשיו, כנראה הכל אצלי יושב על זה. על זה שכשהיינו נוסעים לסבתא שלי, היינו כאילו מתחפשים לדתיים. היינו צריכות לשים חצאיות, אח שלי עם כיפה. ובני הדודים שלי באים, הם דתיים, אז כאילו משחקים, אתה פתאום עובר לשטח שלהם וזה היה נורא לא אנחנו, אנחנו היינו חילונים לגמרי, אפילו לא ידענו את המונחים שלהם, זה היה מדהים. ואתה פתאום, כאילו אנחנו באים ואנחנו נכנסים לחדר מדליקים אור אוטומטית. שיש שבת את לא יכולה לעשות את זה. עכשיו אני חושבת שאני נורא טעונה בגלל כל התקופה הזאת... בסך הכל אבא שלי כולה עשה את זה כדי לכבד את ההורים שלו, שהיום אני לגמרי מבינה את זה, אני באמת מבינה. אבל תראי מה זה השאיר אצלי... היינו באים לשם לחגים או לשבתות, אז זה לא לשעה או שעתים. אתה כל השבת. אז היו לנו חברים שם מהשכונה. אני זוכרת שהייתה לי חברה אחת, תראי איזה דרמות, והם באיזשהו גיל כבר מכיתה ד' מתחילים ללכת לבני עקיבא. לדעתי זה היה בכיתה ו' או משהו. הלכתי איתה פעם לבני עקיבא והייתה תפילה. אני אין לי מושג מה זה תפילה, אני לא יודעת מה זה תפילה כי אני לא השתתפתי בתפילה. ואם נגיד בית כנסת, אז אני עומדת בסוף, אפילו כילדה. ואז הייתה תפילה ואני זוכרת שיש, כאילו הרגשתי כבר אז כל כך לא שייכת, כל כך זרה כי הם עושים כל מיני תנועות, היה מין כזה... ואת כאילו עומדת שם ואת אומרת: שיי! זאת חברה שלי, אני משחקת איתה והכל, פתאום זה כמו איזו שהיא כת. ולי עד היום אני מרגישה... האנשים האלו חברים שלי, אני אוהבת אותם ופתאום הם נכנסים למין עולם שלא מוכר לי שהוא זר לי ושאני לא יכולה להתחבר אליו... גם כשאת מגיעה, נגיד טיילתי בהודו, ואת מגיעה לאיזה טקס בהודו, את גם מרגישה זרה. נכון אין מטען... לא, אין מטען זה נכון. פה יש מטען אבל עדיין אני ארגיש שם זרה באותה מידה".

"יוסי (בן זוגה של טלי) גדל בבית חילוני... אמא שלו באה מבית דתי ושמרה כשרות ואבא שלו חילוני לגמרי. אחיו הבכור חזר בתשובה. הוא חי עם אישה חילונית ואבא לילדים חילונים. אחת מאחיותיו היא לסבית, אמא לילדים חילונים וחיה עם בת זוג דתיה, שהיא אמא לילדים דתיים שלומדים במוסדות חינוך דתיים... אנחנו דתיים וחילוניים שלא כופים את עצמם זה על זה ומנסים להתחשב זה בזה, למרות שלא תמיד קל ויש ויתורים... הם קבלו את זה. אני לא אומרת שבהתחלה להורים זה היה קל וגם לא לאחים... הכל מורכב נורא. המשפחה מורכבת... כשאנחנו עושים אירועים ואנחנו מזמינים אז מנסים להתחשב כמה שאפשר... אח

של יוסי בא, הוא נורא לא כופה את עצמו... אני בסוף ראיתי, הוא לא אכל כמעט כלום. בסדר, זו גם בחירה שלו, אבל אני עשיתי הכל – כלים חד פעמיים וזה... בסוכות הוא כן היה אוכל בכלים חד פעמיים ומה שהיינו מוציאים אפילו שהוא יודע שהקערות הם לא זה, הוא היה אוכל כאילו כדי לכבד. הוא אדם נהדר. אז הכל פה בבלגאן. לדעתי כמעט בכל משפחה יש את זה... וגם אני רואה אצל הדתיים, כמעט אין משפחה שאין ילד שחוזר בשאלה, כולם חיים את זה".

"לפני החתונה אמרנו שאנחנו לא רוצים להתחתן או שאנחנו נעשה סתם טקס. אבא שלי לקח את זה נורא קשה... הוא שלם עם עצמו אבל הוא עדיין... יש לו קשרים מאד טובים עם המשפחה. יש לו משפחה מאד מיוחדת ומאד חשוב לו איך יראו ומה יגידו... ובאמת היה לו קשה, בכי וזה... אז אמרתי: טוב, אני אתחתן בשבילך. זה מה שאתה רוצה?! עשינו חתונה קטנה בבית כנסת, היה מאד נחמד... לרצות להיענות זה בסדר, אנחנו אוהבים את ההורים שלנו, זה קשה להכאיב להם. זה מהמקום הזה... אבל אני חושבת שיש איזשהו גבול שכל אחד שם לעצמו".

"כשאור נולד התלבטנו רבות אם לעשות ברית מילה. איך אנחנו בעצם נעשה, נפצע ככה את הבן שלנו? זה נראה לנו מטורף. זה פשוט נראה לנו אקט פרימיטיבי מטורף. התעסקנו בזה בלי סוף. המון, המון, המון. לפני שהוא נולד. נכנסנו למיליוני פורומים, התעסקנו בזה לגמרי, שנינו. בסוף, כבר קנינו פה את הבית וכבר ידענו שהוא יהיה פה בגן דתי וחשבנו על זה וחשבנו שאחרי הכל שנינו לא אנשים נורא שעושים פרובוקציות ותכל'ס בישראל אתה צריך להיות עם ברית מילה. או שרצוי שתהיה. אני חושבת שגם אם הוא היה בגן חילוני הייתה לי התלבטות... כי בסופו של דבר אתה יודע איפה אתה חי ואתה לא רוצה להעמיד את הילד שלך מגיל מאד צעיר בעניין הזה שאתה שונה... אתה מהתחלה רוצה להגן עליו ופה בעצם אתה מהתחלה מכניס אותו לאיזשהו כאילו בעיה, למצב שהוא לא בחר אותו ושהוא צריך להתגונן. אתה לא תהיה שם כשהם יעשו פיפי בגן ולא תוכל להגן. לא יודעת, אני עד היום בשאלה. זה לא לגמרי ברור, אבל באמת העובדה היא שעשינו. ואגב, לא עשינו שום טקס ולא כלום... את יודעת מה, פה אפילו לא היה העניין של המשפחה".

"כשלאור הייתה בר-מצווה, אז יוסי, ראיתי שהוא די דחף אותו לעלות לתורה. זאת אומרת בשקט, אבל הוא חופר לפעמים, בשקט, כזה בקטנה... אצל אור, אני חושבת שזה גם משהו חברתי. הוא ראה חבר'ה מסביבו, למרות שהם לא דתיים בכלל, שהנורמה היא לעלות לתורה. אני לא יודעת אם בזה אבא שלו שכנע אותו, אבל חלק מכל העניין היה לא סתם לבוא לעלות לתורה, את זה לפחות אני יכולה להבין, כאילו להבין מה אתה עושה... חיפשנו ביחד בית כנסת, הרי אנחנו לא שייכים לאיזו שהיא קהילה. במושב הוא לא רצה לעלות כי במושב זה תימני, גם בקושי מבינים אותם אבל גם אין לו פה חברים, הוא לא שייך פה". חפשנו בית כנסת שיש לנו אליו איזה שהוא חיבור. אחות של יוסי שייכת פחות או יותר לקהילה אז דברנו איתה וראינו שזה נחמד... אז העלייה לתורה הייתה בבית כנסת שוויוני, אורתודוקסי אבל שוויוני, שגם נשים עולות בו לתורה... פעם בשבוע היו לו הלימודים של העלייה לתורה ופעם בשבוע מפגש בקבוצה... זה היה רחוק מהבית והיה צריך להסיע אותו... אני הסעתי. ברגע שהוא בחר את זה, אני כן אתמוך בו... הוא היה הילד היחיד ה"אחרי" בקבוצה. האחרים היו כולם דתיים לגמרי, ממשפחות קצת יותר ליברליות. הילדים האלו, היה מעניין לראות אותם. כאילו כל הזמן אמרנו לאור: תסתכל על זה כאילו אתה בא מבחוץ. אמרנו לו: קח את זה כחוויה, כאילו שאתה בא ועושה מסע לתוך עולם שהוא לא שלך, כאילו לראות איך זה. והאמת שזה באמת היה מעניין".

"בשבילי השהייה בתוך בית כנסת היא זרה. אני פשוט מרגישה לא נוח... אני מרגישה נורא... אני בטוחה שזה יושב על משהו של פעם, אנשים אחרים נכנסים לבית כנסת, או קי... אצלי כניסה לבית כנסת היא מאד קשה מפני שאני אומרת לעצמי הרי אני לא אחזיק ביד סידור ואתפלל. זה לא מדבר אלי, אני לא רוצה את זה. אז

מה אני אעשה בבית כנסת? אני אעמוד ואסתכל על הקירות? ... גם בזמן העלייה לתורה של אור, כל הזמן התעסקתי עם הקטע הזה. כאילו מה אני? זה לא המקום שלי, זה לא המקום הטבעי שלי, לא מדברים פה בשפה שלי, אני לא מתחברת לזה, הסגידה הזאת לאלוהים, החזרה כל חמש שורות או שתי שורות על התודות לאלוהים, זה לא אני וזה לא מה שאני חושבת וזה מאד קשה לי... יש פה במושב שבעה בתי כנסת, אף פעם לא הייתי פה במושב בבית כנסת... עשיתי את זה כי הוא רצה אבל אני מרגישה ממש זרה... יש עוד משהו שהוא דווקא לזכות העלייה לתורה. יש איזשהו יתרון בזה שבגלל שאנחנו חיים, אני יודעת איפה אני חיה, וזו מדינה יהודית דתית, אני חושבת שככל שאנחנו כחילונים, אני מרגישה הרבה פעמים שאני בורה. ויחסית להרבה אנשים, הרבה חילונים, יש לי הרבה יותר ידע בגלל שאני הייתי, יש אנשים חילונים שלא היו בחייהם בבית כנסת ואני גם רואה את זה וגם רואה את הבורות. יש יתרון לחילוני בלהבין את המושגים שהדתיים מדברים עליהם. עכשיו, לילד חילוני שלא למד בגן דתי אלא שפעם ראשונה נפגש עם הדבר הזה שנקרא עליה לתורה או בית כנסת, לפחות כאילו שיהיה לו מושג: מה זה? מי זה? מי נגד מי? איך קוראים בתורה? שכשהוא עומד נגד אדם בעוד X שנים ומדבר עם אדם דתי שכל החיים שלו מבוססים על בית כנסת ועל התנ"ך וזה, שידע איפשהו מה זה. שידע על מה הוא מדבר, שידע לענות".

"סך הכל החגים זה דבר נהדר... אני אומרת שטקסים זה כן חשוב, יש בזה משמעות, משמעות סמלית אפילו. יש בזה חשיבות, אני לא מתכחשת לזה... בגלל שצריך איזו שהיא יציאה מהשגרה, צריך חגיגה. ביומיום אתה מתעסק בעבודה, בלימודים, בלרדוף אחרי זה, וזה נורא טוב שיש הפסקה ואתה יכול גם להנות, גם לחשוב על מה קורה, מה קורה מסביב ולפגוש את החברים ואת המשפחה... המקור של כל החגים האלו הוא מקור של הטבע, המחזור של השנה... זה בכל השפות. גם בנצרות וגם באסלם יש את אותם חגים כמעט באותם זמנים... כאילו מיד אפשר לעשות את החיבור הזה שהקיבוצים היו עושים. היום אני לא יודעת אם עדיין, אבל זה נורא פשוט לעשות את זה, כאילו לתת את התוכן שהוא קצת שונה. אנחנו פה במושב כן מחוברים לטבע. זאת אומרת אנחנו עם העצים, עצי הפרי, בדיוק רואים מתי זה צומח, מתי יש נשירה. למרות שהכל מתערבב כי יש פה צמחים מאוסטרליה שהנשירה שלהם בדיוק הפוך, אבל לא נורא".

"או.ק, אז אנחנו נורא משפחתיים. אנחנו לא מדליקים נרות, אבל אמא של יוסי מדליקה, אמא שלי ממש לא אבל אבא שלי עושה קידוש. כמעט כל יום שישי אנחנו או פה או פה... אז אצלי יוסי מדליקים נרות אבל אין קידוש, אצלנו יש קידוש. אם אנחנו נהיה פה (אצלנו ולא אצל ההורים) לא נעשה שום דבר. לא קידוש ולא נרות ובמקרה הטוב ארוחה קצת יותר חגיגית. בגלל זה דווקא יותר נחמד לי שאנחנו כן הולכים. בגלל שלפחות יש ארוחה אחת שהיא יותר חגיגית ופוגשים את האחרים ואת הבני-דודים וזה, שזה מאד נחמד... בחגים זה די דומה, אנחנו אף פעם לא, כמעט לא עושים פה. ואם עושים פה, אז מזמינים לפה את ההורים והאחים וזה. ראש השנה למשל, זה די בגלל שאין הגדה ואין זה, אז זה די ארוחה משפחתית גדולה שגם אפילו עם דודים יותר ובני דודים שלי, שזה באמת חגיגה. בפסח אנחנו קוראים את ההגדה כי עוד עושים את זה עם אבא שלי. מה שיהיה כשאנחנו נעשה, זה אני לא יודעת. אולי נמצא הגדה שהיא קצת שונה. שהיא קצת כזה, הגדות של הקיבוצים שככה הקשר לטבע... אני אומרת פחות החיבור לאלוהים שכל דבר בא ממנו".

"מה ההבדל ביומיום או בחינוך בין משפחה דתית לבין משפחה לא דתית? אין הבדל בעיניי. אני חושבת שהערכים שאני רוצה לחנך אותם והערכים שהדתיים מחנכים אותם, בעיקרון הם אותם ערכים. הערכים האלו מבוססים על עשרת הדברות, שהם ערכים שנראים לי טובים לכל אדם באשר הוא. אבל אני לא מכניסה לזה את היסוד הדתי, אני לא מכניסה לזה, זה לא בא מאלוהים. זאת אומרת, הלוחות הברית האלה לא נתנו מאלוהים. זה משהו אוניברסלי, זה משהו שטוב לחיות על פיו וטוב להיות טוב אחד לשני. נראה לי שגם אפילו בדת, אפילו בדת היהודית, בעצם המידות החשובות זה היחסים בין אדם לחברו, הם הדברים הכי חשובים, וזה אני חושבת שאין הבדל... ממה זה בא? ממה עשרת הדברות באו? רצו, בעצם, לפני אלפיים שנה

התלכד פה עם, או לפני 2500 שנה ורצו ליצור איזו שהיא מסגרת שטובה לחיות, שאנשים יוכלו לחיות אחד עם השני ולאט לאט יצרו, וכל הסיפורים שיש בתנ"ך הם סיפורים כדי ליצור את ההזדהות הזאת עם הערכים האלו. עכשיו, יש אנשים שאולי צריכים את הדת הזאת, צריכים את ההשתייכות הזאת, צריכים את המקום הזה שאתה מזדהה, שאתה חושב שיש מישהו שהוא מעליך, שיהיה, לא יודעת, מישהו שמגביל אותך אפילו...אצלנו אין מקור סמכות. זה אתה. אתה וההחלטות שלך על הערכים שלך. זה העניין. שאם אתה רוצה לחיות בחברה מתוקנת, אם אתה רוצה לא לחיות בכאוס, אתה חייב להתנהג ככה... לכן גם להורים יש תפקיד מאד חשוב בחינוך. בעיקר היום ובעיקר בחברה החילונית שבה אין אמות מוסר חיצוניות וברורות. לתת מה מותר, מה אסור, מה ערכי בעיניך, מה לא ערכי בעיניך... אני הרבה פעמים כן אומרת מה אני חושבת על דברים שקורים עם חברים בבית ספר ואני חושבת שהדברים האלה הקטנים הם אלו שאחרי זה מהווים את אמות המוסר, הערכים שעליהם גדלים..."

"בית ספר בעיני נורא חשוב, אבל אני לא יודעת כמה הוא לוקח את התפקיד הזה... יש מין כאוס מטורף בבית ספר של חוסר כבוד למורים. אני רואה איך הורים אצלנו מתייחסים למורים זה זוועה, ואני חושבת שהילדים רואים את ההורים ככה, אז למה שהם לא יהיו ככה? למה שהם לא יזלזלו במורה שלהם שהם רואים שהאמא מנסה להעיף אותה?... בחברה הדתית יש ערכים שאין אצלנו. זאת אומרת שהם ניתנים כחלק מאיזו שהיא מערכת של אמות מוסר שכתובות ושכאלו יש בתנ"ך ושמשמרים את זה ושכל הזמן חוזרים על זה. איכשהו אני רואה משהו יותר מובנה וברור. אפילו יותר בבית ספר, אפילו זה משהו חברתי יותר. אני חושבת שזה משהו שנורא עוזר למשפחה שהילדים מקבלים את זה מבחוץ. ואצלנו אין את זה בעצם. בשנים האחרונות אני חושבת שזה מתבטא בכל הטירוף הזה שהולך במערכת החינוך ושהולך בכלל בחברה, מין חוסר כבוד לאנשים וחוסר סובלנות".

"אני חושבת שחיות פה שתי חברות במקביל, זאת אומרת, כאילו הערכים שלנו כביכול הם אותם ערכים, אבל מזה הם מקדשים דברים אחרים. הם מקדשים את האדמה, דבר שאני לא מוכנה לסבול, אז בשבילם כל החזרה של מאחז זה אסון לאומי, בשבילם שוב פעם הציווי האלוהי הוא הרבה יותר חשוב, בואי נגיד לא כולם, אבל לדעתי זה הולך וגדל, מאשר הדמוקרטי ולכן בסופו של דבר הם יקשיבו לרבנים ולא לצבא... אנחנו חיים באיזשהם מסלולים נורא שונים. הילדים שלנו לא יודעים הרבה על התנ"ך חוץ מזה שהם לומדים בבית ספר והם לא סובלים את זה בבית הספר, הם לא נכנסים לבית כנסת או מעט מאד, אין להם את אותם מושגים בדיבור. אנחנו שונים בדיבור, במושגים... אם תהיה פה אולי הפרדה בין דת למדינה אז אולי זה יהיה יותר פשוט... מדינת ישראל מדינה דתית. לדעתי זה מכתוב. אתה לא יכול לא להיות פה יהודי... אני למשל לא מגדירה את עצמי יהודיה, אני חושבת שאני אתיאטיסטית בדעות שלי. אבל אין דבר כזה פה, זאת אומרת... זה שאני אגיד שאני אתיאטיסטית, או.קי, נכון, זה מה שאני חושבת. אבל המדינה הזאת היא מדינה, ממש מדינה דתית. ולפעמים זה מרתיע אותי... בזה שאתה צריך להתחתן ולהתגרש ברבנות, בזה שכאלו בבית ספר מלמדים תכנים יהודיים ובעיני התכנים צריכים להיות אוניברסאליים יותר, או להבין מאיפה הגיעו התכנים היהודיים האלה, כי גם התכנים היהודיים מבוססים על משהו שהוא יותר קשור לטבע ולזה אין שום תזכורת. מאד קשה עם זה... החיים כאן הם חיים בצל הדת, זה פשוט מדהים. אנחנו לדעתי כל כך בתוך זה שאנחנו בכלל לא רואים את זה, אנחנו זה נראה לנו טבעי, אבל זה לא כל כך. כשאתה חי במדינה אחרת שאתה רואה את החילוניות, אתה פתאום קולט מה הולך פה שהחיים והדת זה אחד, מישהו אחד גדול... עכשיו, מצד שני, יש איזשהו כן צורך להשתייך למשהו... כשגרנו בארה"ב ראיתי שכשהיינו רחוק... יש כנראה בן אדם את הצורך להיות שייך לאיזו שהיא קבוצה ופתאום מצאתי את עצמי שכן חשוב לי שנלך לבית כנסת בפורים או דברים כאלו. למרות שמצד שני אמרתי לבעלי, אנחנו חיים פה 10 שנים, 20 שנה, אנחנו מתבוללים לגמרי. כאילו לא יהיה זכר לדעתי ליהדות".

"תראי, אני חושבת שאפשר להפריד בין ההיסטוריה לבין הדת. ההיסטוריה שלנו גם כעם וגם כמשפחה מאד מעניינת. עכשיו, אור עשה עבודת שורשים, זה דבר שהוא נורא מעניין. אני עושה את ההפרדה... אצל אבא שלי... ההיסטוריה של העם היהודי יושבת לו על שתי הכתפיים... בגלל שנספו בשואה, זה משהו שהוא עליו... למשל אז, כשלא רציתי להתחתן חתונה דתית, הוא שאל אותי כמעט עם דמעות בעיניים: תגידי לי, לא מעניין אותך אלפיים שנים שהעם היהודי בקושי שרד בגלות? אמרתי לו: נורא מעניין אותי, זה נורא מעניין לדעת. מבחינה היסטורית זה נורא מעניין. אני לא מרגישה שאני בגלל שהם סבלו אלפיים שנה צריכה להתפלל כל יום לאלוהים, זה לא מדבר אלי... אני אין לי את זה... אני מזדהה עם הסיפורים של השואה שחצי מהמשפחה... שבגלל שהם היו יהודים, אבל מצד שני, אני לא חושבת שאני צריכה להתנהג ככה. אז הסיפורים של המשפחה שהיו כולם יהודים וחלקם נרצחו בגלל שהם יהודים זה מעניין ואני רוצה שהילדים ידעו... אבא שלי הוא באטרף כזה של למצוא המון מידע כמה שיותר לפני שכולם מתים על המשפחה שלו. אז הוא מתעסק בזה המון והוא מגיע לכל מיני סיפורים פשוט מרתקים ולכל מיני אנשים וזה מעניין, זה פשוט מעניין, בעיקר גם כי הדור שלנו ובעיקר של הילדים שלנו חיים בעולם כל כך שונה ונורא קשה להבין איך חיו בשואה, איך חיו לפני התקופה הזאת... הוא מנסה לבנות עץ משפחה, להרחיב את העץ שלו ולדעת כמה שיותר פרטים: הוא מברר, הולך להרצאות ומספר לנו.

"אבא של יוסי הוא כזה מספר סיפורים, הוא כתב עכשיו ספר של סיפורים על החיים שלו ועכשיו הוא מוציא את הכרך השני... בטח שזה חשוב לי שהילדים ידעו, כי זה חלק מהמשפחה. זה נראה לי, לא יודעת... אני לא יודעת אם זה חשוב, לי זה נראה כל כך... אני בתור אדם שכל כך אוהב היסטוריה זה נורא מעניין אותי. אם אני לא אצליח ליצור בהם את העניין, אז מה זה יהיה חשוב אם אני רוצה שהם ידעו? אם הם לא ירצו לדעת, אז הם לא ידעו. זה לא מעניין אותם. את אח שלי זה לא עניין, כל הסיפורים של אבא שלי, אז מה? אבא שלי יכול לטחון ולטחון, זה נכנס לו מפה ויוצא לו מפה... ובכל זאת להעביר את זה, מי שרוצה ישמע, מי שלא... אבל זה כן חשוב לי, לא במימד הדתי, במימד של הסיפור המשפחתי, של ההיסטוריה של המשפחה."

"אני חושבת שהילדים במודעות שהם ישראלים ושהם יהודים, אולי גם בגלל זה שהיינו בחו"ל והם ראו שיש שם לא יהודים וכן יהודים ויצא לנו לעשות כמה חגים נוצרים ולראות איך זה. וגם אני חושבת שבישראל, זה שיש ערבים ומוסלמים ונוצרים אז זה גם הדברים האלו עולים והם שואלים מידי פעם. נגיד פה במושב שהוא מסורתי כזה, אז הרבה פעמים נכנסות כל מיני קריאות נגד ערבים. הם לא שווים הם הרעים ואנחנו הטובים. מהגן הם חזרו עם דברים כאלו. אז יצא לי להסביר מה זה ערבים בכלל, מה זה מוסלמים ונוצרים ומי אמר שהם פחות טובים ויותר טובים?"

"להיות הורה, נראה לי שזה קודם כל להיות. להיות שם. כאילו להיות בשבילם, להצליח להכיל אותם... אני חושבת שיש בזה את התחושה שיש פה מישהו בשבילך, שמכיל אותי, שרואה אותי שתמיד יתן לי גב, תמיד יעזור... אני מרגישה שיש משמעות נורא גדולה שאני כאן. אפילו שיוציאו את הכעסים, אפילו שיגידו, לא תמיד בא להם לספר, זה לא משנה. בעיקרון הם יכולים לעשות לעצמם, לחמם לעצמם אוכל ויכולים להסתדר, אבל זה שאני כאן זה נורא משמעותי וזה נראה לי אחד הדברים החשובים של להיות. לא יודעת איך להסביר את זה. להיות שם בשבילם... חוץ מזה אני חושבת שיש משמעות חינוכית להורה שהיא מאוד, אני חושבת שיש לזה תפקיד מאוד חשוב בחינוך. בעיקר היום ובעיקר בחברה החילונית."

מבטים על הסיפור של טלי:

הנאמנות להורים על מורכבויותה עוברת כחוט השני בסיפור של טלי. הזהות היהודית שלה כרוכה בקשר הדוק במערכות היחסים במשפחה. המתח שבין רגש הנאמנות העמוק של אביה להוריו לבין אורח החיים

שבו בחר, והנאמנות שלה לאביה אל מול הדרך שבה העדיפה להינשא. רגשות אהבה, זרות, כפיה, התחשבות, ניכור ולכידות מעורבים כולם בסיפור.

לדור הסבים תפקיד חשוב ופעיל בכל הקשור במסורת ובמורשת היהודית והמשפחתית: ארוחות שבת וחג מתקיימות אצלם, ריטואלים מבוצעים על ידם, הם מושקעים בחקר תולדות המשפחה ובהעברת ידע אודות המשפחה לדורות הבאים. טלי לא יודעת כיצד כל זה ימשך כשהסבים כבר לא יהיו בחיים. נראה שעד היום היא לא נדרשה לתת את הדעת מה ועד כמה חשוב לה והיא נענית ברצון ובשמחה ליוזמות ולהרגלים שמתווים הסבים.

טלי היא טיפוס רצינולי ואותנטי. חשוב לה להיות נאמנה לעצמה והיא נוטה ליישב מורכבויות: כך ביחס למורכבויות במשפחה וכך ביחס למתח בין מאפיינים פרטיקולריים של היהדות שמהם היא נרתעת לבין מקורותיהם האוניברסאליים שעמם היא מזדהה: חיבור לחגים היהודיים דרך הטבע במקום דרך האלוהים, חיבור למורשת העם דרך ההיסטוריה במקום דרך הדת. בשונה מאביה, שחש באחריות שנגזרת עליו מתוקף אירועי העבר, לטלי חשוב לדעת אולם אין היא סבורה שהעבר מטיל עליה מחויבות מעשית כלשהי.

כאן צריך להכניס את עניין ההבחנה בין יהדות כדת ויהדות כתרבות שכן לו הייתה יכולה לראות את ההפרדה הייתה יכולה לחוג את חגי הטבע ליהנות מהטקסטים וממשמעותם ההיסטורית ולא לומר אני לא מרגישה יהודיה! היה קושרת את היהדות עם שמירת מצוות ומכאן הבלבול הרב שבדבריה.

טלי תופסת את עצמה כאטיאיסטית, אבל לטענתה היא מתקשה לממש את זהותה זו במציאות החברתית הפוליטית בישראל. בדבריה עולות הבחנות בין תפיסת היהדות כדת לעומת תפיסתה כתרבות. התפיסה הדתית מעוררת בה התנגדות ולהיבטים התרבותיים היא דווקא נמשכת. נראה שהבחנות אלה שאמנם נמצאות בדבריה אינן בהירות לה עצמה, מה שמשמר את חוויית הניכור שלה מהיהדות ואת הקונפליקט הפנימי שבו היא מצויה. כדי לחיות בשלום עם ההיבטים התרבותיים ביהדות שבהם היא מעוניינת, יש לה צורך ליחס אותם לתרבות אוניברסאלית. עם שייכות אוניברסאלית טלי חיה יותר בשלום מאשר עם תפיסתה את עצמה במושגים של שייכות יהודית.

חילונים ודתיים, בעיני טלי, הן שתי חברות שחיות בישראל במקביל. היא עסוקה בדמיון ובשוני בין הקבוצות ומזהה יסודות הומניסטיים משותפים. מעבר לכך רב בעיניה השוני על הדמיון. בשונה מהחברה הדתית, החברה החילונית לא מספקת אמות מוסר ואינה תומכת בחינוך שמעניקים הורים לילדיהם.

שרה – "רוצה שהוא ירגיש שהוא מבחינת הזהות שלו יהודי... ואני מרגישה שלא עשיתי את תפקידי"

שרה, בת 55, ילידת ישראל, בת להורים מהונגריה. נשואה ואם לשלושה, שני בנים ובת בגילאי 13.5, 20, 22. היא פסיכולוגית במקצועה ואנחנו נפגשות בקליניקה שלה שממוקמת בחצר צמוד לביתה. זהו בית ישן, חד קומתי שהוגדל כדי להתאים לצרכי המשפחה והעבודה של שרה, בהתאמה לתפישותיה את ההורות.

"הורות זה נושא שמאד מאד מעניין אותי... בוער לי ככה בקצות האצבעות... מאד חשוב לילד להיות בסביבת אמו לפחות... כל הנושא של יכולת אמפאית, של התחברות, של זהות, של שייכות, כל הדברים האלה מותנים בקשר עם ההורה. כל מה שקשור אחר כך לבני הגיל, בארץ כנראה יש לו איכויות נדירות, מעל ומעבר... אבל העניין של הקשר בין התינוק, הפעוט לבין ההורה שלו הוא לדעתי מהותי ליצירת בריאות נפשית... אני בחרתי באופן מודע לשים את ההורות שלי במקום הראשון, זאת אומרת זה הכי חשוב וכל השאר יסתדר מעצמו... אז נובע מזה שעכשיו, אני 21 שנים אחרי, אני מוצאת את עצמי מתלבטת בנושא קריירה, מה שלא עשיתי בעבר כי באמת היה לי הרבה פחות חשוב... אני מרגישה את הילדים שלי מתחת

לעור... כל דבר מעניין אותי... אני מתערבת כפייתית": בתחומי הבית, השכנים, הכיתה, בית הספר והעירייה... להיות נוכחת, לקחת להחזיר, לתת אוכל, לחנך לנימוס - לא כל כך הצליח, להציב גבולות - אני מכריחה אותו לבוא הביתה כי הוא מבחינתו יכול לצאת מהבית בשבע בבקר ולחזור בשמונה בערב, להנחיל את זהותנו לילדים, להעביר להם ידע כדי שבעתיד יוכלו לבחור".

"אבא שלהם לגמרי חילוני והם די, בעיקר הבנים, מאד מושפעים ממנו. אז החיבור ליהדות הוא בעייתי... זה מטריד אותי ואני מרגישה שלא עשיתי את תפקידי. יש פה משהו שאני מעלתי בתפקידי... שהייתי צריכה לתת להם מהבחינה הזאת על המסורת, על המנהגים... ידע שיש לי אותו. קבלתי אותו מאמי בדרך כלל. היא באה מבית דתי. לא גדלתי בבית דתי אבל שמעתי את הסיפורים ואת המנהגים וכל מיני דברים כאלה. אבל לילדים שלי אין את זה בכלל. מה שהם שמעו מסבתא, הגדול בעיקר, אז בסדר. אבל אין להם את זה. כשהם היו יותר קטנים לקחתי אותם לבית כנסת. לפעמים לבית כנסת רפורמי וככה. את הקטן פחות. הוא היה יותר דעתן אז הוא אמר לא. זה די מטריד אותי. הילד הזה למשל, לא הייתה לו בעיה להכריז כשהוא חזר מארצות הברית (מהשתתפות במשלחת ישראלית בתחרות בינלאומית) שאין שום סיבה לחיות דווקא בארץ. הוא אמר ואני נחרדתי, כי אני מוציאה את המשלחת ולוחצת על משרד החינוך שישתתפו כדי שהם ייגו אותנו והוא פתאום מכריז איך שהוא חזר... אני לא יודעת בדיוק מה לעשות עם זה, אבל כן, זה בהחלט מעסיק אותי... זה מטריד אותי כי זה ערך בעיני... ההורים שלי הגיעו לבנות את המדינה. אני לא אומרת שלכמה שנים אם הוא ירצה לנסוע ללמוד, להתפתח וזה, אבל אני מודעת לזה שתקציבי המחקר כאן על הפנים, הכל פוליטיקה, שמים רגלים והכל. אני מודעת לזה שיהיה לו קרוב לוודאי צורך ללכת לכון אקדמי מחקרי, סטארט-אפ, לא יודעת מה. יהיה לו יותר קל לעשות את זה שם. הוא, יותר מילדים אחרים, בגלל שהוא באמת עם יכולות יוצאות דופן. אז כן, זה מטריד אותי שזה בכלל לא ערך בעיניו, הוא לא שוקל, הוא לא מתלבט - זה לא ערך... בגלל שאני יהודיה וזה המקום. אני מאד מאמינה שאנחנו חלק מ... יש לנו שותפות גורל עם אחינו. לא רק היהודים אלא הישראלים. זה משהו שהוא חלק מהזהות. הוא לא יכול, אי אפשר, זה לא אותה הזהות כשאנחנו לא ישראלים... ההווה והעבר, אני מדברת על היהדות, 2000 שנות... אני עשיתי מאמצים עילאיים, דחפתי בכח... שיבקרו בבית ספר יהודי כשהם היו בתחרות. היה לי מאד חשוב שהם יעשו משהו שיתרום ליהודים שחיים שם וגם יקבלו מזה קשר איתם... הקשר עם העם היהודי באשר הוא חשוב לי... כי זה העם שלו, ושם יש משהו שהוא יכול לתרום בו ליהודים שלא חיים פה, אז הוא צריך לעשות את זה. אז ממש אנסתי אותם... והם הלכו לאיזה בית ספר וישבו שם במעגל ודברו ושאלו אותם שאלות ואחר כך הם באו לתחרות ועודדו אותם והם בפייסבוק עכשיו חברים. אז נוצרו קשרים. זה היה לי מאד חשוב... הם (מארגני המשלחת) לא רצו לבזבז את הנסיעה על הביקור שם... עד השנייה האחרונה עוד ממש עשיתי את הקוואטץ' האחרון עד שהם הגיעו לשם... זה משהו שהיה לי מאד חשוב... מאד חשוב לי שירגישו, הילדים שלי, שהם מחוברים לעם היהודי, שיהיה להם ידע לגבי מה שהיה, ידע לגבי היהדות. שיהיה להם. זה מטריד אותי ואני מרגישה שלא עשיתי את תפקידי".

"בבר מצווה של תומר, זה חרפן אותי שהילד התחיל להתלבט אם הוא רוצה לעלות לתורה. פשוט השתגעתי מזה. לא יכולתי בכלל לדבר איתו כי זה כל כך עצבן אותי. זו חוצפה. הילד חושב וזה יפה מאד שהוא חושב. הוא לא עושה את זה באופן אוטומטי כי כולם עושים. הוא לא מאמין באלוהים אז הוא לא יעשה... לי זה היה מאד חשוב כי זה חלק מטקס התבגרות של יהודים. ככה עושים... אני חושבת שכבודו במקומו מונח במי הוא מאמין ובמי לא. אני לא חושבת שקיום מצוות מותנה בראש ובראשונה באמונה באלוהים. יש את הקיום. יש כאלה שמאמינים ולא מקיימים ולדעתי יש כאלה שמקיימים ולא מאמינים. מצידי הכל בסדר. אני רוצה שהוא ירגיש שהוא מבחינת הזהות שלו יהודי. ולא חלק מהעולם כולו... חשוב לי מאד שהוא ירגיש את עצמו שהוא חלק, כאילו זו מחזוריות כזו, אלפיים שנה היו צריכים כדי ליצור אותו, אז שהוא יתכבד וירגיש את עצמו מחויב גם כן. לא סתם עברנו את מה שעברנו... סוג של מחויבות לשרשרת העבר, לשורשים

שלנו... קודם יהודי ואחר כך ישראלי. זה הסדר אם אני אצטרך לבחור יום אחד... אז זה מה שהיה לי חשוב... בשלב הזה הייתי מוכנה להתפשר גם על רפורמים. נניח לא הייתה לי בעיה עם הגדול שהוא הלך לרפורמים... זאת לא התפשרות קשה... היה לי חשוב שהוא יתחבר למשהו. לא היה לי כל כך משנה, אבל הוא ממש הלך עם זה עד הסוף. ואז הוא דבר עם אמא שלי והיא שכנעה אותו... היא די הוציאה את זה ממנו שיעשה את זה בשבילה... בסוף היא נפטרה חודשיים לפני שהוא עלה לתורה... בסדר. העיקר שהיא עשתה את השליחות שלה בקטע הזה... ואני ניצלתי את ההזדמנות וגם עליתי לתורה והיה מאד מרגש".

"אני חושבת שבריאיות נפשית דורשת להיות קשורה לקבוצה ולהיסטוריה ולתרבות. אם אין לי את הרקע הזה אז אני קודם כל חלולה... אתמול הייתה איזו שיחה (ברדיו), יהודה אטלס דבר על היום: מי בכלל יכול להבין שירה? הוא אמר: הם, יש להם אוצר מילים של 300 מילים. זה מה שהם יודעים. מה שיש בפייסבוק וזהו. בזה זה נגמר. אז מה? אלו מן חיים ריקים מתוכן כשאין עולם שלם של אסוציאציות וידע ותרבות".

"זה מזעזע אותי (שיש יהודים ישראלים שמרגישים חוסר קשר ליהודי התפוצות)... זה פספוס נורא גדול בעיני. פחד מהזר פחד מהשונה. כשהשונה זה יכול להיות הדתי פה (בארץ) או האמריקאי שם... היהודי בארצות הברית שאתה מתנכר לו או ההוא שיושב פה בתל-אביב... זה ממש גרוע בעיני. זה פספוס מאד מאד גדול. זה דור שלם שגדל פה ומתנתק מהשורשים כי זה אומר להתנתק מהשורשים. הרי זה בדיוק המשמעות של השורשים כי השורשים שלנו הם בעם היהודי. הם שם. אין לנו שורשים אחרים... אם אתה מחליט שכל זה לא שייך אז חתכת לעצמך את השורשים. אין לך שורשים".

"(אם הם יבחרו בבני/בנות זוג לא יהודיים) זאת תהיה בעיה... אני ארגיש גרוע... זה יהיה אשמתי בעיני... קודם כל ארגיש שנכשלתי כי לא העברתי להם מספיק את החידק הזה של היהדות. לא מספיק חשוב להם. ואני מניחה שזה יקרה כי הם לא מחוברים. אולי לא הבת, אבל הבנים לא נראה לי שזה יהיה להם דבר חשוב שהיא תהיה יהודיה, והקטן בכלל אם הוא חושב לחיות שם אז מה, זה בהחלט דבר שיכול להיות וזה דבר שיפגע בי מאד. לא יכולה לחשוב על משהו כזה... אם הבן או בת הזוג יתגייר זה דבר אחד ואם הוא לא יתגייר והם רק יקיימו אורח חיים יהודי, לי תהיה בעיה עם זה. זה לא כל כך פשוט רק לנהל אורח חיים, זה גם ההמשכיות שלהם היהודית... עם הבנים זה יותר קשה מאשר עם הבת... בגלל המשכיות... אני מקווה שאני לא אצטרך להתמודד עם זה. זה לא פשוט, זה באמת לא פשוט בעיני... אם מישהו יהפוך לחרדי באמת זה נורא, סליחה, כי הם חיים בעולם סגור וזה, אבל יש לנו פה שכנים בתחילת הרחוב, דתיים, יש להם שישה ילדים, כל אחד מנגן, הבן שלי זה אחד החברים שלו מהמשפחה הזאת, ומה הבעיה עם זה? הם אומרים שבת שלום כשהם רואים אותנו, הם משחקים ביחד בשבת כדורגל, איזו בעיה יש עם זה? זה נהדר בעיני".

"הילדים שלי מאד מושפעים מסבא (אבא של אורי) שהקים את הקיבוץ ומהסבתא שנתנה ודברה וספרה ככה מאד... היא גם כתבה ספר על הקיבוץ... ואמא שלי סיפרה ודיברה הרבה על הילדות שלה בהונגריה... הם מאד גאים בו, בסבא. הם יודעים שהוא בא ולא היה עוד שום דבר... הוא היה מפקד האזור בהגנה... הוא היה בתפקיד מאד בכיר, מאד היו גאים בו, גאים בו עד היום, זאת אומרת, הוא ממש הדמות המוערצת".

"ההורים שלי באו מהונגריה. אמא שלי ב 46, אבא שלי ב 48, הגיעו ישר למלחמת השחרור. הם לא באו מבתים ציונים, אבל שניהם היו בכל אופן ציונים... אמא שלי אחרי מלחמת העולם, אמא שלה חזרה מאושוויץ ולא הסכימה בשום אופן לצאת מהבית... הייתה בטראומה מהמנוולים ההונגרים, פחדה ללכת ברחוב כי היכו אותה אז אמא שלי החליטה שהיא תעלה לארץ. ככה, בגלל שאמא שלה לא יצאה מהבית... הן עלו יחד... היא הצטרפה לתנועה בשביל זה ואז היא עלתה. אבא שלי היה ציוני למרות שאבא שלו לא היה ציוני. אבל הסבתא הייתה מקבלת איזה עיתון מפלסטינה או איזה משהו... היא הייתה מקבלת את העיתון והוא היה קורא והוא הצטרף מיד אחרי המלחמה, הוא הצטרף לתנועה והיה שם מהשליחים שמעלים את האנשים

ובסוף הוא עלה בעצמו... אבא שלי גדל בבית לא דתי שבו לאבא שלו אפילו אכל חזיר ביום כיפור, הם סיפרו לי, עד כדי כך. אחת מסבתותיו הייתה דתיה והשנייה לא. לפני כעשרים שלושים שנה, בסביבות גיל 60, אבא שלי חזר בתשובה. הוא התחיל ברפורמי ואז הלכתי איתו לרפורמי, אחר כך הוא עבר לקונסרבטיבי וככה אני נכנסתי לתנועת "גשר" שזה בין דתיים לחילוניים, מהצד החילוני כמובן, ובסוף הוא נהיה אורתודוכסי. הא נפטר לפני שנתיים וחצי. אז עברתי איתו את כל השלבים האלה, אבל די נתקעתי ברפורמי ולא המשכתי איתו הלאה... לווייתי אותו כל פעם.... קצת שעשע אותי, תמיד צחקתי ואמרתי שהוא עבר כי הכסאות לא היו נוחים... הוא לא עשה מזה יותר מידי עניין, הוא המשיך לאכול בבית. הוא ממילא היה צמחוני אז הוא לא דרש מאמא שלי לעשות משהו... זה לא הפריע... כשחיו ההורים, היינו נוסעים בשבתות לבקר אותם... כל שבת הילדים היו מתייצבים... ועכשיו נוסעים כי רק עוד סבתא אחת נשארה, כי בשנתיים האלה, זה ממש נורא, ככה הלכו מהר – תוך שנה וחצי – שלושה".

מבטים על הסיפור של שרה:

כל הדורות שלפני / יהודה עמיחי (1991)

כָּל הַדּוֹרוֹת שֶׁלפְּנֵי תַרְמוּ אוֹתִי
קִמְעָה קִמְעָה כְּדֵי שְׂאוּקָם כָּאֵן בִּירוּשָׁלַיִם
בְּבֵת אַחַת, כְּמוֹ בֵּית תְּפִלָּה אוֹ מוֹסֵד צְדָקָה.
זֶה מְחִיב. שְׂמִי הוּא שֵׁם תּוֹרְמִי.
זֶה מְחִיב.

אֲנִי מִתְקַרֵּב לְגִיל מוֹת אָבִי.
צְוֹאֲתִי מְטִלָּאת בְּהֶרְבֵּה טְלָאִים,
אֲנִי צָרִיךְ לְשִׁנּוֹת אֶת חַיֵּי וְאֶת מוֹתִי
יוֹם יוֹם כְּדֵי לְקַיֵּם אֶת כָּל הַנְּבוּאוֹת
שֶׁנִּבְּאוּ אוֹתִי. שְׁלֵא יִהְיוּ שְׂקָר.
זֶה מְחִיב.

עֲבַרְתִּי אֶת שְׁנַת הָאֲרָבָעִים. יֵשׁ
מִשְׁרֹוֹת שֶׁבָּהֵן לֹא יִקְבְּלוּ אוֹתִי
בְּשָׁל כָּךְ. אֵלֹו הֵייתִי בְּאוֹשׁוּיץ,
לֹא הָיוּ שׁוֹלְחִים אוֹתִי לְעֵבֶד,
הָיוּ שׁוֹרְפִים אוֹתִי מִיָּד.
זֶה מְחִיב.

מילותיו של יהודה עמיחי נשמעות כהד לאחריות ששרה מרגישה ביחס לזהותה היהודית וזהותם היהודית של ילדיה. המחויבות להמשכיות יהודית מבחינתה לא עומדת בסימן שאלה וישראל הוא המקום. רגשות קשר ואורח חיים יהודי הם לא הדבר, ההמשכיות הפורמאלית חשובה יותר. החיים בישראל הם עבורה ערך, שנובע מהמחויבות היהודית לאורך הדורות ומהעבר המשפחתי – המשך לדור הסבים שהיה שותף בהקמת המדינה ומצא בה מקלט לאחר זוועות השואה. היא דומה בגישתה לאביה של טלי – ההיסטוריה היא לא לידיעה בלבד, היא מחייבת.

שרה רואה בעצמה אחראית לפיתוח הקשר של ילדיה ליהודיותם ומרגישה שמעלה בחלק זה של תפקידה כאם. מדבריה עולה פער בין רגשותיה היהודיים לבין מה שהיא חושבת שהעניקה בפועל לילדיה. בשונה משרית, היא אינה כואבת את הווייתה שלה ולא חווה בה חסר. היא מתוסכלת מאי מילוי תפקידה ביחס לילדים וחרדה מהכוונים שבהם יבחרו בעתיד.

שרה היא ייחודית בין משתתפי המחקר בחיוב שבו היא רואה קשר עם בעלי זהויות יהודיות אחרות - יהודי ארצות הברית ודתיים בישראל. התנגדות לקשרים מעין אלה נובעת בעיניה מפחד מהזר ומהשונה ומשמעותה ניתוק מהשורשים. הקשר איתם הוא בעיניה מימד של חיבור לשורשים והתנגדות לו משמעותה ניתוק מהם.

רקפת – "פריקית של טקסים"

רקפת, בת 41, גרושה ואם לשני בנים (10, 13). בת להורים ונכדה לסבים ילידי הארץ. רקפת גדלה בבית חילוני לסבתא דתייה. את רקפת אני פוגשת בבית קפה שכונתי באזור מגוריה. היא מגיעה מאד נלהבת לריאיון ומדברת בשטף לכל אורכו. היא נמצאת בתקופה סוערת בחייה. מתאוששת מגירושין שבאו אחרי שנות נישואין קשות ומקדישה משאבים רבים לבניית עצמה מחדש. זה כולל גם בניה מחודשת של מערכת היחסים עם ילדיה ובניה מחודשת של ההורות. תחילת הדרך בהורות זכורה לה כקשה, מתישה מתסכלת ולא מובנת. היא משתמשת בדימויים של "טירונות" ו"קריעת ים סוף" כדי לתאר את אופי ועצמת הקושי: "הייתי אומרת לחברות שלי: לא רוצה! מה זה הדבר הזה?! מי הנחית עליי את הקקה הזה?! הייתי חולמת: שנה חלמתי שאני בטירונות ואני מאחורי טנק, ואומרים לי מתי אני קמה ומה אני עושה ואני שוטפת כלים ואני... אין לי חיים". הקשיים שמתארת רקפת בתחילת הדרך היו כרוכים באבדן החופש, בחוסר עניין בטיפול בילדים ובהרגשת חסר שייכות לקבוצת האמהות: "את יושבת בגן שעשועים ואת לא מבינה מה הן מדברות". גם הפגיעה בקריירה שהייתה עד אז מרכזית מאד בחייה של רקפת הייתה כואבת. על גבי כל אלה נוספו חוסר הלגיטימציה מצד הסביבה לרגשות הקשים וחוסר הלגיטימציה של רקפת כלפי עצמה שהתפתח, בין השאר, על יסוד דימוי התפקיד האמהי שהפנימה במשך שנים מתוך השיפה למסרים חברתיים ומתוך דגם האמהות שגילמה אמה: "עכשיו, אמא שלי זה מהדור של פעם. מה זאת אומרת?! "מפליצים" את הילדים, לידה לא כואבת, שום דבר לא קשה, הכל קלי קלות, גידלה 4 ילדים, תקתקה, פירנסה, סרגה... ממש כמו בסרטים... כזאת wonder women. עכשיו, בלי שאת שמה לב את נכנסת לאידיאליזציה הזאת וכשאת לא מצליחה את אומרת יו אני לא בסדר!". כיום כחלק מההתמודדות עם המשבר המשפחתי מקבלת רקפת עזרה והדרכה בתחום ההורות שמאפשרות לה לבנות את עצמה מחדש כאם ולקבל "ארגז כלים" שאותו היא מיישמת עם ילדיה.

"אתה מתפתח לתוך ההורות... אני רואה איך אני מתפתחת ואני רואה איך אני לומדת לוותר... אני רואה שאני ואללה אני לא האמא שהייתי לפני 5 שנים". הורה, בעיני רקפת, אמור להיות מבוגר אחראי, לפרנס, לחנך, להעביר ולהנחיל ערכים, להציב מטרות, לכוון, להחליט בשביל הילדים, לעודד את ילדיו להציב מטרות לעצמם, לאפשר להם ביטוי אישי, לשים דברים על השולחן, להנחיל ארגז כלים, לייצר עבור ילדיו זכרונות ילדות שילוו אותם לחיים. "אני עסוקה המון המון בהיבטים נפשיים: להכיל, לתמוך ולתת מקום לקשיים". רקפת הגיעה להבנה שרק כשלה יהיה טוב היא תוכל להקרין טוב לילדיה ולכן חלק מהתפקיד הוא גם להיטיב עם עצמה: "את צריכה לחזק את עצמך, גם להגיד לעצמך: "ואללה, מה שעשיתי עכשיו זה נכון".

"אני נורא בנאדם של אינטואיציה... אני מאוד בנאדם של דרך החוויה... אני פריקית של טקסים... יש המון עוצמה בטקסים... גם אם זה תקופות של שפל וזה, הריטואלים מחזיקים אותי... הדלקת נרות היא בשבילי... אני חושבת שהילדים מרגישים את זה גם. הם מרגישים כמה הטקס הזה חשוב לי. ובלי שאני מדברת יותר מדי, הם באים כמו מגנט... הם רצים: אני מביא את הפמוטים! אני מביא את הזה!... וזה מקסים... בגלל

שזה שני נרות... אז זה כאילו בשבילי מייצג אותם. קיבלתי בדואר פעם, לא זוכרת, התעניינתי בקבלה וכאלה, שלחו לי מין ברכה כזאת עם מגנט, שמברכים חוץ מהנרות. וזה מדבר על זה שאני מאחלת לבני המשפחה הקרובים שלי לילדי בלה בלה, אז כש... הם תמיד מבקשים להדליק את הנר... ריטואל נורא מגבש כזה. קטן, קצר, שיש להם את הסבלנות לזה לשמחתי. והם גם שומעים. הם עוד לא שאלו אותי אף פעם על הברכה של אחר כך, אבל אני בכוונה מדגישה... הם לידי, הם מחכים שאני אסיים, ואז הם מתחבקים איתי וזה... כשהם בשבתות לא איתי, אני עושה את אותו טקס ואני מתקשרת אליהם אחרי זה ואומרת להם שבת שלום, עכשיו הדלקתי נרות... והנה עוד משהו שאני יודעת שהעברתי להם ושיישאר להם תמיד וזה יעשה להם אווירה של יום שישי... תראי, אם לא היה לי את הטקס של הדלקת נרות, איך הייתי יכולה להעביר להם משהו דומה לזה?! אין לי".

"את יודעת, זה גרסה קצת מצחיקה, אבל נגיד, עכשיו, עשיתי שביום שישי בצהריים אני מכינה להם המבורגר כזה בלחמנייה כזה לפנק אותם וזה. אז זה יום שישי בצהריים אצלנו עכשיו... כל שבועיים כי הם לא כל שישי אצלי".

"בגלל שאני טיפוס יצירתי, אז קניתי לילדים מין קופסה כזאת בשוק הפשפשים שנראית כמו מטמון של פעם של פיראטים ובראש השנה אני הולכת לעשות חריץ כזה מלמעלה, וכל דבר שהם מרגישים שהם מתגאים בו, הם רושמים בפתק ומכניסים. בראש השנה אני אעניק להם ולכל המשפחה את המתנה וזה יהיה קבוע בסלון נגיד וכל פעם שיש למישהו מאתנו משהו שאנחנו רוצים... ושנה אחרי זה פותחים. ואני מרגישה שזה גם כמו שהייתי רוצה אני לעשות עבודה עם עצמי ולחזק את עצמי, אני רוצה שבהם זה יושרש. אז זה כבר ערך שאני אכניס להם ברגע שזה ייכנס ליום יום שלנו".

"הגדול לא מזמן עבר ניתוח פוליפים... ביום של הניתוח לקחתי יום חופש. לקחתי אותו לחוף הים, לדשא, יש שם גבעה כזאת, אמרתי לו: אתה חייב לקחת נשימה מהאף הכי הכי חזק שאתה יכול. אתה חייב לנצור את הרגע. לעצום עיניים ולהיזכר עד כמה עמוק אתה לוקח את הנשימה כי עוד חודש אנחנו באים לפה, אתה לוקח את הנשימה אחרי הניתוח. וראיתי שזה עשה לו משהו. רציתי להעביר לו איזה שינוי. שהוא ירגיש כאילו... אתה הולך לעבור שינוי ותראה איך שינוי יכול לעשות לך משהו טוב... הרגשתי שהצלחתי להעביר לו מסר לא בדרך משעממת, אלא באיזה משהו כאילו מדליק כזה וכיפי ונעים".

"בר-מצווה זה אחד הרגעים הכי מכווננים בחייו של גבר יהודי... זה משהו בריטואל. משהו כאילו כמו טקס אצל האינדיאנים אצל השבטים שחותכים משהו ואתה אחרי זה כאילו הנה אתה עובר לגבריות. זה מבחינתי הדבר הזה. זה, אני בטוחה, אני מכירה אותי אני בטוחה שאני אמצא את הריטואלים המקבילים בבר מצווה ואני אביא את זה בדרך שלי לבן שלי. אין לי ספק שאני אתאהב בקונספט. אין לי ספק". קיום טקס עליה לתורה לא מוטל בספק מצד רקפת. זו עובדה וכך היא תביא את זה בפני הבן. היא נחושה לא לוותר על שותפות פעילה ומלאה בטקס ולכן בחרה בבית כנסת רפורמי. "אמרתי: רגע, נגיד תיאורטית שאני משוחחת עם המפגר (הגרורש) ונגיד שתיאורטית הוא מסכים, אני בסופו של דבר אמצא את עצמי תקועה שמה, והוא עולה איתו לתורה?! חוק בל יעבור... לא מוכנה! ואז קלטתי: אני חייבת רפורמי".

"אני בתור ילדה הלכתי הרבה לבתי כנסת. היה לי יום כיפור אחד מכוון מדהים שהייתי עם סבתא שלי... היא אישה ממש דתיה, לא מסורתית, דתייה דתייה. ממש. נצמדתי אליה יום כיפור שלם וזה היה... הייתי בת 12,13,14, ונצמדתי אליה והיא לא הייתה דמות דידקטית, כאילו היא התפללה את שלה והייתה מראה לי בספר: קחי. עכשיו, כשאת קוראת את זה את לא ממש מבינה. אבל יש משהו בעוצמה... ה ממש הזה של המנגינה, והריחות של הזיעה של אנשים, ה wave הזה, כי זה ברמה של רטט באוויר כשיש כל כך הרבה אנשים בתוך זה... את מרגישה את העוצמה שיש בכוח של קבוצה... אני, זה הפיל אותי. כאילו נשארתי

המומה מזה, והיא לא הסבירה לי כלום ולא זה, ארמית כזאתי עתיקה, פה ושם את מוצאת מילים שאת בקיאה בהם. אבל אני יצאתי מהדבר הזה.. וואו. כאילו התאהבתי במסורת".

מבטים על הסיפור של רקפת:

טקסים, טקסים, טקסים.... זהו מוטיב מרכזי שעולה מתוך השיחה עם רקפת. היא נמשכת אל החוויה. באופן שבו היא חיה ובדרך שבה היא מעבירה מסרים לילדיה. החוויה היא אינטראקציה רב-חושית שהתוכן הנמסר בה מגולם, במידה רבה, דרך הצורה שבה נעשים הדברים. טקסים הם, לדבריה, דרך להעביר מסרים לילדיה בדרך לא דידיקטית ולא משעממת. טקסים יהודיים וטקסים אחרים משמשים אותה בהתאם לרצף האירועים ולרעיונות שחשוב לה להטביע בזיכרון החווייתי של בני המשפחה. השפעתה של סבתה הדתייה של רקפת על זיקתה ליהדות כיום נעשתה גם היא דרך החוויה ולא באופן מפורש.

רקפת מצויה בתקופה בה היא בונה את עצמה ואת מערכת היחסים עם ילדיה מחדש וטקסים מהווים עבורה כלי מרכזי גם בהקשר זה.

אני מוצאת את דבריה של רקפת כקשורים לניתוח של וקסלר (2007) אודות המקום ההולך ומתרחב של מיסטיקה נטולת מתווכים בחייהם של אינדיבידואלים כמאפיין של התקופה הפוסט-מודרנית. את תרגילי העבודה העצמית הרבים והמגוונים שקיימים כיום, דוגמת הטקסים ששזורת רקפת בחייה ובחיי משפחתה, רואה וקסלר כשייכים לתהליך של "התחדשות העצמי", מה שפוקו קרא לו "העבודה של האני על עצמו". מתוך העולם המודרני, החילוני והאינסטרומנטלי מתפתחת לפי וקסלר חברה מיסטית שמאופיינת בתחיית הדת, לא בדמותה המודרנית הממוסדת, אלא כמסע חיפוש אחר החוויה האותנטית. החיים של העידן המודרני, הגורמים לתחושת ניכור לחוויה של חסר יציבות והעדר גבולות של הפרט והחברה יוצרים את הצורך בחלופה מנוגדת לחוויית הניכור, היא החלופה המיסטית. המסורות המיסטיות מתחדשות לטענתו של וקסלר בדפוסים מדוללים והמוניים של עולם "העידן החדש" הממוסחר, ההופך הכל לחפץ. אכן, בולטים בדבריה של רקפת חוויות הניכור וחוסר היציבות וגם הפרויקט של "התחדשות העצמי". גם את היהדות פוגשת רקפת מבעד לפרספקטיבה זו של "התחדשות העצמי" והיא מממשת אותה כאחד המשאבים בהם היא מסתייעת ליצירת עצמיותה ועצמיותם של ילדיה.

הד מכוון אחר לדבריה של רקפת בו היא מתארת העברה הבינדורית לא מילולית בשהותה עם סבתה בבית הכנסת ביום כיפור אני מוצאת בהקדמה שכתב ש"י עגנון לספרו "ימים נוראים":

"השמים היו טהורים והארץ הייתה שקטה וכל הרחובות היו נקיים, ורוח חדשה הייתה מרפרפת בחללו של עולם. ואני תינוק כבן ארבע הייתי, ומלובש הייתי בגדי מועד, ואיש אחד מקרובי הוליכני אצל אבי ואצל זקני לבית התפילה.

ובית התפילה היה מלא עטופי טליתות ועטרות כסף בראשיהם ובגדיהם בגדי לבן ובידיהם ספרים, ונרות הרבה תקועים בתיבות ארוכות של חול, ואור מופלא עם ריח טוב יוצא מן הנרות. ואיש זקן עומד מוטה לפני התיבה וטליתו יורדת עד למטה מלבו וקולות ערבים ומתוקים יוצאים מטליתו. ואני עומד בחלון בית התפילה מרעיד ומשתומם על הקולות הערבים ועל עטרות הכסף ועל האור המופלא ועל ריח הדבש היוצא מן הנרות נרות השעוה. ודומה היה לי שהארץ שהלכתי עליה והרחובות שעברתי בהם וכל העולם כולו אינם אלא פרוזודור לבית זה.

עדיין לא הייתי יודע להגות במושגים עיוניים ואת המושג הדרת קודש לא הכרתי. אבל אין ספק בלבי שבאותה שעה הרגשתי בקדושת המקום ובקדושת היום ובקדושת האנשים העומדים בבית ה' בתפילה

ובניגונים. ואף על פי שעד לאותה השעה לא ראיתי דבר כזה לא עלה על דעתי שיש הפסק לדבר. וכך הייתי עומד ומביט על הבית ועל האנשים שעמדו בבית, ולא הבחנתי בין אדם לאדם, שכולם כאחד עם כל הבית כולו דומים היו עלי כחטיבה אחת. ושמחה גדולה הייתה בלבי ולבי נדבק באהבה לבית זה ולאנשים אלו ולניגונים אלו.

על יד על יד פסקו הניגונים, ועדיין בת קול הייתה מנהמת עד שפסקה אף היא. נתקמטה נפשי פתאום וגעיתי בבכייה גדולה. אבי וזקני נתחלחו ושאר כל העם עמדו עלי לפייסיני. ואני דמעותי מתגלגלות והולכות מתוך הבכייה. אלו לאלו שואלים, מי גרם לתינוק שיבכה? ואלו לאלו משיבים, מי יודע.

עתה אספר מי גרם לי שאבכה. אותה שעה שנפסקה התפילה נפסקה פתאום אותה חטיבה נאה. מקצת מן האנשים הורידו טליתותיהם מעל ראשיהם ומקצתם התחילו מסיחים זה עם זה. אותם שאהבתי נדבקה בהם החליפו פניהם פתאום והשחיתו את דמותם הנאה ודמות הבית ודמות היום. ועל זה היה דוה לבי ועל זה געיתי בבכייה.

כמה שנים יצאו ועדיין אותה השתוממות מופקדת בלבי. וכשם שהיא מופקדת בלבי כך שמור בלבי אותו הצער. וכל שנה ושנה ביום הכיפורים כשאני רואה אנשים מישראל "כולם צגים לובן מוצעפים, לאדרך בשרפים עפים", מחליפים פנים של חילוי בפנים של חולין נפשי מתקמטת כבאותו היום.

פעמים הרבה שאלתי את עצמי, כלום על ידי התפילות והפיוטים בלבד ישראל קשורים באביהם שבשמים. והיאך אפשר לנוי קדוש בימים הקדושים לבטל מקדושת הימים בדברים בטלים ובשיחות הדיוטות. ימים שאינם חוזרים ושעות שאינן חוזרות היאך מורידים את עדיים מעליהם. יש אנשי דעת שאינם מסיחים דעתם אפילו שעה אחת מסגולת הימים, אבל מה יעשה האדם הפשוט שאין בו כח לעמוד תמיד באותה המעלה שעומד עליה בשעה שהוא מתייחד עם קונו. והלוא חדות ה' מעוזנו, וצריך אדם לחשוב תמיד היאך למצוא דרך אליו יתברך, כל שכן בעשרת הימים שהקדוש ברוך הוא ממציא עצמו לדורשיו, ולא יתן האדם לשעות הגדולות שניתנו לקורת רוח לישראל שיצאו בלא כלום.

וכשנתתי דבר זה על לבי עלה בדעתי לחבר שיר עלילה על חיבת הימים הנוראים, שיהא אדם קורא בספר בשעת ההפסקות כלומר בין תפילה לתפילה ומעורר את לבו...".

נדב – "טוב לי ואני מרוצה ממה שיש לי"

נדב, יליד הארץ בן 40. נשוי לדורית ואב לשלושה: בת ושני בנים (13, 11, 5.5). הוא מעיד על עצמו שהוא טיפוס לא מתלבט, לא מסתכל לאחור, לא מתעכב לחשוב, די מאמין באינסטינקטים שלו, זורם והולך קדימה. תפיסת העולם הזאת התחזקה בעקבות אובדן כבד שחוה נדב כשאחיו נהרג בטיול תרמילאים בחו"ל והיא מהווה יסוד מרכזי בדרך חייו. מנקודת מבטו טוב להיות רגיל, לזרום עם הכלל כל עוד דרך הכלל אינה פוגעת באנשים אחרים ולא להיות קיצוני לשום כוון. ככלל, כל אחד צריך לעשות מה שטוב לו ובלבד שבחר בדרכו מתוך צלילות הדעת.

"קודם כל, בראש ובראשונה להקנות להם ערכים של בנאדם. בנאדם תרבותי וחיובי לסביבה. זה להיות בנאדם שמאמין בשוויון. גזענות זו מילה מנודה אצלנו בבית והילדים קולטים את זה מגיל קטן. זה מוטמע בהם. רואים את זה לכל אורך הדרך... לתת להם כלים להתמודד עם החיים ולעזור להם כשצריך. להתמודד עם מה שהחיים מציבים, לא להירתע מקשיים, גם כשצריך להתאמץ אז מתאמצים. כשצריך לעמוד על שלך, אז לעמוד על שלך ובעיקר לתמוך. אני לא רואה את עצמי הולך, אני לא אבא שהולך להתווכח עם מורים. אני כאילו מבחינתי: תתמודד! אם אתה חושב שהמורה היה לא בסדר, תלך תדבר איתו. אני לא בא לבית

ספר לדבר עם מורה אם הציון הוא ככה או ככה, גם כשאני חושב שהילד צודק. אני אומר לו: אתה צודק, תלך. זה לתת להם לדעת שיש מישהו שעומד בשבילם אבל לתת להם להתמודד לבד. אני חושב שזה, אני חושב שככה גם אני גדלתי, כאילו, עצמאות".

"אנחנו מתמודדים עם נערה מתבגרת ועם ילד שהוא חפרן בלתי נלאה. הוא ילד מאד מאד חכם והוא לא מקבל דברים, הוא לא מקבל תשובות "ככה"... הוא במסגרת של מצטיינים במתמטיקה. לא ראינו צורך לשים אותו באיזה קטגוריה של מחוננים או משהו כזה. להיפך, שיגדל. תמיד יש זמן להפגין את ההצטיינות. הוא ילד רגיל, הוא משחק טניס ושוחה, הולך עם חברים. אנחנו מאמינים שילדות צריכה להיות ילדות, לא צריך להיות עסוק רק בלימודים... חששנו מאיזה סטיגמה של מחונן... שיגדל כילד רגיל".

"אנחנו כל הזמן מתמודדים... האמת שלי אין כל כך התלבטויות, אני די מאמין באינסטינקטים שלי. אני זורם. אני מאמין באינסטינקטים והולך קדימה. אני לא מתעכב לחשוב על איך זה. יורה מה שנראה לי וממשיך קדימה".

"ביום יום כל אחד עם העיסוקים שלו, בסופ"ש בדרך כלל אנחנו ביחד כל המשפחה. משתדלים כן להכריח גם אם לא בא והרבה מטיילים... ויש ארוחות של שיש בערב שאנחנו מקפידים פעם בשבועיים אצל כל הורה".

"במשפחה שלי, ישראלי זה יום השואה, יום הזיכרון, יום העצמאות... יום הזיכרון לחללי צה"ל תופס משמעות מאוד רבה אצלנו. (גם) יום העצמאות. דברים שבהם אנחנו מקפידים אפילו יותר מיום כיפור. לדוגמא, יום הזיכרון לחללי צה"ל זה טאבו: לא יהיו לא משחקי מחשב ולא יביאו סרט מהדי.וי.די. אני לא מכריח אותם לראות תכניות וזה, אבל: אתה רוצה, לך תקרא ספר בחדר... (בשבילי) זו גאווה ישראלית לראות את דגל ישראל, התקווה, סממנים של ישראל.. לראות דגל ישראל סתם באולימפיאדה... זה עושה לי הרבה, אני מרגיש כחלק... (כשאני בחו"ל) שואלים אותי מאיפה אתה, אני תמיד אגיד מישראל. אין לי שום בעיה עם זה... (ישראליות במשפחה שלנו) זה הטיולים בארץ עם ההיסטוריה והחיבור והלימוד של כל מקום... גם לספר מה היה ומאיפה זה בא... אנחנו מטיילים הרבה. אנחנו קבוצה של חברים שמטיילים הרבה. אני המדריך בחבורה... היינו בתל חי, אז אחת מהחבריה הכינה לילדים חידונים כאלה על תל חי, הפעלות לילדים עם כל מיני חידות. משתדלים להטמיע את ההיסטוריה של ישראל, כן, גאווה ישראלית... אני רואה את עצמנו כישראלים לפני כיהודים. אבל זה לא... יש קשר הדוק בין ישראלי ויהודי בעיני, אני לא רואה את ההבדל... אולי כשאני בחו"ל זה יותר ישראלי... יהודי בעיני זה רצח של שישה מיליון בשואה בגלל שהם יהודים, אז זה מחזק לי את הצורך להראות שיהודי לא שונה מכל אחד אחר... זה עם ככל עם שאני משתייך אליו... הייתי רוצה שהילדים יבינו... (שהשואה זה) רצח עם של היהודים, שזה אנחנו היהודים וזה נוגע לנו. קראת את הספר לבד בברלין?... כשמישהו עושה עוול למישהו אחר צריך לקום ולהגיד: סטופ! כאילו, זהו. לזכור. סך הכל לכולנו יש קרובים שנספו בשואה... אבא שלי נולד בפולין ואמא שלו, בתור ילד קטן, ברח אתו לרוסיה בזמן השואה והמשפחה נספתה. אחרי זה הם חזרו לחפש אותם. הילדים יודעים שהוא ברח בזמן השואה... הקשר הוא לא מאד קרוב למי שנספה, זה לא שלאבא שלי הייתה אישה שנספתה או משהו כזה. נזכור את זה שזה לא יקרה... (אנחנו) מדברים (על זה בבית)... אבל אני חושב שזה משהו שבא גם מבית ספר, גם מעצמם".

"יהודי מבחינתי זה חגים יהודיים, זה בר מצווה, בת מצווה, זה... כן, עשינו ברית. תמיד זה היה טריוויאלי שעושים ברית וטריוויאלי שעושים בר מצווה. אנחנו לא עוצרים לחשוב אם זה כן נכון או לא נכון. אנחנו חלק מהעם היהודי ואנחנו נוהגים כפי שיהודים נוהגים. בחגים אנחנו משמרים סממנים יהודיים של החג בלי להאמין באלוהים או באופן דתי, אלא כמסורת של אב, שהוא יהודי, שאנחנו חוזרים עליה". יום הכיפורים

במשפחתו של נדב מצוין באופן "ישראלי טיפוסי": מי שרוצה צם ומי שלא, לא. רוכבים על אופניים. מקפידים שהילדים לא יאכלו ולא ישמעו מוסיקה בחוץ ובסיומו של היום הולכים יחד לשמוע תקיעת שופר בבית הכנסת. כל זה לא מתוך אמונה באלוהים, אלא מתוך היות חלק והיות היום הזה יום מיוחד ביהדות... אני לא מאמין באלוהים, אני חושב שזה משהו שהתפתח מתקופה עתיקה שאנשים היו צריכים, כאילו, צריכים משהו להאמין בו ומאז גדלנו והתפתחנו לתוך עם שהוא נחשב לעם היהודי. אבל טוב לי עם זה, זה בסדר לי ואני אף פעם לא חשבת כאילו... נולדתי עם זה ואני חי עם זה וטוב לי עם זה.. ואני, לא אין לי סממנים, אני לא הולך עם כיפה, אין לי סממנים... אני לא מרגיש צורך כשאני בחו"ל להסתובב עם שלט או עם חולצה של: אני יהודי גאה, מצד שני אני לא מסתיר את זה וטוב לי עם זה".

"ככה עושים כולם, ככה גם אנחנו... אני גם לא יודע אם בת מצווה זה ממש יהודי. כאילו זה הרגל או נוהל שהשתרש ואנחנו לא איזה פורצי מסגרות ומתמרדים, אנחנו מהחיים... קודם כל נתנו לה לבחור. כמו שאמרתי, אנחנו אוהבים לטייל. העדפנו טיול לחו"ל. זה היה או טיול או מסיבה, חוץ מהאירוע למשפחה הקרובה ולחברים שאותו עשינו (בכל מקרה), שאמרנו (מראש) שיהיה. בכל מקרה, אז עשינו אירוע למשפחה הקרובה ולחברים. מסיבה היא עשתה לחברים שלה. חוץ מזה דורית והיא הלכו למשהו שמארגנת איזה בחורה של קבוצות של נערות ואימהות שקשור לעצמאות. משהו שכביכול מתחבר לבנות, של כביכול מה קורה בבת מצווה וזה היה ערב שלם שדיברו ועשו. לא כל כך עניין אותי, לא מתחבר אלי אבל אני חושב שגל מאוד נהנתה. דורית הציעה לה, היא רצתה. דורית ארגנה כמה חברות והן הלכו ומאוד נהנו".

"אני לא מישהו שחושב שהכל רע פה. בטח אני לא חושב שהכל טוב פה, אבל אני חושב שאני שייך לפה. פה, נולדתי ואף פעם לא שקלתי לעזוב... אני חושב שהם (הילדים) שייכים לפה. אני חושב גם שהם ירגישו שהם שייכים לפה. מצד שני, אם הם יחליטו שהם רוצים לחיות, סתם אני אומר לעשות דוקטורט ולחיות בארה"ב, זה לא משהו שיהיה חורה לי. אני באמת באמונה שכל אחד צריך לעשות מה שטוב לו ולחיות איפה שטוב לו ולצמוח עם החיים שלו לאן שהוא רוצה... אני רואה הרבה מאוד יתרונות בלגדול בישראל... אני חושב שפה נהיים עצמאיים הרבה יותר. אני רואה את זה מקרוב גם אצל האחייני שלי שגר בחו"ל. זה שמיים וארץ... אני חושב שהצבא זורק אותך להיות עצמאי. גם אלה שהם ג'ובניקים וקרובים לבית. אני חושב שאתה יוצא החוצה מהקן ואתה מתחיל לעמוד ברשות עצמך, ובכלל מי שמשרת כקרבי או משהו כזה או לא רק קרבי, טיפה רחוק מהבית, זה נותן כלים לחיים. אני רואה את זה גם אצל חברים קרובים שלנו שגרים בחו"ל עכשיו שהקשר קצת ניתק באופן טבעי ואני רואה את הילדים שלהם ואני שמח שהילדים שלי גדלים פה, עם זה ששם שקט ואיכות חיים... הכל לא הייתי מחליף".

"שירות בצה"ל זה ברור... שירות קרבי? זו בחירתם, נשמח עם מה שטוב להם, אני בוודאי לא אלחץ... שירות אזרחי? לא, צריך לשרת בצה"ל. אם הבן שלי יחליט שהוא פציפיסט ולא רוצה להחזיק נשק ביד אז אני אגיד: או.קי, אז תמצא את התיב להתגייס ולשרת ולמלא את החובה שלך, תוך שמירה על עקרונותיך. ואם בעקבות עקרונותי הפציפיסטיים הוא לא ירצה לשרת בכלל בצה"ל אז אני אגיד לו שכן. אני חושב שעדיין האמונה שלי שעדיין אתה צריך להתגייס. תלך תעשה, סתם אני אומר, תלמד תהיה רופא ותשרת בצה"ל כרופא מציל חיים, בסדר? תמצא את הדרך שלך למלא את החובה האזרחית שלך תוך שמירה על האמונה שלך. אני בכלל נגד קיצוניות בחיים, מאד נגד קיצוניות... לכל כיוון. אני חושב שלא טוב להיות קיצוני. אז גם אם אתה פציפיסט אל תהיה קיצוני. אל תהיה, תאמין שאסור להרוג אנשים. אתה יכול להאמין שהדרך שהצבא נוקט היא לא הדרך הנכונה, אבל עדין אל תהיה קיצוני עד כדי כך שתגיד אני לא מתגייס... אני חושב שצריך, אני חושב שזה חלק מהמסגרת חיים שלנו בארץ, שצריך להתגייס, וכן... אני חושב שהצבא נותן הרבה מאד כלים לחיים. אני חושב שאפשר להפיק ממנו יתרונות שזה לא רק בזבוז של שלוש שנים".

"אנחנו משתדלים לתת להם את הכלים ואת הערכים, לא יודע אם להיות דומים לנו, אבל לסגל את אורח החיים שלנו. אבל כל אורך חיים הוא טוב בעיני... אני מאמין שמה שאני עושה זה טוב, זה נכון, נראה לי שככה אני מאמין והייתי שמח לראות שגם הם, עם זה שאני בטוח שאנחנו כהורים עושים חלק מהדברים לא נכונים אבל בסך הכל אני חושב שהשיטה והגישה היא נכונה והיא מתכון לחיים בריאים ומאושרים. אז הייתי שמח אם הם גם ילכו בדרך הזאת... אני מניח שמאוד נשמח אם הם יישארו בסביבה. אני מקווה שהם לא יחזרו בתשובה כי זה עלול לפגוע בקשר ואולי אפילו לנתק אותו. אני מאמין שחזרה בתשובה קורית מתוך הרגשת חסר ואני מקווה שהילדים שלי לא יחוו את החסר הזה. נישואים עם בני זוג לא יהודיים לא מטרידים אותי בכלל, היות שאני לא רואה בהם כל סיכון לפגיעה בקשר המשפחתי. גם עם חיים עם בני/ בנות זוג מאותו המין אין לי שום בעיה. שתי בנות דודות שלי הן לסביות, חיות עם בנות זוג, יולדות ילדים... שום בעיה... שום עכבות ושום סייגים".

מבטים על הסיפור של נדב:

נדב שיתף איתי פעולה במהלך הריאיון, אולם בשונה מכל 19 המשתתפים האחרים נראה היה שהשאלות שעומדות במרכז המחקר והריאיון לא מאד נוגעות בו. העמדה הרפלקסיבית שבה הזמנתי אותו להיות זרה לו. כפי שהוא מעיד על עצמו, הוא נוטה לא להתעכב, לא לתהות, לזרום קדימה ולעשות מה שכולם עושים. הזהות חשובה לו. ניתן לומר שהישראליות מגלמת את היהודיות שלו. הוא חווה ומתאר אותה דרך מוטיבים ציוניים קלאסיים: משואה לתקומה, קשר לארץ, סמלי המדינה וציון חגים וטקסים יהודיים כמקובל בסביבתו. בחירה חופשית ואי פגיעה בזולת הם ערכים חשובים בעיניו שמנחים את ההורות שלו ואת דרך חייו. הצגת הסיפור של נדב בין ששת הסיפורים בפרק זה חשובה לי כדי להשמיע את קולו של מי שנכלל באוכלוסיית המחקר ונושא המחקר לא מעסיק אותו, גם כשהוא עוצר, מתבונן ו"מגרד" את מעטה שגרת היומיום. מבחינתו היהודיות היא עובדה, חיים אותה כמו שחיים אותה, אין צורך להעמיק ולהתחבט. במבט אל הדור הבא: הקשר של נדב עם ילדיו חשוב לו ומהווה קריטריון לדרך שבה הוא רואה תסריטים אפשריים בעתיד. כל דרך חיים שבה יבחרו מתוך רצון חופשי ובדעה צלולה תכובד על ידו. הוא מעדיף שהם יחיו בארץ משום הקרבה, החשובה לו עם ילדיו, אבל לא יתערב בבחירתם.

יוני – "זה רק חצי ממני. החצי השני..."

יוני, בן 55 נולד בישראל להורים ילידי פולין. גדל בקיבוץ וכיום מתגורר בעיר. הוא נשוי לחנה ויחד הם הורים לשלושה ילדים (20, 21, 14), בת ושני בנים. יוני מעיד על עצמו שהוא מעורב מאד בחיי ילדיו.

"אני מקווה שהם יגדלו להיות אנשים שלמים ומאושרים וידעו מה טוב להם וידעו להשיג את זה עם רצונות ויכולות שמתאימים אחד לשני... להורים יש תפקיד עצום. אני חושב שלי יש תפקיד עצום בכמה שהם יגלו את מה שהם יכולים להיות וכמה שהם יכולים לעשות את זה ומסוגלים לעשות את זה. אני חושב שיש לי השפעה מאד גדולה, ברצוני או שלא ברצוני... אני מניח לעצמי שלאבא שלי הייתה כזאת השפעה גדולה עליי ושלי יש השפעה מאד גדולה על הילדים וזה נתון... זה מה שאתה עושה. אם אתה לא עושה, עדיין אתה עושה באותה מידה. אני מאד מודע לזה... חלק גדול מהמחשבה שלי מכוון להתלבטויות איך אני כהורה".

"ביומיום אני לוקח אותם בבוקר לבית-ספר. כל השנים אני הייתי לוקח אותם כי היה לנו קשה לקום בבוקר... אז כמה לכעוס כל בוקר וכמה לא? וכמה להתרגז וכמה לתת לו יום חופש? מצד אחד אני אומר: מה אם אני אקח אותו ליום חופש ואקח אותו לטיול? אז הוא ירוויח מזה הרבה יותר מאשר הבית-ספר. מצד שני, אני כן מנסה לגבש לו משמעת וללמד אותו שילך לבית ספר וככה... אז עשיתי איזה כלל שמותר להם יומיים בשנה, או יום בשנה, כל פעם מצטטים אותי אחרת, אני לא זוכר מה אמרתי במקור... אני מנסה ליצור

מסגרת... אני לא מספיק חזק בשביל לתת להם ארבעה ימים, כאילו אם אני אפתח את הגדר מידי אז היא תיפרץ לגמרי. אם הייתי יותר חזק, הייתי יכול לתת יותר, אבל כיוון שאני יותר כזה מה שאני, אז אני צריך לשמור על הגדרות קצת יותר צפופות... יכול להיות שיש לי הרבה ביקורת על המסגרות שיש, אבל אין לי הצעה יותר טובה. ולהציע משהו יותר טוב זאת אחריות... תשקיע בזה, תלמד אותם משהו אחר... כל הסיבות בעד אבל אופס זה לא קרה. כאילו מה? איך עכשיו אני אתחיל לעשות? ... אנחנו לא כאלה שנפסיק את החיים ונעשה חינוך בבית. אז אם לא, צריך להתכנס. זאת המסגרת שיש, צריך להתיישר אליה... אז זה הדו שיח שלי בענייני משמעת וענייני חופש וככה. זה הכי טוב שיש לי להציע".

"זהות ושייכות זה תחום רגיש. אני לא סגור על זה, זה פצע... אני לא יודע להגיד שיש לי תשובה מגובשת... אני מתלבט מאד... לא יודע להגיד מה אני משדר... דברים קשים. אין לי תשובה חד משמעית... מצד אחד צריך לתת להם את האופציה לגדול בחוץ לארץ חיים נורמאליים. צריך לתת לעצמי וצריך לתת להם. כשאני חושב על זה, אז אני לא מוצא סיבה למה לא. מה נתקענו פה... פה יותר מסוכן, זה לא אחראי. או הפצצות או הזה או הזה... בצבא. מה אתה מסבך אותם בזה? תהיה בנאדם אחראי, שים אותם במקום מסודר... אני לא יכול להתעלם מההיגיון הזה... אם אני חושב על זה, אני חושב שיותר טוב לחיות בקנדה. יותר נעים שמה... ההיגיון שלי יותר מושך לשמה... שאפשר להחזיק באותם ערכי בסיס ולחיות לאורם בכל מקום. גם בקנדה וגם בצרפת (אפשר) להיות אדם טוב ומלא והכל... אז הילדים שלי יכולים להיות ילדים שלמים שאני אהיה מאוד שמח בשבילם בכל מה שהם יעשו גם אם הם יעשו את זה בכל מקום אחר ולא בישראל. אבל זה רק חצי ממני. החצי השני... כן חושב שאני ישראלי וכן רוצה שהם ימשיכו להיות ישראלים ואני גאה בישראליות שלי... פה זה נחמד, פה יש לי בית ויש לי עבודה... יש בי את הצריבה המאד עמוקה שיוורדים זה נמושות ויש לי את ההתנגדות שלי במשך השנים לדבר הזה... אני רוצה אותם לידי ואני לא רואה את עצמי יורד".

"אם זה כן טוב להיות פה וכן להיות ציוני, אז צריך לתת את זה מכל הלב. אי אפשר לתת את זה ככה בהתלבטות... אבל אני לא יכול לתת את זה מכל הלב כי אין לי את זה מכל הלב... אני כבר גדלתי ציני לגבי כל האידיאלים של הקיבוץ ובמשתמע לגבי כל האידיאלים של הציונות... מצד אחד כן הפנמתי הרבה ואני כן רואה בסך הכל את עצמי הולך ומקיים את אותם עקרונות. אני כן רואה את עצמי. אבל אני גם מאד ציני, ובמידה מסוימת ציני לגבי רובה (של הציונות)... אני מתלבט אם אני באמת ציוני או לא, זה פתוח". בעקרונות אני מתכוון לעקרונות ההומאניים הבסיסיים של יושר, של להיות בנאדם טוב, של דברים כאלה... אולי אני סוציאליסט? אני לא יודעת להגיד אם אני סוציאליסט להבדיל מקפיטליסט או ככה, אני מתלבט שם קצת, לא יודע איך לנסח את זה כרגע. אבל כן יש לי איזה הרגשת מחויבות רבה לאיזה שוויון בסיסי בין אנשים... אני לא חושב שזה מיוחד לקיבוצניקים אבל אני חושב שזה דומה מאד למה שהוביל את אבא שלי לשם... אני אומר אפילו, הייתי רוצה שהם יימנעו מהציניות שלי ומההתלבטות ומהדואליות שלי לגבי כל דבר... אני לא מצליח לעשות את זה, אולי אני כן מצליח... אז אני מאד דואלי, מאד מעורבב בקשר לדבר הזה. בסדר. אני לא חושב שזה דבר שהוא ייפתר באיזה שהוא אופן. זה לא דבר שאני מרגיש שצריך לפתור אותו, שאפשר לפתור אותו. זה יישאר מעורבב אני מעביר את זה לילדים מעורבב... אני חושב שזה לא טוב שאני אעביר להם את ההתלבטות, ומצד שני יש לזה יתרונות מסוימים".

"הם יהודים, זאת עובדה. אני רוצה שהם יהיו חלק מהסביבה שלהם. אז הם יהודים, אז הם צריכים להיות חלק. אם היה אפשר להחליט אם הם יהודים או לא, אז אולי ההחלטה הנבונה יותר היא שהם יהיו לא יהודים. אבל, now, שהם יהודים והם גדלים בסביבה הזאתי, אז חשוב לי שהם יכירו את זה... שהם יהיו שייכים לכל המעגלים האלה... שיהיו מסוגלים לקחת את הדברים היפים בזה, ויש, אני חושב, הרבה מאוד דברים יפים, ששווה לקחת... החגים... חגים אמורים להיות מין מקומות של ניסיונות כאלה, של למצוא

סביבה פיזית וחברתית ושל המעשים שאתה עושה, שיתנו לך זיכרונות טובים, שיעשו אותך מאושר... זה חשוב שיהיה לך חג שתשמח בו... להפריד בין קודש לחול אני חושב שזה דבר מאוד חשוב... אני חושב שזה דבר מאוד חשוב שיהיו חגים... אז צריך את החגים היהודיים. אין להם אחרים. כמו עם הבית-ספר פה, שאמרתי שהם לומדים בבית ספר כי אין אחר. אז זה החגים שיש, זה החגים שלנו, מה עכשיו נתחיל להחליף? אפשר להתחיל לחגוג קריסמס, אבל זה לא יהיה אותו דבר, זה לא יהיה כמו... כי אני לא יכול, אני לא חושב שהם יוכלו. חגים, זה כל הזיכרונות שהיו לך מאז שהיית ילד, והסיפורים, מה שאבא שלך חגג, וככה וככה. במובן הזה זה כבר טבוע בך, כבר מאוחר מדי עכשיו להתחיל לשנות... אז אם זאת האלטרנטיבה, וזה החגים שיש, ואני חושב שחגים זה טוב... אני לא מת על התכנים. כשאני מתחיל לקרוא את הטקסטים, אני לא מת על התכנים של אף אחד מהחגים. כל פעם אני מקבל חררה מדבר אחר שאני קורא... לקרוא את ההגדה: הגזענות והזה. אני לא זוכר את זה כי אני לא רוצה, זה לא מעניין אותי. אני ממש זוכר את זה של לדחות את זה בשתי ידיים... אני מבליג את זה כי זה הטקס... ככה עושים. בטח הילדים שמעו את זה ממני באיזה אופן, את ההתנגדות הזאת, אבל אני מבליג כי ככה עושים... אבל לא חייבים, דווקא בקיבוץ הייתה מסורת יפה מאוד שנותנים לצקת תוכן חדש לתוך החגים ולעשות מהם יפים... יצא לנו להתלבט באבל כמה פעמים בזמן האחרון ואני חושב שזה טוב, זה של היהדות עם השבעה והשלושים וככה זה סידור טוב. כל סידור מבחינתי היה סידור טוב רק שלא צריך לחשוב ושיהיה סידור ואומרים לך מה לעשות. זה על הכיפאק... אפשר לראות את זה גם כחוכמת הדורות. אני מקבל את מי שאומר שזה באמת חוכמת הדורות ושאנחנו עם נבחר ונראו איזה מנהגים יש לנו. אז אני מקבל את זה, מה אכפת לי? כאילו זה גם השפה והמנהגים עצמם שהם טובים. אז הם טובים ואני מקבל אותם באהבה והם שלי... אין הרבה מקומות שבהם אני רואה חוכמת הדורות. כשאני רואה, אני שמח לקבל, אין לי בעיה. אבל אין הרבה מקומות שאני רואה... אני חושב שאין... יש הרבה מנהגים שהם טיפשיים, מה לעשות... יכול להיות שמישהו יגיד: יש, אתה לא יודע. בסדר, לבריאות... אני לא חושב שאני טיפש או בור במיוחד. אני חושב שהתעניינתי כמה שהייתי יכול - זה מה שראיתי. ראיתי גם הרבה דברים שאני סולד מהם, מאד"

"אתה שייך לכל מיני מעגלים וזה חשוב מאוד להיות שייך אליהם... אין לך מעגלים לבזבז... אני מאד רוצה שהילדים יהיו שייכים לכל המעגלים האלה... מישהו שהוא לא שייך למעגלים האלה הוא חסר מאד כי חסר לך השלב הזה של החגים. איזה חגים תחגוג? אם אין לך חגים אז הפסדת הרבה ואם אין לך טקסים וגם זה רק הביטויים החיצוניים... ההרגשה היותר אמיתית היא שאתה שייך לעם, באיזה שהוא אופן היא משמעותית... ההרגשה שאתה שייך למשפחה היא לא משלימה את זה, היא שייכת לזה. צריך להיות גם את זה וגם את זה... מדינת ישראל יכולה להחליף את זה אני חושב באיזשהו אופן תיאורטי, אצלי זה לא ככה... זה כן חשוב להתחבר ליהדות במכוון כי... אם זאת השפה שלנו אז שווה לנו להתחבר אליה כמה שיותר. מה שאי אפשר אז אי אפשר, מה שאני סולד ממנו בפועל אני סולד. אבל מה שאני לא סולד ממנו והוא השפה אז כן, למה לוותר?... ברגע שאני רואה את ההתלבטות אז אני נלחם על זה, כאילו, זה שלי! מה פתאום שאני אתן לדתיים לגנוב לי?! זה שהם חולגנים ורואים שמה... מבינים "לא תבשל גדי בחלב אמו" באיזה אופן פרימיטיבי של "לא תאכל חלב עם בשר". זה פרימיטיבי, כי אני מבין את המשמעות האמיתית ואני אוכל לי את החזיר עם הגבינה ביחד ובסדר, מותר לי לעשות איך שאני... יש גם דברים יפים ולמה לוותר עליהם? הם שלי!... אין לי אהדה ליהדות או לטקסים שאני לא עושה. אין לי אהדה ללכת עם כיפה וגם לא להדליק נרות. זה חשוב לי שזה טקס משפחתי שלנו. אני אוהב אותו כטקס שלנו. אין לי שום אהדה לטקסים יהודיים באשר הם".

"זאת ה"שפה" שבה אומרים את זה והיא שלי ואני מדבר (בה)... בלי להרגיש שום מחויבות אליהם (החרדים), בלי להתכוון לאותן מילים שהם מתכוונים... האמונה הבסיסית, אמונה כמו שהם חווים אותה, היא מוטעית משורשה בעיני, צריך להיזהר ממנה, לא לוותר להם על כל היהדות... באיזה שהוא אופן איך

שאני עושה, שאני לא מאמין באלוהים, אני עושה את זה פחות טוב ממה שהם עושים כשהם מאמינים?! להפך, מה שאני עושה זאת היהדות האמיתית... זה מבחינתי, אני יכול להגיד להם שזאת היהדות האמיתית... יש לי סלידה מהחרדים, סלידה ממש. אני לא סובל אותם... זה עוד מהקיבוץ שזה היה ככה: שיהודים וחרדים זה אותו דבר וקחו את זה מאתנו ותלכו עם זה לאן שאתם רוצים. ואנחנו? זה לא אנחנו, לא קשור בשום אופן. מישהו קרא לנו "יהודי"? אנחנו לא בעסק הזה. אנחנו יצאנו, ממש, יצאנו מהשואה ובאנו הנה בשביל שלא יצטרכו לקרוא לנו "יהודי" ואנחנו לא קוראים לעצמנו יהודים. אנחנו ישראלים או כנענים, או כל מה ש... זה הרקע. לא שאבא שלי היה כזה או אמא שלי - אמא שלי יודעת טוב תנ"ך ואבא בא מבית חרדי ויצא במופגן... הבטלנות מהעבודה ולא ללכת לצבא זה מנוגד לערכי היסוד שלי. באופן מכוון זה דבר לא מוסרי. זה לא בסדר, אסור לתת לזה לקרות ואסור לתמוך בזה. הם לא בסדר שהם רוצים, אנחנו לא בסדר שאנחנו מאפשרים את זה והמדינה חוטאת בזה שהיא נותנת מסגרת לכל זה. הדרמה... זה שזה מחובר, הדת מחוברת לפוליטיקה ויש איזה... ברמה סוציולוגית אני חושב שיש בזה ניצול ציני של מנהיגי המפלגות את ההמונים שהם שומרים אותם בורים ורעבים בשביל שיצביעו להם בשנה הבאה... אני לא מבין איך הם מנצחים אותנו ועוד בקלות כזאת, אני לא מבין. אני ממש לא סובל אותם... אני פחות אוהב חרדים מנוצרים. אם שואלים אותי, אני רואה את אלה כקבוצות שרחוקות ממני".

"אנחנו יהודים ואנחנו שייכים לעם היהודי... אין משהו שאני יכול לעשות שיעשה אותי פחות יהודי... זה לא על תנאי באיזשהו אופן... אני מבדיל פה בין הדברים שאני בוחר להגדיר אותי באופן אקטיבי, לבין הדברים שמגדירים אותי... (השואה) זה לא מגדיר אותי כיהודי. זה לא מדבר אלי אף פעם, אני לא מתחבר לעניין הזה, נראה לי מופרח. לא השואה מגדירה אותי כיהודי. זה אסון שקרה, כמו ש... היא יכולה להשפיע מאוד על החיים שלי, אני יכול לחשוב על אסונות אחרים שמשפיעים מאוד על החיים שלי, אבל זה לא דבר שאני לוקח אותו, מאמץ אותו ברצון כהגדרה... (יהודים) זה מי שהגויים אומרים שהם יהודים... יש לי חבר שירד עכשיו כי אשתו לא יהודייה לפי ההלכה והוא לא יכול להתגרש, להתחתן פה וככה וככה. זה לא מוצא חן בעיני הכלל הזה... מה אני אעשה עם זה? אני מאד לא מקבל את זה. אבל גם מס הכנסה לא מוצא חן בעיני, אבל זה עדיין החוק שלי. יש חוקים כאלה מעצבנים. אז כן החוק של ההלכה, אין לי חוק אחר של מי הוא יהודי, למרות שכמה זה תלוי בי... אני הייתי עושה את החוקים אחרים אבל אני לא עושה אותם... לא מדבר אלי "העם היהודי", מעורר בי התנגדות".

"יש דברים שהם ישראלים שהם לא יהודיים והם חשובים... יום העצמאות, יום הזיכרון... יום הזיכרון הוא לא יהודי, בסדר? יום העצמאות הוא גם כן... פחות... והשירות בצבא". מלחמת ששת הימים זה דבר נורא משמעותי שכן קרה לנו... אני ממש הייתי שם כשזה קרה, זה לא שקרה למישהו אחר, זה לא לאיזה "יהודים" במובן הזה, איזה משהו כללי. במובן הזה אני ישראלי לגמרי וזה ממש דבר שקרה לי כי אני הייתי שם. זה "וראה את עצמו כאילו הוא היה שם" - הייתי שם ממש... אני רואה את זה כאירועים מכוננים שלנו, המלחמות".

מבטים על הסיפור של יוני:

יוני חצוי ומעורבב. דבריו רוויים בניגודים ובביטויים של התלבטות ואמביוולנטיות: בין הגיון לרגש, בין הרצון להעביר לילדיו מסר שלם והרמוני לבין מסר שנוי ומעורבב בפועל, בין ההכרה בצורך להשתייך לבין ההתנגדות ששייכות לעם היהודי מעוררת, בין הצורך בטקסים לבין ההתנגדות שמעוררים הטקסטים.

יוני, כמו נדב רואה ביהדות עובדה מולדת שאינה נתונה לבחירה. בשונה מנדב שמרגע שיהדותו נתונה הוא חי איתה בשלום, יוני מבולבל, מסוכסך ומלא סתירות. במקרה של נדב מספקת הישראליות את צרכי הזהות,

יוני חש שהישראליות לבדה אינה מספקת. הוא גם אבד את התום הציוני שעליו גדל ומכך אין דרך חזרה. הוא חש זקוק למשהו שמעבר למשפחה ולמדינה. היהדות היא מה שיש כי לתוכה נולדו הוא וילדיו ובאין לו הצעה טובה יותר או נכונות להשקיע מאמץ לעשות אחרת, הוא מקבל את מה שיש, במידות ומינונים שמתאימים לו.

יוני מודע למורכבות שבה הוא נתון ולא מחפש לה פתרון. נראה שעם עצם המורכבות הוא חי בשלום. בשונה משרית ושרה, הוא אינו מבטא כאב או אשמה על הערבוב או החסר שהוא מעביר לילדיו.

הורות בעיני הורים

בשיחותיי עם המשתתפים התעניינתי בתפיסותיהם הכלליות את ההורות כהקשר להתעניינותי בתפיסותיהם הספציפיות יותר לנושא המחקר. להלן מבחר מתוך דבריהם. הדגש כאן הוא על 'קול קבוצתי' שעלה מהדוברים ולא על השונה והייחודי לכל משתתף. לכן, בחרתי להציג את דברי המשתתפים ברצף ובניתוק מההקשר בתוך הריאיון השלם שבו נאמרו, כמקובל בניתוח תימתי (ליבלך, 2010). מלבד טלי, שחלקים מתוך דבריה הובאו בסעיף "אסופת דיוקנאות" יש כאן הזדמנות להתוודע לקולות של משתתפים נוספים. המשתתפים בגילאי 40-55, הורים לילדים בגילאי 13-22, עוסקים במקצועות חופשיים בתחומי ההיי-טק, החינוך, הטיפול, השיווק והניהול. הם השתתפו במחקר מרצונם. רובם ראו בכך הזדמנות לעסוק בשאלות שבשגרת היומיום נדחקות לשוליים.

יעקב: "השכבה הראשונה היא השכבה הבסיסית: אתה רוצה לספק להם אוכל וגג ודברים כאלה, טיפול רפואי. השכבה השנייה היא לספק להם כלים שיעזרו להם לספק את עצמם ברמה הפיזית הזאת כשהם יהיו יותר גדולים... לפתוח להם יותר הזדמנויות בעתיד... אתה רוצה שהוא יתפתח ויפרח... סתם ניקח דוגמא... אני לא יודע אם את יודעת איזה דברים צריך לעשות כדי להתקבל להרווארד. אז הם בודקים את הציונים שלך וזה אפילו לא חלק מאוד גדול מכל מה שאתה צריך להראות שם. אתה צריך למשל להראות שאתה עשית איזו שהיא פעילות קהילתית ואתה צריך להראות הצטיינות באחד מתחומי החיים האחרים, נגיד ספורט או אומנות או משהו כזה, ואתה צריך שתהיה לך מיומנות חברתית מסוימת ואתה צריך לצורך העניין גם ממליצים טובים... תוך כדי ההתגלגלות שלי בחיים הגעתי למסקנה שיכולת בין אישית גבוהה היא מפתח שמקנה לך המון המון דברים שהם מעבר לאם אתה רק טוב במקצוע שלך... אני רואה את זה ככלי ואני חושב שזה כלי חשוב, אז אתה רוצה לנסות לעודד את זה ולפתח את זה. אז אם אתה רואה נגיד ילד שבדינמיקה החברתית שלו הוא נוטה להיות לא כזה, אז לי זה מפריע קצת כי זה מפריע לו ל well being שלו הנוכחי אבל גם בגלל שאתה מסתכל על ההשלכה של זה בעתיד ואתה אומר: זאת לא התנהגות שהיא כל כך טובה בעולמנו... ואז בתור הורה אתה מנסה לעודד אותו איכשהו לעשות את הדברים שאתה חושב שהם יותר enabling כאלה, שהם יאפשרו לו לפתח מיומנות כזאת בעתיד... וזה יכול להיות עוד הרבה דברים... נגיד בישראל, היחידה שהלכת אליה בצבא... הבת הגדולה שלנו, בת 14, מאוד טובה בספורט וסתם בזמן האחרון, אני לא יודע אפילו למה, היו לנו כמה שיחות על איפה היא תהיה בצבא ונגיד חשבנו על שלושה דברים שונים: היא יכולה ללכת למוזיעין, היא תהיה שם כנראה בסדר, היא יכולה אפילו היא חשבה ללכת לקורס טיס או משהו כזה, והיא יכולה ללכת להיות מד"סניקית. בסדר? עכשיו, שלושתם באמת על הכיפאק, אבל כאילו מראש האינסטינקט שלי אומר שמי שהולך להיות מד"סניק בסופו של דבר נכנס לנתיב שלא יוביל אותו להצלחה, בטוח לא כלכלית ואולי גם לא חברתית מאוד גדולה, כי זה שייך לאיזה שכבה אחרת באוכלוסייה שהיא קצת פחות נחשבת... אז אתה רוצה איכשהו לכוון את הילד שלך לפתוח לו את כל האפשרויות... שלפחות יתחיל ללכת בדרך שהיא הולכת גבוה ולא חוסמת אותו מוקדם מידי... אז אתה צריך גם להשקיע

בדברים האלה. אז זה השכבה השנייה. השכבה השלישית היא לנסות להבטיח שהילד יהיה מאושר. זאת השכבה השלישית שהיא, אני חושב, הכי חשובה והיא הכי בסימן שאלה. זאת אומרת אני לא יודע איך עושים את זה בדיוק... ואני לא יודע עד כמה אפשר להשפיע על זה... זאת שכבה שהיא קצת אחרת מרק לפתח כלים שיש להם איזה שהוא ערך אבסולוטי... את יודעת, הצלחה בקריירה והצלחה בחברה לא מבטיחים אושר... מפחיד לראות אנשים שהם מין, זאת מילה לא טובה, היא ממש בוטה מדי, אבל מין מתים-חיים כאלה, את יודעת: קמתי בבוקר, הלכתי לעבודה, חזרתי... מתקיימים. זה יהיה כישלון, אני חושב, של החינוך שלנו אם זה מה שהילדים יהיו בסוף... אחד הדברים שאני חושב שהופך אנשים להיות יותר מאושרים מאשר פחות, זה אם הם מוצאים לעצמם תשוקה למשהו שהם רוצים לעשות... לנסות להקנות להם איזה שהם הרגלים שיכול להיות שהם יביאו אותם למקום יותר טוב מבחינת האושר שלהם".

אורן: "מה שאני לקחתי מההורים שלי, שאני קבלתי, זה סל של נעורים. סל של נעורים היה ללכת לבית ספר כל יום וללמוד כלי נגינה, ללכת לתנועת נוער וספורט. ואני אומר להורים שלי תודה שהם אפשרו לי להיחשף. יכול להיות שאחרי זה אני אהיה, לא יודע איזה מקצוע, אולי רואה חשבון אפור באיזה משרד, אבל אני יודע שמבחינת עיצוב של הילד שלי קבלתי סל של מצרכים שהוא גם באומנות, גם בספורט, גם חברתי... סוג של מחויבות אישית וכן הלאה... אני מחויב להעניק לילד שלי סל... חשוב שיהיה אומנות וספורט... אנחנו נדרשים לתת לו להיחשף לתחומי עניין... (זה בונה) סדר יום... בונה אישיות... הרגלי למידה, אימון שוטף... אתגר... את יודעת שלדוקטורט בארה"ב חלק מהשאלות בריאיון שואלים אם למדת כלי נגינה? הורים גם צריכים לדאוג לתת לכל אחד את המקום שלו, את הזהות האישית שלו, את תשומת הלב... אהבה... זה מאד קשה: כמה אנחנו מסוגלים לראות את הילדים שלנו בדקות ביממה אחת ועוד לחלק את זה בין כולם... במקרה הטוב אני רואה את הילדים שלי שלושת רבעי שעה בבקר, לפעמים כנהג מונית לחוג, חוזר בערב מאוחר והם ישנים".

טלי: "נראה לי שזה קודם כל להיות. להיות שם. כאילו להיות בשבילם, להצליח להכיל אותם... אני חושבת שיש בזה את התחושה שיש פה מישהו בשבילך, שמכיל אותי, שרואה אותי שתמיד יתן לי גב, תמיד יעזור... אני מרגישה שיש משמעות נורא גדולה שאני כאן. אפילו שיוציאו את הכעסים, אפילו שיגידו, לא תמיד בא להם לספר, זה לא משנה. בעיקרון הם יכולים לעשות לעצמם, לחמם לעצמם אוכל ויכולים להסתדר, אבל זה שאני כאן זה נורא משמעותי וזה נראה לי אחד הדברים החשובים של להיות. לא יודעת איך להסביר את זה. להיות שם בשבילם".

"גם הבית ספר והחברים הם שני גורמים שמשפיעים. החברים בגילאים יותר גבוהים ובית ספר בעיני נורא חשוב אבל אני לא יודעת כמה הוא לוקח את התפקיד הזה".

עירית: "אם אני מסתכלת... מה הדבר הכי משמעותי שאני חושבת שאני מאוד נותנת לילדים, זה ביטחון עצמי. זה ביטחון בזה שתמיד יש לך לאן לחזור, ותמיד יש מישהו שיטפל בך... והתחושה הזאת נותנת כוח בלתי רגיל. לי נתנה כוח מאוד גדול וידעתי כשהייתי אמא צעירה, ידעתי שזה הדבר. כבר אז ידעתי שזה הדבר שחשוב לי להעביר לילדים שלי... הם יודעים שיש מישהו מאחוריהם, ולא רק שיש, יש שניים... אני כאילו מסתכלת על ההישגים שלי בתור אמא אז זה... שהצלחתי לגדל ילדים שמאמינים בעצמם, מאמינים ביכולת שלהם... עם ביטחון שהם לא לבד בעולם והם בטוחים בעצמם"

"כל פעם אני אומרת לו: אני אוהבת אותך מאוד אבל זה לא בחוזה. אני לא חייבת לאהוב אותך... יש כל מיני דברים שאני עושה ויש דברים שאתה צריך בתמורה לתת. אתה יכול לא לעשות את זה בשמחה ובששון, כן? אתה לא חייב לאהוב את הבית ספר... אבל תיכון אתה גומר עם בגרות. ויש דברים שאני ממרום שנותני יודעת שאתה צריך לעשות ואתה, זה מה שאתה תעשה עכשיו. אני לא מכתובה לך את כל אורח החיים שלך,

אני נותנת לך לבחור וזה הגבול. יש קו והבררות עומדת מאחורי הקו הזה... זה מה שבחרתי... אני נותנת לו גם את החוקים וגם את היכולת לחיות בתוך המסגרת. יש את המסגרת הזאת... מבחינתי זאת המסגרת. תראי, אני גם מאמינה שאין דבר כזה לא לעשות תואר ראשון. החברה שלו אומרת שהיא לא חושבת שהיא תלך ללמוד. אני חושבת שבנאדם צריך לנהוג, כן?! לדעת את המיומנות הזאת. יש מיומנויות שצריך לדעת אותן. ואני אומרת לו: אתה תקבל ממני עד תואר ראשון, זאת אחריות שלי. אתה עד תואר ראשון תהיה... אין דבר כזה לא ללכת ללמוד באוניברסיטה, אין אופציה. אין... אני מאמינה שאדם צריך לעשות תואר ראשון. בעולם שלנו צריך לעשות תואר ראשון. אז תראי, אני אלחם על זה... את יודעת הם כבר יהיו באמת לא בשליטתי... אנחנו נותנים להם את כל הכלים בשביל שהם יוכלו להיות אנשים עצמאיים בעולם."

זיורזי "הורים נותנים לילדיהם שד, אוכל, שולחים אותם לבית ספר, מחנכים אותם ומנסים לתווך להם את החיים: ללמד אותם להתנהל בין בני אדם, להיות חלק ממשפחה, להבחין בין טוב לרע, להראות להם שהעולם הוא קודם כל לא יפה כמו שאנחנו יכולים לראות. שנית, לא מכוער כמו שמנסים לצייר אותו. ללמד עזרה לזולת, לקיחת אחריות על החיים. לא ללכת בעדר. זה אומר שאתה אחד ויחיד, תקשיב לעצמך... הצלחה זה לא אותו דבר לכל אחד... האושר זאת הצלחה... אני באמת מאמין שאם אתה לא מצליח להיות מאושר זאת אומרת שלא היית בהקשבה לעצמך ובעיקר, בעיקר אתה עשית דברים מתוך זה שאנשים אמרו לך או שניסית להיות pleaser של אחרים או ניסית לעשות משהו בשביל מישהו ולא היית בהקשבה לעצמך... הילד, אני קיבלתי אותו למשמרת עד גיל 18, או יותר אם הוא צריך... וביום אחד הוא פשוט אומר תודה רבה, או לא, קם והולך... זה לא בגלל שאנחנו ההורים שלו שיש לנו איזו זכות מסוימת עליו. ועם המשפט הזה אני הולך כל הזמן, באמת... הילדים שלי יעשו מה שהם רוצים, מה שטוב להם... מה שאני אומר, זה עדיין לא אומר שזה מה שטוב להם... כשלון והצלחה שלי כהורה נמדדים לא לפי מה שאני חושב, אלא לפי מה שהם חושבים."

ענת: "בגיל שהילדים שלי עכשיו, אז יש כבר מחשבות על מה יהיה כשהם יהיו גדולים. זה נורא ברור לי שאין לי שום ציפיות בעניין הזה חוץ מזה שיעשו מה שטוב להם... דווקא לא מזמן יצא לי לדבר על זה עם אמא צעירה לילד בן שנה וחצי, על השיר הזה של חליל גיבראן שמדבר על זה שילדיכם אינם ילדיכם, הם בעצם רק עוברים דרככם. אני חושבת שזה משהו שנורא היה לי חזק לכל אורך הדרך. שאני נורא מתאמצת להבין מי הם, מי הם רוצים להיות, מה הם צריכים להיות ולא לשים עליהם את מה אני חושבת... שאחד הדברים שאני מרגישה לכל אורך הדרך שחשובים לי זה לאפשר לילדים שלי להיות מי שהם. זאת אומרת לעזור להם לזהות את המטרות שלהם, לעזור להם להגשים את המטרות שלהם... להציב גבולות, לתת להם כיוונים, להציע אפשרויות לבחירה בנקודות צומת ולסייע במימוש הבחירות בפועל, לבדוק בכל שלב איך הם מרגישים ומשם ללכת... לגמרי אין לי את הלחץ שילמדו... אפשר גם לחיות חיים מאוד טובים גם בלי לעבור B.A.... אולי אני מציינת את זה כי אני גדלתי בהפוך. כלומר היה מאוד מאוד לחץ, בתור ילדה, ללמוד לימודים אקדמאים. לא סתם ללמוד, להיות בעל תואר - לא היה כל כך חשוב אם נהיה מאושרים, אם נעשה מה שאנחנו אוהבים... (מצידוי) מה שטוב לו שיעשה, מה שממלא אותו, מה שמשמח אותו... אני זוכרת שפעם דברו על הומוסקסואליות ומשהי ריכלה על משהי אחרת ואמרה: הילדים שלה לא עשו לה נחת. אמרתי: למה את מתכוונת? (והיא ענתה) הבת שלה לסבית. אמרתי לה: זה לא עשו לה נחת?! חשבת שאת הולכת לספר לי שהבן שלה בכלא על שוד מזוין. אז היא אמרה לי: את לא כל כך תשמחי אם ניר או רותם יהיו הומואים. אמרתי לה: אני גם לא כל כך אצטער. זה ממש לא משנה לי כלום, העיקר שתהיה להם אהבה ויהיה להם טוב... אני מאוד אצטער אם לא תהיה להם אהבה, אבל אם תהיה להם אהבה אז לא אכפת לי מאיזה סוג. אז היא אמרה לי: אני לא מאמינה לך. אמרתי: את יכולה לא להאמין לי, אבל אני יכולה להגיד לך שאני הרבה יותר קשה יהיה לי אם הם יחזרו בתשובה מאשר אם הם יהיו הומואים... אני מאוד מקווה

שהם לא יחזרו בתשובה, מאוד... אני חושבת שיהיה לי קשה כי יש משהו מאוד עמוק בדת שהוא סותר בתחושותי ערכים הומניסטיים".

גליה: "הכי חשוב לי בתור אמא זה לתת להם את המרחב ואת החופש להכיר את עצמם. מה הם אוהבים לאכול, לעשות, לקרוא. אני לא רוצה שהם יהיו כמוני, לא רוצה שהם יהיו כמו גלית, זה לא מעניין אותי. שהם יהיו הם. ואני מנסה, לא יודעת בדיוק איך אבל אני באמת עושה מאמצים כבירים לא להפריע לתהליך הזה. אני לא יודעת אם לכוון כמו לא להפריע ולא לקלקל... לתת להם את הכבוד ואת החופש להיות מה שהם... להיות tuned לדבר הזה כל הזמן, כל הזמן: מה הוא רוצה? מה הוא צריך? בתוך הדבר הזה לשים גבולות... להקנות כלים. המטרה שלי זה שהם יצאו אנשים שלמים ועצמאיים מהבית הזה שהם נולדו בו... אני חושבת שאנחנו מנסות ללמד את הילדים שלנו לדבר על מה שהם מרגישים... על מה שהם צריכים... ללמד אותם מלהכין לעצמו את הקערת קורנפלקס ועד להפעיל שיקול דעת ולבחור וללכת למכולת... לתת להם להתנסות בעצמאות... אם יש לו פוטנציאל במשהו, שם אני לא אוותר לו. נותנת לו בראש. אני אומרת לו: סליחה, אתה לא תחיה רק על הכישרון שלך! אתה תקרע את התחת! בזה אני לא אוותר לו כי כשאני הייתי קטנה כן ויתרו לי וזה עשה לי רע. יכולתי להיות פסנתרנית אדירה היום, יכולתי להיות שחקנית ולכבוש את הוליווד. ולא, כי ההורים שלי עזבו. לא היה להם כוח להתעסק עם זה. ולדעתי זו טעות".

איתי: "גם לדרוש מהם וגם לאפשר להם להיות תמיד הכי טובים שהם יכולים. כמובן שבגבולות, תמיד אני רואה גם את הצד של לא להגזים. שיתפתחו לכל מיני כיוונים, לכיוונים שטובים להם, לא בהכרח לכיוונים שנכונים לי... אני תמיד אומר: מדרגה אחת יותר גבוהה זה תמיד טוב. זאת אומרת, אני חושב שהתפקיד שלנו בחינוך זה כל הזמן להציג להם הרבה מדרגות קדימה, אבל את האחת לפחות קדימה... למצוא את האיזון: לתת לילד ללכת, לתת לו ל, לתת לו לקבל מכות... התפקיד שלי פה הוא לאזן ולאפשר לדחוף קדימה במובן של: כן, תלכי לשם. מצויין! אולי תפלי בדרך, אז תפלי... התפקיד שלי הוא לאזן ולכוון בעדינות... עולות שאלות: כמה נלחץ? כמה נוותר? מחשב מול לימודים, חברים מול נגינה, נגינה עוד יותר מקצועית מול חופש גדול, שיעורי בית מול פיתוח יכולות חברתיות: נורא חשוב ללכת למסיבה בלילה עם החברים, זה מאוד חשוב. במידה וזה בא במקום לימודים, אז יש כאן דילמה... על זמן, על תשומת לב. הכול מתנגש, בטח בגילאים של עשרה".

חווה: "להקים תא משפחתי... שיבינו מה זה משפחה, אני חושבת שזה משהו לא מובן מאליו. ליצור את המשפחה באופן כזה שכל פרט יבין מה היא משפחה. שגם בינינו יש איזו שהיא מערכת יחסים שהיא מחייבת".

"יש כל מיני דברים שאני מרגישה שזה תפקידי כאמא ואם אני לא אעשה את זה, אני לא אוכל לסמוך על מישהו אחר שיעשה את זה. בטח לא על בית ספר. וגם אם בית ספר יעשה את זה, עדיין אני חושבת שאני חייבת גם לעשות את זה. ואם במקרה מה שבבית ספר מסרו ומה שאני מסרתי זה אותו דבר, אז אחלה, רק הרווחנו".

בשלב אחר בריאיון שוחחנו, אני והמשתתפים, על תסריטים אפשריים בעתיד ילדיהם: חזרה בתשובה, נישואין עם בני ובנות זוג לא יהודים, חיים בחו"ל ובחירה בזוגיות חד מינית. אין לדעת איך ינהגו וירגישו ההורים אם וכאשר תסריטים אלה יתממשו בחיי ילדיהם, אולם העיסוק בשאלות אלה, למרות היותו היפותטי, אפשר ביטוי של תפיסות ועמדות ההורים מזווית נוספת.

אורן: "אם אחד הילדים יחזור בתשובה אני אכבד את זה לגמרי. אני אמשך לאהוב אותו. אני רק מקווה שהקשר לא יתנתק. יש לי אח שחזר בתשובה. לא הייתי שם כהורה. אני יודע שאימא שלי לא עשתה שני

כיריים, לא הפרידה בין בשר לחלב. מצד שני היו כלים חד פעמיים, או שהיא הייתה מגיעה לבן שלה יותר ממה שהוא היה מגיע כי שם... זה לא יהיה פשוט כי, סתם אני אומר, אם הבן שלי יכריז לי על זהות מינית זו או אחרת, רק ישתחרר אצלו משהו הוא לא ישתנה לי. זה משהו שבפנים ואני אמשך להיות אבא והוא יכול להמשיך לקרוא איתי את ההגדה בפסח. אבל הוא ברגע שהוא חוזר בתשובה יש פה שינוי בתפיסת עולם שיכול להוביל לקבלת החלטות כזו או אחרת. לא פשוט להגיע למקום הזה, ואני חווה את אימא שלי בקטע הזה. אם הוא יחזור בתשובה, אז מצוין, שילך על זה. שיבנה משפחה, רק שיהיה מאושר.

תבחר את הדרך להיות מאושר. אני אשמח שאתה כילד שלי תכיר בבעיה שלי, בשפה שלי ואיכשהו נמצא את נקודות ההשקפה שלנו. כי אני אמשך לאהוב אותך ואני מקווה שתמשיך לאהוב אותי ולא תזוהה בי סוג של כופר או חוטא.

גם אדם שמכריז שהוא גיי או לסבית, שזה גם סוג של הכרזה למשהו שהוא לא מיינן סטריים, אני מניח שזה עושה הבדל בתקשורת בין ההורים לילדים, לפחות מבחינתי.

אני עוד הורה קטן, לא הגעתי לדברים האלה. תראי ברור שאין מה לעשות... הרציונאלי אומר שהחיים הם פרידה מההורים. לפעמים את לא יודעת בכיתה א' מי מחזיק את הסורגים ובוכה? האימא והאבא או הילד".

שרית: "חשוב לי שהן יינשאו למישהו שטוב להן, כאילו מרגישות טוב עם הקשר, ואני יודעת שלפעמים הורים מסתכלים על הקשר שנוצר בין הבת שלהם לבין בן זוג שהם לא אוהבים את הקשר הזה, כי הם רואים ניצול, הם רואים פוטנציאל, הם רואים כל מיני דברים. אז אני מאוד ארצה לראות אותן נכנסות לקשר שבו הן יכולות לפרוח ולהיות מאושרות. אמא שלי הייתה אומרת רק לא ערבי או רק לא גוי. אני לא יודעת. זה אותו קושי שיש לי עם הדברים האחרים. זה קושי. אני מרגישה שזה איזה דפוס שטבוע בי שעבר במשפחה ואני לא באמת אוכל להסביר למה. אני יודעת שזה חשוב למשפחה שלי. זה לא פשוט. גם קשר חד-מיני לא יהיה קל, אבל אנחנו נלמד לקבל את זה... ממקום של שמרנות, של קושי לקבל את זה. זאת אומרת, אני מכירה הרבה ועדיין זה נראה לי, לא יודעת, עדיין זה לא נראה לי. למרות שאני מקבלת את זה שכאילו זאת נטייה טבעית ואיכשהו יש בי איזה תחושה שאולי זה משהו בהתפתחות. יש מצב שאני אשאל את עצמי שאלות כאלה של אם היה משהו שעשינו? משהו בהתפתחות? משהו במהלך השנים? גם אם זה יהיה בן זוג לא יהודי אולי אני ארגיש אחריות בגלל כל מה שדיברנו קודם. בגלל שכאילו אין בעצם שום זיקה יהודית משמעותית בבית הזה, אז בעצם למה? מה שכן, פה בישראל יש פחות הזדמנויות. אם היינו גרים בארה"ב זה היה עניין הרבה יותר גדול. כן, זאת סיבה לחיות כאן. בטח לא הסיבה היחידה. עכשיו כשהייתי בחו"ל אז נפגשתי עם כמה חברות שלי משם, ישראליות לשעבר, וזה על השולחן כל הזמן. כל פעם שהבן של חברה שלי יוצא עם מישהי אז היא שואלת אותו: Jewish?!

אם הן יחזרו בתשובה, לי אין בעיה עם זה. אני ממש אדאג לחיים. אני הייתי שם כשהורי חזרו בתשובה, אני יכולה להבין את זה, אני ממש יכולה להבין את זה... אבל זה גם יכול להיות מקום מסוכן כי זאת מן ביצה טובענית כזאת. מה מביא אותך? ומה הדרך שאתה עושה את זה? מה מושך אותך לשם? אני חושבת שלנווט בתא המשפחתי שלנו זה הולך להיות דבר מאוד מאוד מסוכן אם דבר כזה יקרה כי אני מאמינה שאם אני יכולה לעשות עבודה אישית בשביל לחיות עם זה שהבת שלי תתחתן עם גוי, לחיים זה יהיה עוד יותר קשה לעשות את זה. ואני לא יודעת, הוא יכול גם פשוט לוותר. זה כל כך חזק אצלו העניין הזה, למרות שהקשר שלו עם הבנות גם כל כך חזק, אז זה לא ברור".

נדב: "אני לא אוהב את זה... אם הוא יהיה מאושר מזה ואני מניח שמי שחוזר בתשובה מרגיש עם זה מאושר, אז זה טוב בשבילו. אני לא אהיה מאושר מזה כי אני לא אהיה מוכן לשנות את אורח החיים שלי בשבילו וזה

יפגע בקשר, מן הסתם... אם אני אכעס עליו? לא. אני חושב שאנשים שחוזרים בתשובה כי חסר להם משהו. אני מקווה שאנחנו נותנים להם מספיק דברים כדי שזה לא יהיה חסר להם. אבל זה החיים שלו, אם הוא בגיל עשרים ושתיים יחליט שזאת הדרך שהוא בוחר, אני לא אכעס. אני לא אחשוב שעולמי נחרב עלי. אני כן חושב שזה יפגע בקשר הקיים בינינו. אני לא אהפוך את אורח חיי. אם לצורך העניין הוא ירצה לבוא לבקר אותנו ואני אצטרך שיהיו לי כוסות חד פעמיות וצלחות חד פעמיות בבית, אז יהיו. אם אני אצטרך להפסיק לראות טלוויזיה כי הוא רוצה לישון אצלנו- לא יהיה. אני לא אהיה מוכן לשינוי דרמטי באורח החיים שלי כדי להשביע את רצונו. אני אהיה מוכן להתאים דברים שהם בעיני זניחים, שהם לא גורמים לי לטרדה רבה. החשש הוא מהניתוק שעלול לקרות... אנחנו משתדלים לתת להם את הכלים ואת הערכים, לא יודע אם להיות דומים לנו, אבל לסגל את אורח החיים שלנו... אני מאמין שמה שאני עושה זה טוב וזה נכון. נראה לי שככה אני מאמין והייתי שמח לראות שגם הם. עם זה שאני בטוח שאנחנו כהורים עושים חלק מהדברים לא נכונים, בסך הכל אני חושב שהשיטה והגישה שלנו היא נכונה והיא מתכון לחיים בריאים ומאושרים, אז הייתי שמח אם הם ילכו בדרך הזאת.

אם הם יינשאו ללא יהודיים זה לא משנה לי. ואם הם יחיו בזוגיות חד מינית, גם לא. אין שום בעיה. שתי בנות דודותיי הן לסביות. הן חיות עם בנות זוג, יולדות ילדים. חבר מאוד טוב שלהם הוא הומו, שום בעיה, יש לי פתיחות מלאה לעניין. אין לי שום עכבות ושום סייגים, ממש לא.

כל אחד עושה מה שטוב לו. אני משתדל להתוות דרכים אבל אם הילד שלי יחליט שהכי טוב בשבילו לחיות במנזר בטיבט ולהיות נזיר טיבטי מגולח ראש, אני לא... נסייג את זה: נניח, אם הייתי יודע שהוא נסע להודו והוא על סמים, כן הייתי נוסע ומחזיר אותו לארץ. מצד שני, אם הייתי יודע שזה בא חד וחלק בהחלטה שלו שהוא רוצה עכשיו לחיות שלוש שנים ולהתפלל לבודהה, כי זה מה שהוא הגיע בגיל עשרים וחמש להחלטה שטוב לו, בהחלטה החופשית, אז אני אקבל את זה".

ענת: "אני מאוד מקווה שהם לא יחזרו בתשובה, מאוד. אני זוכרת שפעם דברו על הומוסקסואליות ומישהי ריכלה על מישהי אחרת במכולת ואמרה: הילדים שלה לא עשו לה נחת. אמרתי: למה את מתכוונת? היא ענתה: הבת שלה לסבית והבן שלה הומו. אמרתי לה: זה לא עשו לה נחת? חשבתני שאת הולכת לספר לי שהבן שלה בכלא על שוד מזוין. אז היא אמרה לי: את לא כל כך תשמחי אם ניר או רותם שלך (לאמת שמות) יהיו הומואים. אמרתי לה: אני גם לא כל כך אצטער. זה ממש לא משנה לי כלום. העיקר שתהיה להם אהבה ויהיה להם טוב. אני מאוד אצטער אם לא תהיה להם אהבה. אבל אם תהיה להם אהבה אז לא אכפת לי מאיזה סוג. אז היא אמרה לי: אני לא מאמינה לך. אמרתי לה: את יכולה לא להאמין לי, אבל אני יכולה להגיד לך שהרבה יותר קשה יהיה לי אם הם יחזרו בתשובה מאשר אם הם יהיו הומואים. יהיה לי קשה, כי יש משהו מאוד עמוק בדת שהוא סותר בתחושותי ערכים הומניסטיים. יש משהו ששונה מאוד אם האלוהים הוא הריבון או האדם הוא הריבון. חתונה עם בני או בנות זוג לא יהודיים, ממה לא משנה לי, לגמרי לא".

ז'ורז': "המשפחה מצד אמא שלי מאוד מאוד דתיים. בן-דוד שלי מתקשר אלי, אנחנו מדברים. אני מדבר איתך על לפני שנים כי עכשיו אני לא רואה אותו. הוא רב, למד, דתי, שחור. הוא אומר לי: מה אתה עושה? אני אומר לו: אני שחקן. הוא אומר לי: מה זה? אני אומר: לתיאטרון אתה הולך? הוא: לא. אני: טוב, לקולנוע אתה הולך? אומר לי: לא. טלוויזיה אתה פותח? אומר: לא. אז אני אומר לו: אז אתה לא יודע מה זה שחקן! איך אני אסביר לו מה זה שחקן?! את מבינה עד איפה הדיאלוג אבסורדי?!"

אז אם הילדים שלי יחזרו בתשובה אז שיהיה להם לבריאות, באמת שיהיה להם לבריאות. ואני, לפחות, אני מקווה מאוד שהם יקבלו מהמדינה את מה שהדתיים, תורתם אמונתם, מקבלים. ואז לפחות אני אדע שחלק ממה שאני נותן חוזר מהכיס השני".

ליאור: "אני לא אדע איך לאכול את זה. כי החוזרים בתשובה איך שאני תופסת את זה, מבין כל הדתיים, הכי שבויים בסיסמאות. תמיד אנחנו יורדים על אמא של עוזי עם ה"בעזרת השם" ו"בלי נדר" שהיא אומרת. אנחנו שואלים: איפה השם הזה שיעזור לך? הסיסמאות הן האויב של החשיבה, והחוזר בתשובה, הוא חייב כדי להתרגל לכל העולם הזה, להיות מקובע. עם יהדות רפורמית אין לי בעיה. אם בגלל זה שהם יחזרו בתשובה אני אצטרך לדאוג להפרדת בשר וחלב כשהם באים, אין לי עם זה שום בעיה. אני אצטרך ללמוד את הכל מאלף, אבל שום בעיה. הבעיה שלי זה התוכן של הדברים. שאני אוכל להמשיך להגיד כל מה שאני רוצה, לדוגמה. שלא יהיה שאסור להגיד משהו כי הם חזרו בתשובה. כאילו, בעיניי מותר להגיד משהו ואתה יכול לא להסכים עם מה שאני אומרת, ואני יכולה לא להסכים עם מה שאתה.

אם הם יינשאו עם בני או בנות זוג לא יהודים, אני לא יודעת. זה יהיה כרוך בטח עם חיים בחו"ל אז זה הכל כאילו... אבל לא עצם ההתבוללות. קורה משהו מצער לכל החלום הציוני. לא יודעת... אם המנטאליות של בן הזוג לא תהיה שונה לחלוטין כמו שאני רואה בהרבה פעמים במפגשים עם עמים אחרים, שאז יהיה לי נורא קשה. יהיה לי קשה עם כלה או חתן שדפוסי התרבות, החינוך, החשיבה, הנימוסים והזה הם כל כך שונים באופן שכל דבר שאני אעשה זה יהיה כמו פיל בחנות חרסינה. יהיה לי קשה עם אי הנעימות האישית שלי בחיים המשפחתיים. עם זה יהיה לי קשה בוודאי. זוגיות חד מינית לא מפריעה לי בכלל. את זה גם הילדים שלי שומעים כל הזמן. יש לי חבר נורא טוב, הומו, שיש לו בן זוג ועכשיו הם מביאים תינוק ותינוקת ביחד באמצעות אם פונדקאית. הם אמורים עוד חודש ללדת".

עירית: "זה יהיה לי מאוד עצוב אם מישהו מהם יחזור בתשובה. אני מנסה לחשוב אם הייתי יכולה להיות עם בן זוג שהוא ימני קיצוני. מבחינתי זה אותו דבר כמו חוזר בתשובה. ואני אומרת שלא הייתי יכולה. זאת אומרת זה לא עניין של החלטה מדינית, זה עניין של עולם ערכים ודתיות זה מבחינתי אותו דבר. אני מבינה שיש אנשים שחושבים אחרת ממני, אני לא מצליחה לחלוק איתם את אותו עולם ערכים ולכן קשה לי מאוד להתגבר על כל מיני דברים. אני מאוד מעריכה שהבנאדם הוא לא אפאטי. אני מאוד מעריכה אנשים שנלחמים על דעתם ועושים אבל אני מקווה שהילדים שלי לא יגיעו למצב שבו אנחנו לא מסכימים על הדברים הבסיסיים. זאת אומרת שיהיה לי קשה להבין איך הם נגיד לא בני אדם, לא נותנים כבוד, לא... זה יהיה לי קשה מאוד. ואם נחזור לנקודה שממנה יצאנו, הם תמיד יהיו הילדים שלי. זה יהיה לי מאוד עצוב אבל הקשר הזה, זהו! זה שם.

עם זוגיות חד מינית אין לי בעיה. כשהייתי יותר צעירה, אז כשראיתי פעם ראשונה זה פשוט נראה לי מדהים. אבל מסביבנו יש כל כך הרבה ואני מכירה כל כך הרבה. מבחינתי זאת בכלל לא שאלה שצריך להתגבר עליה".

ריקי: "אם הם ימצאו מקום לצמיחה, התפתחות וסיפוק בתוך הדת בלי להפוך ליצורים פנטיים שהערכים האנושיים שלהם ישתנו... זאת תהיה בעיה רק אם זה יהפוך אותם לאיזה אנשים לא נחמדים. נישואים לבני זוג לא יהודים ממש לא מטרידים אותי. בנושא של יחסים חד מיניים, מה שנניח יטריד אותי זה שני דברים: 1. הכאבים שהחברה עלולה לגרום. 2. האם תהיה להם אפשרות למימוש הורות? אני חושבת שזה דבר מאוד משמעותי בצמיחה של בן אדם. למרות שיש אנשים שלא בוחרים להיות הורים. אם בן אדם נמצא במקום טוב עם זה, אז באמת לא חייבים כולנו להתרבות כל הזמן. תלמידות שלי ניסו פעם לעשות לי פרובוקציה ואמרו לי: מה תעשי אם הבן שלך יגיד לך שהוא הומו? עניתי להן: אני אקווה שהוא יביא הביתה בן זוג נחמד. באמת. את יודעת, רק שהחברה... שלא יכאב יותר מידי. הרי אנחנו עושים כל הזמן בחירות מוזרות בחיים שלנו שיש להן מחירים. לפעמים המחירים מאוד גבוהים, לפעמים לא. חשוב לי שזה יהיה מבחירה ואני מקווה שהמחירים לא יהיו כואבים מידי. אם הם יתחתנו בנישואים עם נשים יהודיות כשרות ויחיו חיים אומללים, זה יותר טוב!!"

רוני: "אם הוא יחזור בתשובה, כל עוד שהוא יישאר בריא וימשיך לתקשר אתנו תקשורת מלאה, אהיה שלם עם זה. אם הוא יבחר לתקשר אתנו. כי אני חושש שאם הוא יחזור בתשובה, הוא כבר לא יהיה באותו... הוא לא יוכל לדבר אתנו. כל עוד הוא נשאר והוא יכול לתקשר אתנו, והוא מתקשר אתנו, הוא יכול להיות מצידי גם משהו אחר. אם הוא יבחר בזוגיות חד מינית, לשמחתי אנתנו חיים היום בתקופה יותר נאורה שזה אפשרי. אם זה יקרה, אז החשש שלי הוא רק מה יקרה עם החיים שלו. אבל היום האנשים יותר מקבלים אז אני פחות דואג... היום אפשר גם להגיע לנכדים, אז אין לי בעיה. יהיה הלם ראשוני, ואחר כך, כל זמן שהוא בריא ושלם אני אחיה עם זה. אני אקבל אותו".

גליה: "הם צריכים להיות עם מי שהם אוהבים: גבר, אישה. הם צריכים להיות עם מי שהם אוהבים. יהיה לי קשה אם הם יהיו לבד. אני לא רוצה שהם יהיו בודדים. אני חושבת שזה חשוב להיות בזוגיות. אני אשמח שתהיה להם משפחה. גם לא אכפת לי אם הם לא יתחתנו ויחיו רק בזוג. אבל אם הבנים יבואו עם איזה קלפטיה לא יהודיה, זה יהיה לי קשה... אני אתן את ברכתי לכל דבר כי זה שלהם. עם נועה זה פחות אכפת לי כי היא יהודיה ולא יעזור לבעלה כלום. היא יצא לה טוב. זה חשוב לי היהדות שלי. זה חשוב לי. זה חשוב לי, זה חשוב למשפחה, זה חשוב לי. זה חשוב לי. וזה כן קשור גם לשואה, לא יעזור. כל הצד של סבתא שלי נמחק. נמחק. נרצח בשיטתיות ונמחק. הייתה שם אכזריות גדולה מאוד. חשוב לי להראות להם: לא הצלחתם, יא זונות! לגמרי. זה נרא חשוב לי דווקא בגלל שזה הדבר שבגיננו רצו להכחיד אותנו".

מבטים על דברי המשתתפים:

חיים מאושרים, מימוש עצמי, וחופש בחירה בולטים כמוטיבים מרכזיים בהורות שעליה מדברים המשתתפים, הורות שמתקיימת בעידן של חירות. ההנחה כי הילדים הם אלה שיבחרו את דרכם בעתיד היא הנחת מוצא וההורים משתדלים להעניק לילדיהם את הכלים לבחור את המיטב עבור עצמם. השונות והייחודיות של כל ילד נתפסות גם הן כהנחות מוצא וההכרה בהן כערך. ההורים מכוונים למטרות אינדיבידואליות ושואפים להיענות באופן מדויק ומתאים ככל האפשר למאפייניו ולצרכיו של כל ילד. הם תופסים את עצמם כאחראים ראשיים וראשוניים לגידול ילדיהם, לצד תפיסתם את סמכותם כלפי הילדים כחלקית ולא כוללת. על כך מעיד גם חיים עמית (1996) אשר מתייחס למאפייני ההורות בתקופה הפוסט-מודרנית. הוא מתאר כיצד בחברה הפוסט-מודרנית, בשונה מחברות מסורתיות, לא המשפחה המורחבת, לא הקהילה, לא בית-הספר ולא גורמים נוספים נתפסים כשותפים לאחריות ההורים על ילדיהם. כך תופסים, לדבריו, ההורים את יחסי האחריות והסמכות בהורות וכך גם החברה הסובבת. זה ניכר במעורבותם של גורמים ציבוריים בשמירה על זכויות הילד ובפסיקות משפטיות שלא מטילות ספק באחריות ההורים ועם זאת מגבילות את סמכויותיהם (שם). המשתתפים במחקר, מכירים בהשפעותיהם של גורמים שונים על התפתחות ילדיהם – כמו חברים, בית הספר ואמצעי התקשורת, אולם אינם רואים בהם שותפים לאחריות ולסמכות. הם מבטאים ספקנות באשר לתרומות בית הספר.

פרספקטיבות עיוניות להעשרת המבט:

תאורי המשתתפים מתיישבים היטב עם מאפייני הורות המעמד הבינוני כפי שמתארת אותם אנט לאורי (Lareau, 2003). לאורי חוקרת את מערכת הקשרים בין מעמדן החברתי-כלכלי של משפחות לבין ההון התרבותי שצוברים ילדיהן לחייהם כבוגרים. במסגרת זו היא מתעניינת בהשפעתו של המעמד החברתי-כלכלי של ההורים על עיצוב סגנון ההורות שלהם. מעמד חברתי-כלכלי מבנה, לטענת לאורי, מה שהיא מכנה "הגיון תרבותי". "הגיון תרבותי" לגידול ילדים הוא מכלול של אמונות שבהן מחזיקים הורים בגידול ילדיהם ומכלול פעולות שהם מבצעים. את הורי המעמד הבינוני מאפיינת לאורי כמחזיקים בהגיון "הטיפוח המכוון" - Concerted cultivation, לעומת הגיון ה"גדילה הטבעית" - natural growth שמאפיין את הורי המעמדות

הנמוכים. הורי המעמד הבינוני נוטים לפי לאורי וכפי שעולה גם מדברי המשתתפים להורות לא סמכותנית. הם מעדיפים לתת הסברים לילדיהם ולקיים איתם משא ומתן על פני מתן הוראות, הם מעודדים את הילדים לנסח את השקפותיהם, לבטא את רגשותיהם ודעותיהם ולהתבטא באמצעות דיבור ולא בכוח פיסי. הורי המעמד הבינוני מודאגים באשר לעתידם הכלכלי ובאשר לעתיד הכלכלי של ילדיהם. נוסף על היות הילדות תקופת משחק, תופסים אותה הורי המעמד הבינוני גם כהזדמנות לפיתוח כשרונות ומיומנויות שיהיו חשובים לילדיהם בעתיד. בנוסף, הם מודעים לשינויים הרבים והמהירים שמאפיינים את התקופה הנוכחית וחשוב להם לחשוף את ילדיהם להתנסויות מגוונות ככל הניתן, כדי לאפשר להם את מירב ההזדמנויות וכדי להגדיל את סיכוייהם להצליח בעתיד. פעילויות פנאי מגוונות, מאורגנות ומובנות משמשות כר להתנסויות והן נתפסות על ידי ההורים כמרכיב חשוב של הורות טובה.

לאורי, שנדמה כי היא מתארת היטב את ההורים המשתתפים במחקר הנוכחי, אינה עוסקת ביחסי הגומלין האפשריים בין מעמד חברתי-כלכלי להיבטים של זהות ושייכות תרבותית אתנית או דתית. המפגש בין מחקריה לבין הדברים העולים ממשתתפי המחקר הנוכחי מעורר אותי לשאול: האם ובאילו אופנים מבנה ומעצב ההגיון התרבותי-מעמדי שאותו מזהה לאורי את יחסם של משתתפי המחקר לחינוך ילדיהם בתחומים של זהות ושייכות יהודית? כיצד קשור המעמד החברתי-כלכלי של משתתפי המחקר לאופי היהודי של המשפחה? האם תצורה דומה של זהות ושייכות יהודית תשתקף ממחקר דומה שיעשה עם הורים חילוניים ממעמד חברתי-כלכלי אחר? מה הוא מרחב החופש בהיבט של זהות ושייכות יהודית שניתן לפתח ועדיין להשתייך לאותה קבוצה מעמדית?

במבט לתסריטים עתידיים, האפשרות של חזרה בתשובה נתפסת על ידי רב המשתתפים כמאיימת יותר מאחרות. הקריטריונים המבדילים בין אפשרות זו לאחרות הם הסיכוי לקשר או לנתק בין ההורים והילדים והסיכוי לאושר ומימוש עצמי בחיי הילדים. חזרה בתשובה נתפסת כאיום ממשי על הקשר של ההורים עם ילדיהם. היא כרוכה בעיניהם בהבדלים ערכיים שנוגעים לרבדים בסיסיים של הקיום, הבדלים שעלולים שלא לאפשר תקשורת ושפה משותפת. הספרות המחקרית סביב יחסי הורים וילדים חוזרים בתשובה חסרה עדיין, אולם התייחסויות לעניין זה ניתן למצוא בתחום העיתונות הפופולרית. במדור היהדות של ynet פורסם מאמר של העיתונאית אריאנה מלמד (2011) תחת הכותרת: **מה עושים כשהילד חוזר בתשובה?** הוא זוקף כתפיים בחליפת הפינגווין הראשונה שלו, חרד לכל גרגר אבק במגבעת השחורה ומגדל דבלולי זקן בתוליים. אתם עומדים מול המראה, נחרדים או סופקים כפיים, תומכים ללא סייג או מתנגדים לגמרי – ואתם לא לבד. הוא (וגם היא, בחצאית הצנועה החדשה שלה וגרביים באמצע הקיץ) הם צעירים שחזרו בתשובה. אתם הוריהם החילוניים, וכל תגובה שתעלה על דעתכם לבחירות של יוצאי חלצכם לא תסתיר את הבעיה: יש משבר". והיא ממשיכה: "בשנים האחרונות ליוויתי כמה וכמה מכרים וחברים בעיתות המשבר האלה. מנקודת מבטם של חילונים גמורים, הבשורה על שיבתו של הילד לחיק אלוהיו לא יכולה להיות משמחת. הורים אכן אומרים לילדיהם השכם והערב, תעשה מה שתעשה, העיקר שתהיה מאושר – אבל בסתר לבם הם רוצים מאד שהילד יאמץ את תפיסת האושר עליה התחנך. והנה, הוא מואס בה ובעולם החילוני כולו, ובמקום לפסוע במסלול המיועד לו מקדמת דנא, יוצא לדרך חתחתים שאין בה עושר חומרי, אין בה הנאות מובנות לחילונים ואין בה יכולת להידבר. המעגלים החברתיים כבר לא משיקים, סדרי העדיפויות השתנו כליל, ואפילו ארוחת צהריים משותפת הופכת למבצע לוגיסטי-אמוני סבוך... האמת היא שאין שום נחמה בהכרה בזכותו של הזולת לעיצוב דרך חייו. בשולי ההכרה הזאת יישארו תמיד רטינות וכעסים ופחדים מוצדקים פחות או יותר, אבל צריך להמשיך ממנה והלאה אם רוצים לשמור על מארג הקשרים הטובים שהיו שם פעם, לפני המגבעת והגרביים". ואז מציעה מלמד סדרת "טיפים" להורים שיסייעו להם להתמודד עם המשבר המורכב.

בשנת 2012 פורסם במדור הורים של ynet מאמרה של ליאת בוקאי, עובדת סוציאלית ומטפלת משפחתית: "הילד חוזר בתשובה? כך תמנעו קרע במשפחה". היא כותבת: "המצב הבא מוכר להורים לא מעטים: מאז ומתמיד עטפתם אותו באהבה. חינכתם, גידלתם, עיצבתם וטיפחתם אותו. לימדתם אותו להאמין בעצמו וביכולותיו, להבחין בין טוב לרע, להתרחק מהמסוכן ולכבד את השונה. השתדלתם לטפח אצלו את ההקשבה לעצמו ולזולת, ואת היכולת 'להיות הוא' גם אם לעתים זה אומר ללכת נגד הזרם. ויום אחד הוא קם ומתחיל להתקרב לדת, לאלוהים. פתאום הוא מניח תפילין בבוקר, מתפלל לפני ארוחות, הולך לשיעורי תורה. בזמן שהוא עושה צעדים ראשוניים בדרך חדשה, מנסה להבין מהי הדרך הנכונה עבורו, ליבכם מחסיר פעימה... אין ספק שקשה לקבל את הבחירה של הילד בדרך חיים כה שונה משלכם... כהורים, יש לנו מה לעשות אם הילד שלנו מחליט לחזור בתשובה: אנחנו בעלי ההשפעה העיקרית על האופן שבו תמשיך להתקיים התקשורת בין בני המשפחה השונים. הדבר מצריך מאתנו עבודה עצמית לא מועטה, אולם המאמץ כדאי בהחלט (אף הורה לא רוצה להיגרר חלילה למצב של נתק מילדו). כך תפעלו לקירוב לבבות ביניכם לבנינו". מכאן מציגה הכותבת סדרת עקרונות שיסייעו להורים לפעול לטובת המשך קשר עם ילדיהם.

הקרבה בין דברי המשתתפים לעולה משני המאמרים הללו גדולה: הגישה הליברלית לחינוך הילדים יחד עם האיום ותחושת המשבר במקרה של חזרה בתשובה של הילדים. והחשש מדה-לגיטימציה של ההורים עצמם בעיני ילדיהם החוזרים בתשובה. חירות אישית היא ערך מרכזי בעיני ההורים גם בעבור עצמם וחלקם מבטאים קונפליקט בין הרצון לאפשר לילדיהם את החופש לבחור לבין הרצון שלהם שבחירה זו לא תפגע בחירותם שלהם עצמם. ההורים עוסקים בגבולות השינוי שיהיו נכונים להשתנות כדי להתאים את עצמם לבחירות ילדיהם.

זוגיות חד מינית נתפסת כתסריט הפחות מאיים מבין הארבעה, אם בכלל. ישנם הורים שזוגיות כזו מקובלת בסביבתם ולדבריהם כלל אינה מאיימת. המימוש העצמי שיש באפשרות הזו והיכולת לקיים חיי משפחה מלאים עולה בקנה אחד עם הערכים הליברליים שבהם מחזיקים ההורים. ישנם הורים שדואגים מהקשיים החברתיים שעמם יצטרכו ילדיהם להתמודד אולם לא רואים קושי מצידם לקבל את הדרך שבה יבחרו ילדיהם.

נישואין לבני ובנות זוג לא יהודים היא אפשרות שכלפיה התגובות מעורבות יותר. ישנם משתתפים שאדישים לכך לחלוטין, אחרים מרגישים עם זה לא נוח, לא תמיד יודעים להסביר למה, ואחרים שרואים בכך תנאי להמשכיות יהודית שחשובה להם ולכן יתקשו לקבל בחירה כזאת של ילדיהם.

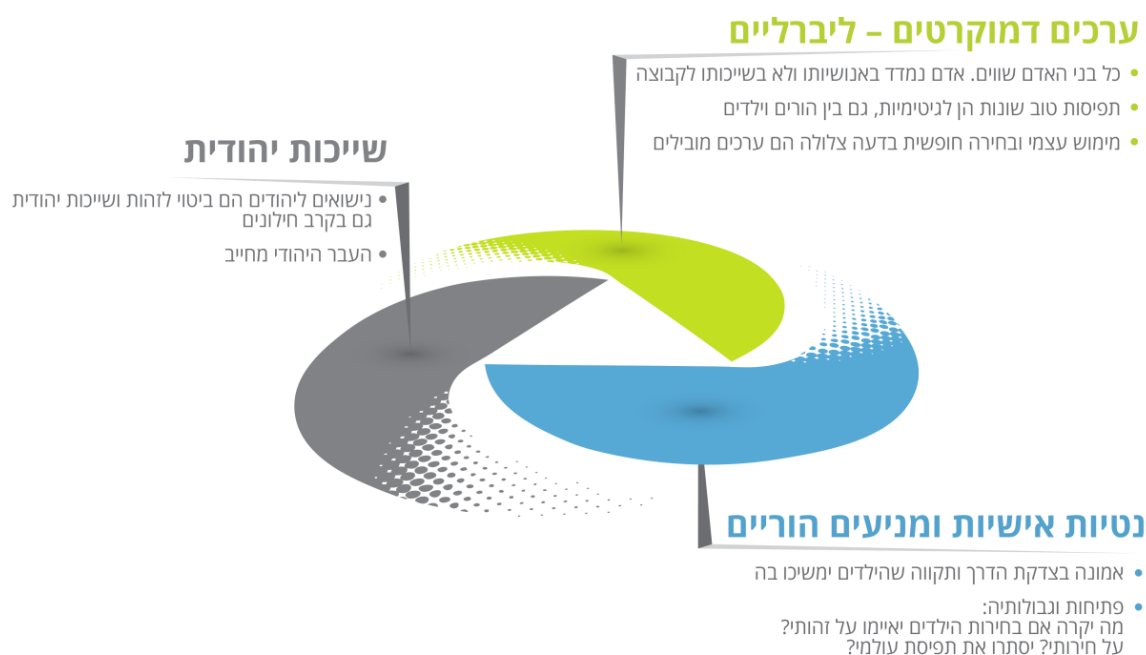
ברצוני להצביע על שלוש עמדות בדברי המשתתפים שמקיימות מתח ביניהן:

- **עמדה דמוקרטית-ליברלית** לפיה כל בני האדם שווים. לפיכך אדם נמדד באנושיותו ולא בשייכותו לקבוצה. קיומן של תפיסות טוב שונות בין אנשים שונים היא עובדה "טבעית", לפי גישה זו, לגיטימית ומתקיימת גם בין הורים וילדיהם. מימוש עצמי ובחירה חופשית הם ערכים מובילים, ובלבד שמתקיימים בדעה צלולה.
- **שייכות יהודית**: תפיסת העבר היהודי כמחייב, בהיבטים שונים ובעצמות שונות, ביחס להווה ולעתיד. תפיסתם של סממנים התנהגותיים שונים כביטויים לזהות ולשייכות יהודית, כמו נישואין ליהודיות וליהודים וקיום טקסי בר ובת מצווה.
- **נטיית אישיות ומניעים הוריים**: אמונת הורים בצדקת דרכם ובאורח חייהם ותקווה שילדיהם ימשיכו בה. הצורך של ההורים עצמם בחירות ביחס לזהותם ולתפיסת עולמם.

המתח המתקיים בין האמונות והערכים הדמוקרטיים-ליברליים שבהם משוקעים ההורים לבין ההקשר הקונקרטי של שייכות יהודית שבתוכו מתקיימת ההורות, לבין נטיותיהם האישיות כבני אדם ומניעיהם כהורים, הוא בין הגומרים אשר מתווים את קווי המתאר שבתחומם מתעצב אופיין היהודי של משפחות המשתתפים במחקר. הפרספקטיבה הדמוקרטית-ליברלית עולה כדומה וכמשותפת לכל המשתתפים ודומיננטיות להבנתם את המציאות. העמדות שעומדות במתח עם הפרספקטיבה הזו, בין אם הן נוגעות ליחס ליהדות או לנטיות אישיות מגוונות יותר בין המשתתפים במחקר.

תרשים מס. 2. מציג את העמדות שהמשפחות משקפות

תרשים מס. 2: הורות בעיני הורים - מתחים ועמדות מתחרות

בהתייחסויות המשתתפים לתפקיד ההורות בכללותו הם נשמעים בהירים ובוטחים בדרכם, גם אם הדרך עצמה נשענת על תפיסה של יחסיות וספק. בשונה מהתייחסויות אלה, בהתייחסויותיהם להורות בתחומים של זהות ושייכות יהודית הם בטאו היסוסים, חוסר בהירות ומאבקים פנימיים. אציין כי מלבד משתתפת אחת, לא הזכירו המשתתפים ביוזמתם את התחום של שייכות וזהות יהודית בין תפקידיהם כהורים.

חגים וטקסים

ההתייחסות לחגים עלתה מצד המשתתפים במהלך הריאיונות כקטגוריה מרכזית של זהותם היהודית. כל המשתתפים העידו שהם מציינים חגים יהודיים והתייחסו בדבריהם למשמעות הטקסים בחייהם ובחי משפחותיהם. להלן מבחר מדברי המשתתפים. הדגש בהבאתם כאן הוא על 'קול קבוצתי' שעולה מהדוברים ולא על השונה והייחודי לכל אחד מהם בנפרד. לכן, בחרתי להציג את דבריהם ברצף ובניתוק מההקשר בתוך הריאיון השלם שבו נאמרו, כמקובל בניתוח תימתי (ליבלך, 2010). המשתתפים שאת קולותיהם אביא להלן הם בחלקם אותם המשתתפים שאת קולותיהם הבאתי בסעיף הקודם ובחלקם משתתפים נוספים מתוך קבוצת המחקר.

חני : "מה רלוונטי בשבילי ביהדות שלי? אני לא יודעת. אני לא בטוחה שזה בכלל רלבנטי, אני לא יודעת. אני חושבת שכן יש צורך בחיים באיזו שהיא טקסיות ואיזושהו... את יודעת, ציוני דרך לאורך מחזור השנה, מחזור החיים והשבוע. שיש יום מנוחה וארוחה חגיגת פעם בשבוע. אבל אם התוכן יהודי? ... זה סוג של דבק המנהגים האלה, החגים האלה. שאמא שלי, אני וילדיי יכולים לשיר ביחד את אותו השיר ואף אחד לא צריך שירון, מקראה או לוווי. אלה שירים שמחברים בין דורות... אנחנו מתקבצים, יכולים לבוא ההורים של גיסתי, שהם עיראקים, והם גם מכירים את השירים האלה. יש משהו בדבק הזה שאני צריכה אותו. אני לא יכולה שכל אחד מרחף באיזה חלל בבדידות, זה קשה לי כבן אדם... זה הביחד. זה לעשות מה שקהילה עושה... החברה הישראלית... זה לא ממקום יהודי דתי... זה היה ממש בסדר אם גם הערבים היו מדליקים נרות... שכולם היו חוגגים את עיד אל פיטר עם הערבים, טו בשבט הוא גם בסדר מבחינתי... הילדים שלי בשנים האחרונות נדבקו על קריסמס. אז הלכנו ליפו וראינו וגם קנינו קישוטים ועץ קטן. זה לא עשה לי איזו שהיא בעיה, לא הרגשתי פושעת או משהו... יש אנשים שזה המם אותם וזעזע אותם. אני לא הרגשתי... זה לא כל כך משנה לי זה לא כדי לבדל את עצמי, אני צריכה את הדברים האלה כדי להלביש עליהם את היחד.. כשאומרים "יהודיות" זה מקשה עלי. כשאת אומרת נגיד יום הזיכרון, אז זה באמת נורא ישראלי. זה לא היהודיות, כן? זה באמת נורא ישראלי. החגים, כאילו, לוקחים את זה למקום של יהדות אבל אצלי זה בישראלי".

איילה : "אני יודעת שאני ישראלית ומזדהה כיהודיה. מה המשמעות של זה? יש לי שאלה מאוד גדולה. לגבי יהודיה אני יודעת מעט מאוד ואני מרגישה ריקה מאוד, בעיקר כשאני מבקרת את המשפחה הדתית שלי. שם כולם יושבים, תמיד מישהו מסביר את פרשת השבוע ואני תמיד שותקת כי אני לא מבינה כלום. לי זה תמיד נראה: וואו! כמה הם יודעים! זה התוכן שחסר לי ואני לא מצליחה להעביר לבנותיי כי אני לא יודעת איך. השאלה מה אנחנו מכירים. זה מפריע לי... חוץ מלקרוא עם רותם את התנ"ך כי קשה לה, אני לא זוכרת משהו מתקופת בית הספר ויש בי את הצורך, כי אני יודעת שאני בורה".

איתי : "יום שישי בערב אצלנו הוא לא דתי, לא מדליקים נרות. בדרך כלל אנחנו הולכים לבית של סבא וסבתא. זה טקס במובן של לשבת ולאכול ביחד. באים האחים והמשפחה... מכל מיני מקומות... השעה הקבועה, המפגש וההתכנסות והארוחה, נקרא לה הארוחה החגיגית. החדשות (בטלביזיה) יותר חשובות או פחות חשובות, מגדילים את השולחן מאוד או לא... זה לא טקס מושלם בעיני... היה יכול להיות חשוב יותר אפילו ממה שזה מתקיים בפועל... לא במובן של נרות, אבל במובן של כינוס זמן איכות משפחתי".

נדב : "אנחנו לא עוצרים לחשוב אם זה כן נכון או לא נכון. אנחנו חלק מהעם היהודי ואנחנו נוהגים כפי שיהודים נוהגים... (בר מצווה) זה חלק מטקס התבגרות של יהודים. ככה עושים כולם, ככה גם אנחנו... יום כיפור אצלנו הוא ישראלי טיפוסי... בסוף הולכים לבית כנסת לשמוע את השופר, בלי לגרוע מזה שאנחנו לא משפחה שצמים. כל אחד עושה מה שהוא רוצה: הילדים נוסעים על אופניים".

ריקי : "ארוחות ערב משותפות ביום שישי זה מוסד שלא היה קיים והיה לי חשוב שיהיה. אני הכנסתי אותו בעקשנות ובכוח, העניין של ארוחת ערב ביום שישי. אנחנו אוכלים ביחד עם סבתא וזאת ארוחה יותר גדולה... אנחנו לא שרים זמירות ולא זה, אבל ביום שישי בערב יש ארוחה משפחתית".

ענת : "ביום שישי בערב יש מאוד קדושה פה... יצרנו את זה... יש טקס שלם: בשישי בבוקר אני קונה פרחים ואני מסדרת אותם בכל הבית, (בערב) מחליפים מפה, ארוחה שמשיקיעים בה... לפעמים אני כבר מיום שישי אחד מתכננת מה יבוא לי (לבשל) ביום שישי הבא... אוכל שהילדים אוהבים במיוחד... יותר גורמה ממה

שאוכלים באמצע השבוע... אז בבוקר עושים קניות וקונים פרחים... והולכים לנוח וקמים מהמנוחה ומכינים את הארוחת ערב... ובאים לשולחן רחוצים... מדליקים נרות... לא בשעה ולא עם הברכה בניגון הנכון... ומוזגים יין ואומרים שבת שלום... אני מנסה לחשוב אם יש לי את זה בעוד מקומות. אני חושבת שלא".

"ההגדה של פסח, אני לא יכולה לסבול את הטקסטים שיש שם. אני לא יודעת איך אני יכולה לקרוא את זה: "שפוך חמתך על הגויים". מה זה?! ואת כל השנאה של הזר, אני לא יכולה לסבול את זה!"

"ראיתי לא מזמן סדרה בערוץ 8 על הקיבוץ של מודי בר און... משהו נורא מעניין... אז היה שם על מה עשו בקיבוצים עם היהדות. בעצם, מאוד חגגו את החגים היהודיים אבל מאוד בחיבור לארץ, לאדמה, לחקלאות, לטבע. זה מאוד מדבר אלי. נגיד בפסח, כבר שנים אנחנו, אמא שלי גם מאוד רצתה את זה, היא כל הזמן דיברה איתי שנוציא הגדה של פסח של המשפחה... אני חושבת שאפשר להתייחס לדת כתרבות, זה מאוד מדבר אלי... אני חושבת שזה מה שעשו בקיבוצים, לקחו את היהדות כתרבות בלי הדת... זה מאוד מדבר אלי, יהדות כתרבות, בלי הדת. אז למה זה נשאר רק בקיבוצים? ולמה זה לא החזיק מעמד? ... אני לא יודעת, בסוף זה איכשהו מתפוגג... התרבות הזאת. היהדות כתרבות שיצרו בקיבוצים, אני לא יודעת כמה זה נשאר בקיבוצים. הקיבוצים הופרטו, הפכו להיות גם קפיטליסטים, גם פחות מתעניינים. אז כאן עולה השאלה: איך הדת ההלכתית, האורתודוקסית לא מאבדת את הרלוונטיות שלה? בעיניי היא איבדה מהרלוונטיות שלה מאוד, אבל היא קיימת".

עירית: "המשפחה שלנו מאוד חשובה, היא מאוד נוכחת בחיים... יש לי דיון עם הבן שלי הגדול שהוא לא כל כך אוהב את האחיות שלי והמשפחות שלהן. הם לא מסתדרים, הם לא חברים. וכל הזמן יש את הדיון למה זה חשוב בכל זאת לשמור על היחסים עם המשפחה? אפילו אם אתה לא אוהב אותם... אני מאמינה שהקשר איתם תמיד יהיה, גם אם אתה צריך לתחזק אותו. זה לא עובד מעצמו... זה חשוב ואני אשקיע בלתחזק אותו בגלל שבסוף זה מה שיש לבנאדם. בסוף, בסוף אם יקרה לו משהו - זה מה שיהיה לו... וזה כמו זוגיות וכמו יחסים, הכל צריך לעבוד עליו... תראי המשפחה שלי גרים כולם בצפון וצריך לשמור על קשר: לנסוע, לעשות את החגים ביחד. לא תמיד זה כיף. לנסוע שעה וחצי לארוחת ערב... אני מאוד עם יד על הדופק. זאת אומרת: הם לא באים איתי תמיד כבר. אבל אם, נגיד, הבת שלי לא הייתה פעם אחת אז בפעם הבאה היא תבוא והיא תוותר על משהו אחר... אנחנו מאוד מקפידים על חגים במשפחה... יש מסורת: פסח עושים אצל אחותי, אצלה עושים את הסדר תמיד. חנוכה ושבועות אנחנו עושים אצלנו. ראש השנה אצל אמא שלי"

דליה: "לא רק שרון ואני לא היינו תמימי דעים, אני ידעתי שאם אני לא אוותר פה, אני פשוט אכניס את עצמי למקום שלא בא לי להיות בו. אני גדלתי, בבית שלי, אבא שלי למד בישיבה. הוא היה דתי עד גיל מסוים. אחר כך הוא עזב. הוא אוכל לא כשר, אוכל פיתות בפסח, לא צם ביום כיפור, אבל עדיין בגלל שהוא גדל כנראה על דת ומסורת, אז יש לו איזשהו קשר לזה. הוא עדיין לא יוכל להניח גבינה צהובה ביחד עם בשר וכאלה. אמא שלי הייתה מסורתית יותר ובעצם גדלתי בבית שנניח ביום כיפור אמא שלי צמה ואבא שלי לא, אמא שלי שמרה ואבא שלי לא. עכשיו, אני, באופי שלי ואיך שאני רואה את עצמי היום, הייתי מאוד שמחה לשמור על מסורת מסוימת. לא להיות דתייה, אבל לשמור על מסורת. לקיים את החגים... עכשיו, הבעל שלי הוא מקיבוץ של השמו"צ. הוא גדל עם אמא אפיקורסית אתאיסטית שזה פשוט לא מהעולם הזה וזה מה שהוא חדור. אני זוכרת כשהוא היה צעיר, הוא היה אומר: "דרוס כל דוס". זה משהו שהוא גדל עליו והוא לא משחרר אותו עד היום. כשאני הכרתי אותו הוא היה בקיבוץ והוצאתי אותו משם, שגם על זה הוא לא סולח לי עדיין. בכל מצב, היה לו חשוב שתהיה לנו ארוחה ביום שישי, כולנו וזה, אבל חס וחלילה שלא יהיה עם קידוש ואפילו שלא תדליקי סתם נרות. כאילו, זה נורא התעקשות... אני חושבת, זה נכון שזה רדוד כזה

להגיד "בגללו" אנחנו לא מסורתיים, כי אם רציתי להתעקש אז הייתי יכולה להתעקש, אבל... לא בא לי להתנגש על זה וויתרתי".

שרית: "אני מרגישה קצת קנאה כל פעם שאנחנו הולכים לחברים מאוד טובים שלנו, הרבה פעמים אנחנו הולכים אליהם לארוחת ליל שישי. תמיד עושים אצלם קידוש ומדליקים נרות וזה... ויש בזה משהו שעושה לי נורא טוב. כאילו נורא נכון. זה כאילו, אני אגיד לך מה, זה כאילו מחבר בין מה שאנחנו עכשיו לבין ההיסטוריה... זה יוצר מן קליק כזה. כאילו, או.קי - גם אנחנו חלק מהשרשרת. בדברים הקטנים, באווירה של יום שישי... עם החגים אני מתחברת לשרשרת, ללאום היהודי-ישראלי... חיים מחובר לשורשים היהודיים שלו ומאד מאד לתנ"ך ולהיסטוריה, אבל יש בו כל כך הרבה שנאה ואנטי לממסד הדתי שזה לא מאפשר לו לראות שום דבר אחר... הוא מבחינתו יכול לחיות בלי חגים... הוא לא מרגיש שהוא צריך את זה הוא יארגן לנו טיול לשבועיים חו"ל... זה בשבילו הזמן המיוחד... זה כואב כי אני מרגישה שאני לא יכולה לעשות את זה בבית שלי. אני רוצה ואני לא יכולה לעשות את זה, זה לא יחזיק מעמד"

" אין לי שום בעיה להפסיק לאכול מצות ולאכול פיתות, באמת שאין לי בעיה... אבל יש בי משהו שמרגיש שאני רוצה להרגיש את החג הזה. שזה לא יהיה סתם עוד יום, במיוחד שאנחנו לא בחופש. זה לא כמו שהיננו ילדים והיה לנו חופש ליחד את הזמן. זה שבוע של פסח ואני רוצה להרגיש שזה פסח ולא יום אחר".

טלי: "סך הכל החגים זה דבר נהדר... בגלל שצריך איזו שהיא יציאה מהשגרה, צריך חגיגה. ביומיום אתה מתעסק בעבודה, בלימודים, בלרדוף אחרי זה, וזה נורא טוב שיש הפסקה ואתה יכול גם ליהנות, גם לחשוב על מה קורה, מה קורה מסביב ולפגוש את החברים ואת המשפחה... אבל הקשר... במקור כל החגים, רואים את זה גם בארכיאולוגיה גם בכתבים יותר קדומים, המקור של כל החגים האלו הוא מקור של הטבע, המחזור של השנה... זה בכל השפות. גם בנצרות וגם באסלאם יש את אותם חגים כמעט באותם זמנים. גיסתני גרה בזמנו ביישוב ערבי יהודי, נווה שלום. הם היו חוגגים את אותם חגים בשלושת הדתות. אני אומרת פחות החיבור לאלוהים שכל דבר בא ממנו ויותר החיבור... אני חושבת שאפשר להפריד בין ההיסטוריה לבין הדת... ההיסטוריה שלנו גם כעם וגם כמשפחה מאוד מעניינת... אני חושבת שככל שאנחנו חילונים, אני מרגישה שאני הרבה פעמים בורה (בקטע של הדת)... אין לי מושג מה זה תפילה, אני לא יודעת מה זה תפילה כי אני לא השתתפתי בתפילה".

"אנחנו נורא משפחתיים... כמעט כל יום שישי אנחנו או פה או פה (אצל ההורים). אם אנחנו נהיה פה (אצלנו) לא נעשה שום דבר. לא קידוש ולא נרות ובמקרה הטוב ארוחה קצת יותר חגיגית. בגלל זה דווקא יותר נחמד לי שאנחנו כן הולכים. בגלל שלפחות יש ארוחה אחת שהיא יותר חגיגית ופוגשים את האחרים ואת הבני-דודים, שזה מאד נחמד... בחגים זה די דומה, אנחנו אף פעם לא, כמעט לא עושים פה. ואם עושים פה, אז מזמינים לפה את ההורים והאחים וזה. ראש השנה למשל, זה די בגלל שאין הגדה, אז זה די ארוחה משפחתית גדולה שגם אפילו עם דודים ובני דודים שלי, שזאת באמת חגיגה. בפסח אנחנו קוראים את ההגדה כי עוד עושים את זה עם אבא שלי. מה שיהיה כשאנחנו נעשה, זה אני לא יודעת. אולי נמצא הגדה שהיא קצת שונה. שהיא קצת כזה, הגדות של הקיבוצים שככה, הקשר לטבע".

מבטים על דברי המשתתפים:

חני פותחת במילות היסוס ותהיה. היא אינה יודעת במה רלבנטית יהדותה עבורה ועבור ילדיה. היא מזהה צורך אנושי בטקסיות אבל לא בטוחה האם התוכן של מימושו צריך להיות יהודי. היא ומשתתפים נוספים מזהים "יהודי" עם "דתי" והחיבור הזה מקשה עליהם. הם חוזרים ומציינים שקיום החגים היהודיים חשוב להם לא ממניע יהודי אלא מסיבות שונות, ביניהן בולט החיבור בין חגים ומשפחה: המשפחתיות היא ערך והחגים הם פרקטיקה לתחזוקתו. בנוסף, נראה שציון החגים היהודיים מהווה סמל של שייכות בקרב הציבור

החילוני בישראל באמצעותו הם מרגישים ומבטאים את זהותם ושייכותם הישראלית והיהודית. שבירת שגרה – כהזדמנות להפוגה, לרפלקסיה ולמפגש חברתי הוא טעם נוסף שמוצאים המשתתפים בציון החגים. זאת בנוסף לצורך בשייכות שאותו מכנה חני כ"דבק" הזה נגד חוויה קיומית של בדידות אנושית. איילה מבטאת פער, שמופיע אצל משתתפים נוספים, בין מימדי הזיהוי וההזדהות לרובד הקשרי המשמעות של הזהות. (שגיא, 2006). היא יודעת שהיא ישראלית ומזדהה כיהודיה אולם כאשר היא בוחנת את משמעותם של זיהויים אלה היא נותרת בשאלה גדולה: היא "יודעת מעט מאד", מרגישה "ריקה מאד", "לא מבינה כלום", חווה את עצמה כ"בורה" וחסרה את היכולת להעביר את הקשרי המשמעות לבנותיה. כיצד תעביר הלאה את מה שחסר לה עצמה?

ענת מתארת סדרת פעולות שיצרה משפחתה כדי להבנות את הזמן המיוחד כחוויה של קדושה. ייחוד מעין זה מתקיים אצלם רק בימי שישי בערב, אין הזדמנויות נוספות שדומות לו. היא מבטאת דיאלקטיקה בין כמיהה לטקסיות, קדושה וקשר למסורת לבין התנגדות שמעוררים בה התכנים המסורתיים. היא מביאה את הדרך שבה צוינו החגים בקיבוצים כדוגמה לניסיון שהצליח לחבר בין מסורת עבר לבין ערכים ואורח חיים בהווה. היא מבחינה בין יהדות כדת ליהדות כתרבות ואוהבת את רעיון האימוץ של היהדות כמקור השראה ליצירה רלבנטית ומתחדשת. ענת מוטרדת: אם הרעיון הקיבוצי היה מוצלח כל כך, מדוע לא שרד? מדוע היהדות האורתודוקסית לא מאבדת את הרלבנטיות שלה בקרב הציבור שלה והדפוס הקיבוצי איבד? לדברים אלה התייחס ביאליק במאמרו "הלכה ואגדה" (1983), שם בטא דאגה מצורתה החילונית המתפתחת של היהדות כיהדות "של רשות". יהדות כזו חסרה לתפיסתו מסגרת מוצקה של דפוסי התנהגות מחייבים וסופה שלא תמשך.

דליה ושרית מעוררות את תשומת הלב להשפעתם של היחסים בין בני הזוג על אופי היהדות המתהווה במשפחה. נראה שהמחלוקות בינן לבין בני זוגן עמוקות ורוויות רגשות. שתיהן מושפעת מהתנגדותם של בני הזוג ובחירות לוותר. מחקר זה, עקב אופיו האיכותני, אינו מוביל להכללות גורפות אלא מעלה שאלות. בעקבות דבריהן של דליה, שרית ושרה שדבריה מובאים בסעיף "אסופת דיוקנאות" אני תוהה ביחס ליחסי המגדר בתחום המסורת במשפחה החילונית בישראל ומציעה תחום זה להתעניינות במחקרי המשך: האם ישנם מאפיינים מגדריים לעמדות ההורים כלפי יהדות ומסורת במשפחות חילוניות? האם ישנה חלוקת תפקידים מגדרית בהיבט של קיום מסורת במשפחה? האם יש דגמים מקובלים של יחסי כח שמשפיעים על אופייה היהודי המתהווה של המשפחה?

מעניין שבהתייחסותם של המשתתפים לחגים היהודיים לא ניתן ביטוי למשמעויותיהם הלאומיות. ההיבטים של לכידות משפחתית, רגשות של שייכות וצורך בזמן מיוחד ומרומם עלו כמרכזיים. אני תוהה האם זה קשור למאפייני הקבוצה החברתית שאליה שייכים משתתפי המחקר? האם זה קשור לעמדות פוליטיות שלהם שאותן לא בררתי במסגרת המחקר? האם יש בכך ביטוי לתהליכים רחבים יותר שעוברת החברה הישראלית בנוגע למעמדה ולתכניה של הציונות ובמעבר מאתוס לאומי קולקטיביסטי לאתוס אוניברסאלי אינדיבידואליסטי? עוד אני שואלת עד כמה עלתה מרכזיותו של ההיבט המשפחתי כהיענות לא מודעת להיותו הפרספקטיבה המכוננת של המחקר הנוכחי?

חגיגות בר ובת מצווה

המשתתפים במחקר ציינו כולם בר/בת מצווה לילדיהם תוך קיום אחת או יותר מהפרקטיקות המקובלות: ארוחה משפחתית בפורום של המשפחה המורחבת, מסיבה לחברים של הילד/ה, נסיעה לחוץ לארץ ועליה לתורה. להלן התייחסויותיהם לחגיגות בר/בת המצווה של ילדיהם:

דליה: "לי היה מאד ברור שאני רוצה שהוא יעלה לתורה... דווקא בגלל שלא גידלתי אותם באווירה של המסורת ודת וישראליות, אמרתי לעצמי: גם זה לא, אז מה בכלל?! מה מבדיל אותנו ממישהו אחר, לא יהודי בארץ הזאת? זה כאילו משהו שמזעזע אותי, את זה לא לעשות?! זה כאילו הסימן של היהדות: עליה למצוות וברית מילה. הבעל שלי לא היה נגד. אם זה היה תלוי בו, אז גם לא היה אכפת לו שהוא לא יעלה. כמו שלא היה אכפת לו שגם אנחנו לא נתחתן, אלא בקפריסין. ואז אני אמרתי שלי זה מאד חשוב... עשינו בר מצווה (עליה לתורה) לעומר. זה היה נורא, זה היה נורא תלוש... אני לא מצטערת".

שרה: "בבר מצווה של תומר, זה חרפן אותי שהילד התחיל להתלבט אם הוא רוצה לעלות לתורה. פשוט השתגעתי מזה. לא יכולתי בכלל לדבר איתו כי זה כל כך עצבן אותי. זו חוצפה. הילד חושב וזה יפה מאד שהוא חושב. הוא לא עושה את זה באופן אוטומטי כי כולם עושים. הוא לא מאמין באלוהים אז הוא לא יעשה... לי זה היה מאד חשוב כי זה חלק מהטקס התבגרות של יהודים. ככה עושים... אני חושבת שכבודו במקומו מונח במי הוא מאמין ובמי לא. אני לא חושבת שקיום מצוות מותנה בראש ובראשונה באמונה באלוהים. יש את הקיום. יש כאלה שמאמינים ולא מקיימים ולדעתי יש כאלה שמקיימים ולא מאמינים. מצדי הכל בסדר. אני רוצה שהוא ירגיש שהוא מבחינת הזהות שלו יהודי. ולא חלק מהעולם כולו... חשוב לי מאד שהוא ירגיש את עצמו שהוא חלק, כאילו זו מחזוריות כזו, אלפיים שנה היו צריכים כדי ליצור אותו, אז שהוא יתכבד וירגיש את עצמו מחויב גם כן. לא סתם עברנו את מה שעברנו... סוג של מחויבות לשרשרת העבר, לשורשים שלנו... ואז הוא דבר עם אמא שלי והיא שכנעה אותו... היא די הוציאה את זה ממנו שיעשה את זה בשבילה... בסוף היא נפטרה חודשיים לפני שהוא עלה לתורה... בסדר. העיקר היא עשתה את השליחות שלה בקטע הזה... ואני ניצלתי את ההזדמנות וגם עליתי לתורה והיה מאד מרגש".

אורן: "כשלבן הגדול היה בר מצווה זה היה סוג של עול. לא ידענו מה לעשות. התייעצנו עם אחרים". בקשר לעליה לתורה "לא הרבה התעמקנו בזה... עשינו ברפורמי... הוא התעניין דווקא... זה היה טקס נורא יפה... האמת שזה היה נחמד. ברגע שזה קורה זה מאד מרגש... הייתה הרגשה שיש ערך מוסף. משהו שמסמל קבלת אחריות".

נדב: "ככה עושים כולם, ככה גם אנחנו... אני גם לא יודע אם בת-מצווה זה ממש יהודי, כאילו זה הרגל או נוהל שהשתרש ואנחנו לא איזה פורצי מסגרות ומתמרדים, אנחנו מהחיים... קודם כל נתנו לה לבחור... העדפנו טיול לחו"ל. זה היה או טיול או מסיבה, חוץ מאירוע למשפחה הקרובה ולחברים... מסיבה היא עשתה לחברים שלה... עם המשפחה וחברים קרובים חגגנו בארוחת צהריים שכללה משחק של "מי רוצה להיות מיליונר" שהכנו עם שאלות על גל. הכנו כמובן קליפ, עם איזה גימיק בסוף שחברים שלי ואני עשינו לה. משהו בהשראת ארץ נהדרת שהיה באותה תקופה (בטלביזיה)... היא עזרה לי לבחור את המוזיקה לקליפ. היא גם שרה. הייתה תכנית אבל לא משהו, די סטנדרטי אני חושב... אנחנו תמיד מעדיפים טיול... הטיול מבחינתנו היה לארצות הברית. זאת הייתה בחירה שלה המסיבה... האמת שהיא הרוויחה משני העולמות כי דוד שלה מחו"ל הזמין אותה והיא טסה אליו עם סבתא שלה.... אז היא הרוויחה גם טיול".

ליאורה: "יורם לא עלה לתורה... שאלנו אותו... לי אין שום בעיה עם העובדה שהוא לא עלה לתורה. שום בעיה. מלבד בעיה אחת: האם לא עלית לתורה כי אתה פשוט כל כך עצלן שלמה לבזבו את הזמן בכלל ולטרוח? שמה הבעיה שלי... יורם מאוד ביישן. מאוד לא אוהב לעמוד בפרונט... הוא הסביר לנו שהוא לא מחובר לדת בכלל. לכן זה לא מעניין אותו מבחינת החיבור לדת, שהוא מאוד מתבייש מהעמידה הזאת וזה ילחיץ אותו ברמות. שהוא מבין שכנראה שנת בר מצווה היא משהו, אבל כבר סבתא לקחה אותו לחו"ל ואנחנו לוקחים אותו בקיץ לארה"ב. ממילא הוא לא דתי אז הוא לא מרגיש שיש איזשהו חיבור מיוחד לשנה הזאת. כשאמרנו לו: תיקח בחשבון שאני מניחה שכל חבריך יעלו לתורה ויעלו שאלות על העניין הזה, הוא

אמר שזה לא מעניין אותו... ובאמת כל חבריו עלו לתורה וזה באמת לא מעניין אותו... אני חושבת שהפעם הבאה שמישהו ישאל את יורם על עליה לתורה, יהיה הילד שלו כשהוא ישקול מה לעשות והוא ישאל אבא: עלית לתורה? ויורם שאל אורי: עלית לתורה? והוא אמר לו: כן וסבלתי מכל רגע. למשפחה סגרנו שלושה שולחנות במסעדה. הזמנו את המשפחה הקרובה משני הצדדים, שילמנו להם בכיף על הארוחה וכיבדנו את יורם וזה היה לו נעים... הרגשתי שהמשפחה מצפה שאני אציין את הבר מצווה של יורם... ארוחה אחר הצהריים ביום שישי, מבחינתו תאם את העניין". הטיול המשפחתי לארה"ב הוגדר כטיול בר מצווה... בפרוש תירוץ טיול בר מצווה כי, את יודעת, לא היו שום ציפורים מיוחדים... אמרנו: כותרת של תירוץ - טיול בר מצווה - בואו נביץ משהו יותר רציני מנסיעות לאיטליה ויוון וקפריסין".

גליה: "היה לנו ברור שהגדול יעשה בר מצווה. לא הייתה שאלה בכלל. הוא עושה שנה הבאה ואנחנו כבר רשומות בבית כנסת רפורמי. והסיבה שבחרנו בזה היא כי נראה לנו הזוי שלילד יש שתי אימהות (גליה חיה עם בת זוג וביחד הן אמהות לשלושה ילדים) והם יהיו מודרות מכל הדבר המדהים הזה, מהטקס מעבר המדהים הזה. מי מגדל אותו?! מי נותן את נשמתו לילד הזה?! לא רק מהסיבה הזאת, אני רוצה להיות חלק מהדבר הזה. גם אם הייתי עם גבר, אני רוצה להיות חלק. זה מבחינתי חלק מהיהדות שלי... תראי, אם הוא היה מתנגד בכל תוקף אני הייתי מוותרת. לשמחתי הוא לא שם. לקחנו אותו לראות: "אמא ואני חשבנו שנעשה את זה אולי בבית כנסת רפורמי כי חשוב לנו גם להיות חלק". ידעתי דרך אגב שאם הוא יגיד אורתודוקסי, ואללה, בעיה. אני לא בטוחה שאני אסכים. אפילו כאידיאולוגיה. לא, זאת המשפחה שלנו, ולא!... יש המון דברים שילדים לא צריכים להחליט עליהם, אתה מחליט עליהם. אבל הוא כן יכול בתוך האי-החלטה שיהיה לו חופש בחירה. אז הלכנו והיה מרגש בצורה... הילד, זה פחות הזיז לו את התחת אבל עצם זה שנמצאת שמה למשל רבה! קודם כל שזה נגיש, זה פתוח. ברגע שהרבה פתחה את ארון הקודש והוציאה את ספר התורה, אני הרגשתי שאני מתמוטטת! מעולם לא עלה בדעתי שאישה יכולה לגעת בספר תורה ולהוציא אותו, להסתובב איתו. חשבתי שאני... ממש אזל לי הדם מהגוף. פתאום היה לי איזה רגע, הרגע הכי דתי שלי, הכי.. זה היה איזה.. לא יודעת מה.. איזו הארה ליטורגית כזאתי אפילו, ואני לא כזה... אמא שלי יללה כמו תינוקת. הייתה גמורה מזה לחלוטין. וחששתי מזה מפני שהיא הכי בדבר הזה אורתודוקסית... אמרנו לו: נו מה אתה אומר? אמר לנו: אמא, זה מאוד מאד נראה לי, אמהות זה מאוד נראה לי".

איתי: "בבר מצווה עשינו מסיבה של המשפחה, עשינו יומולדת שלהם עם החברים, דברים כאלה, ונסענו לחוץ לארץ. קצת חגגנו, לא משהו מאד מאד גדול. לא במובן של התרגשות גדולה שכל הבית במשך חודשים מתכונן לזה... חברים שלהם עשו ברמה הדתית של ללמוד אצל מישהו, לעשות איזה שהוא טקס. לרגע חשבתי שאולי הבן שלי ירצה לעשות איזה שהוא משהו אבל הוא לא רצה. אני לא יודע בדיוק, לא שאני באמת יודע להגיד למה".

רקפת: "זה אחד הרגעים הכי מכווננים בחייו של גבר יהודי... זה משהו בריטואל. משהו כאילו כמו טקס אצל האינדיאנים אצל השבטים שחותכים משהו ואתה אחרי זה כאילו הנה אתה עובר לגבריות. זה מבחינתי הדבר הזה. זה, אני בטוחה, אני מכירה אותי, אני בטוחה שאני אמצא את הריטואלים המקבילים בזה ואני אביא את זה בדרך שלי לבן שלי".

ענת: "נתנו להם לבחור אם לעלות לתורה או לא, אם לעשות את כל העניין של לעשות בר מצווה או לא. (אמרנו להם) עוד מעט בר מצווה, אמרנו מה מקובל: רוב הילדים עולים לתורה, לומדים אצל הרב, קוראים דרשה, עושים זה. חוץ מזה עושים מסיבה... מה אתם רוצים לעשות? ניר אמר שבשום אופן הוא לא מתקרב לבית כנסת ולרב וזה לא בא בחשבון. אז אמרנו: מה כן? אז הוא רצה מסיבת דיסקו. אז היה מקובל

שמזמינים את כל השכבה, תולים מודעה בביה"ס ומזמינים את כל השכבה ומסיבת דיסקו כזאת. ולמשפחה עשינו ארוחת בוקר כזאת בבית. רותם התלבט אם לעלות לתורה או לא. הוא אמר שהוא מתלבט ואז ... הוא יליד אמצע השנה, אז כמה חברים שלו שהם ילידי תחילת השנה, הוא היה בעלייה לתורה שלהם ואז הוא החליט שהוא לא רוצה. לדעתי הוא החליט שהוא לא רוצה כי זה היה סוג של מאמץ ללמוד, ללמוד בעל פה. למה הוא צריך עוד משהו ללמוד? אבל הוא עוד התלבט ואחרי שהוא היה עוד כמה פעמים אז הוא החליט שהוא לא רוצה... כולם עלו לתורה. רק עוד ילד אחד מהשכבה לא עלה לתורה. לחבר'ה אפילו הייתה ביקורת עליו. הם אמרו שזבל מי שלא עולה לתורה, וכאלה דברים. אצל ניר זה לא היה עניין. "זאת הייתה בחירה שלהם. בחירה שאני מאוד שמחתי איתה כי אם הוא היה אומר כן לעלות לתורה אז היה לי קשה. אני לא מתחברת לזה, הייתי עושה את זה בשבילו, אבל אני לא יכולה להתחבר לזה... זה לא היהדות שלהם, אז נראה לי ממש טיפשי".

מבטים על דברי המשתתפים:

בהתייחסויות המשתתפים לחגיגות בר ובת מצווה לילדיהם ניתן לראות כי ישנם אלה התופשים את העליה לתורה כביטוי וסמל של זהותם ושייכותם היהודית. לאלה קיום הטקס חשוב גם אם הוא נחוה כתלוש וזר והם אינם מעמידים את קיומו בשאלה. קיום הטקס מאפשר להם, ובתקווה גם לילדיהם, להרגיש ולבטא את היותם יהודים. ישנם אחרים שעליה לתורה לא מסמלת בעבורם את זהותם ושייכותם היהודית. חלקם אף חווים את הטקס כלא רלבנטי וכמנותק מיהדותם. לאלה אין צורך לקיים את הטקס ולא לאמץ את הסמל. היות שמנהג של עליה לתורה בבר המצווה רווח בסביבותיהם הם אינם שוללים את קיום הטקס לחלוטין ומפקידים את שאלת קיומו אצל ילדיהם. בטון הדיבור של ההורים האלה ניכרת מידה של גאווה. בהעמדת הבחירה בידי ילדיהם הם מימשו את עקרון חופש הבחירה שנתפס על ידם כערך בהורות ובחיים בכלל. גם אלו שעליה לתורה לא חשובה להם ואינה מסמלת עבורם את זהותם ושייכותם היהודית, ציינו בדרך כלשהי את הגיע ילדיהם לגיל מצוות. לרשותם עומדות פרקטיקות חלופיות מקובלות: ארוחה למשפחה, מסיבה לחברים ונסיעה, לעתים יוצאת דופן במימדיה, לחוץ לארץ. כלומר, ציון בר/בת מצווה הוא סמל שמאומץ על ידי המשתתפים והציבור שאילו הם שייכים באופן גורף. טקס עליה לתורה רווח אולם מאומץ בחלק מהמשפחות ולא באחרות. כפי שטוען גאנס (1994), כאשר מדובר בזהות קולקטיבית, כדי שהפעולה הסמלית תמלא את תפקידה הרגשי-זהותי, חשוב שאנשים רבים יקיימו אותה. אולי בדרך זו הפכה הנסיעה לחוץ לארץ בעיתוי של בר ובת המצווה כסמל חדש אשר משרת את הרגשת השייכות של המשתתפים. הרחבה בעניין זה מופיעה בהמשך תחת הכותרת "אתניות סימבולית" בסעיף "פרספקטיבות עיוניות להעשרת ההתבוננות בממצאים".

טקסי חתונה

לטקסי חתונה התייחסו המשתתפים באופן מועט ובהערות אקלקטיות בלבד. ייתכן שכך התפתחה השיחה משום ששאלת ההעברה לילדים עמדה כנקודת מוצא בריאיונות וטקסי החתונה התקיימו אצל המשתתפים עוד בטרם שלב ההורות. עם זאת, אני בורחת להביא את דבריה של ענת ביחס לטקסי חתונה משום המהלך המתפתח בהם ומשום שהיא מבטאת עמדות ותכנים שעלו אצל משתתפים נוספים ביחס לחגים בכלל. אציין שענת נשאה כ 25 שנים טרם שיחתנו.

"אני ממש כועסת על עצמי שהתחנתני בנישואין דתיים בחתונה רגילה. אני אומרת, הייתי צעירה, עשיתי מה שכולם עושים, לא חשבתי. אני לא יכולה לסבול את זה, את הכתובה למשל. לא יכולה לסבול שום מילה שכתובה שם, לא רוצה את זה. עכשיו, זה לא ממש משנה לי את החיים, תודה לאל, אני חיה חיים יפים, אני לא צריכה להתגרש ושיזרקו עליי נעל ואני לא יודעת מה. אבל אני חושבת שאם הייתי מתחנתת בגיל קצת

יותר בוגר במודע... אז הייתי עושה חוזה, אצל עורך דין או משהו כזה, הייתי רוצה נישואין אזרחיים אבל אין בארץ... יצא לי בזמן האחרון להיות בכל מיני חתונות. זה מעניין, אחת הייתה אצל רבה רפורמית או קונסרבטיבית אני לא כל-כך בטוחה, הייתה חתונה מרגשת ביותר. לעומת זאת, הבת של בת דודה שלי התחתנה גם כן בחתונה רפורמית כזאת והם קראו טקסט כזה. זאת הייתה בעצם חתונה חילונית... זה היה ריק. התבאסתי, הרגשתי שאין שם כלום... ברפורמית (המרגשת) היה משהו שכן נבנה, איזה שהוא טקסט שאני לא יודעת אפילו איך להגיד את זה במילים, איזשהו טקסט שיש בו הוד אולי. שיש בו איזו שהיא תחושה של איזה רגע של התעלות מעל היומיום... וזה היה מאוד שוויוני, שזה מאוד חסר לי בהלכה. כאילו שני בני הזוג שברו את הכוס, ושני בני הזוג קידשו אחד את השני... ושניהם קראו איזה שהוא טקסט אישי אחד לשני, היה גם משהו מאוד אישי שחסר לי בחתונות הרגילות אצלנו. הרב בא ורגע לפני הוא שואל איך קוראים לחתן והכלה שנדע איזה שמות לשבץ. ושם הייתה, היה נורא ברור שהרבה שחיתנה אותם מתמצאת היטב במי האנשים האלה ושהיא בוחרת טקסטים בהתאמה אליהם. היה גם איזה שיר של נתן יונתן, נדמה לי, או משהו, כאילו היה משהו מהמסורת, אבל גם משהו מהתרבות הישראלית החדשה יותר שהתחברו יחד והיה חיבור מאוד אישי לאנשים. אי אפשר היה לעשות cut and paste ולחתן זוג אחר... ובחתונה ההיא זה היה נשמע כמו איזה טקסט של איזה מסיבת סוף כיתה ו', אני לא יודעת, משהו שאין לו איזה עומק או איזה... זה היה מאכזב... אולי יותר קשה ליצור איזשהו עומק בעצמנו בלי להסתמך על משהו שכבר קיים. לקחת משהו שכבר קיים, להתאים אותו, לבחור את הטקסים היותר... אבל כשיוצרים יש מאין לגמרי, יש סכנה שהוא יצא שטחי כזה. ככה אני חווייתי את זה. צריך להתבסס על משהו, אני חושבת שהיה משהו, נגיד בקיבוצים, שהתבססו נגיד על התנ"ך והגמרא והמשנה וזה. לקחו משהו מהשורשים ובנו עליו איזו שהיא התאמה לתקופה, לזמן, לאידיאולוגיה... אני חושבת שהייתי עושה רפורמית אחרי השיחה הזאת, אני חושבת. אני לא יודעת, יכול להיות... כי בחוזה אין את הקדושה וההוד, זה היה לי חסר. דרך אגב, זה היה לי חסר בחתונה שלי גם. לא היה לי בה כלום, אני מרגישה שהיא הייתה סתמית לגמרי. לא היה בה שום דבר שנוגע אלי, אני מתבאסת... באחת החתונות שהיינו, שהייתה, דרך אגב, הלכתית עם רב אורתודוכסי, הם נפגשו איתו וזה היה נורא אישי וזאת הייתה חתונה! את יודעת ברוב החתונות הרגילות. אף אחד לא מקשיב לחופה, אנשים מדברים, אוכלים ושותים ומדברים והדי גיי. מקשקשים וברקע מתנהלת החופה. זה בכלל לא הדבר המרכזי של האירוע. העניין המרכזי זה השמלה והאוכל והטקס לא מעניין את אף אחד. עכשיו, מה ששם ריגש אותי, שהעניין המרכזי של הערב היה הטקס. כולם הקשיבו, כולם התרגשו. זה היה רב אורתודוכסי. אבל הוא עשה את התהליך הזה איתם. הוא נפגש איתם, זה היה נורא אישי, זה היה נורא מרגש. כאילו המקום הזה שהטקס... את יודעת מה? לפני אמרתי "חוזה" כי בדרך כלל זה נראה כמו לעשות חוזה, אין בזה כלום... כשיואב יתחתן הוא יקיים את זה עם בת זוגתו, אין לי שם זכות.

מבטים על דברי ענת:

מעניין בעיני התהליך שענת עוברת תוך כדי השיחה. היא מתחילה בכעס על האופן שבו התחתנה בזמנו ואומרת שאילו הייתה עושה זאת במבט מודע ובוגר יותר, הייתה בוחרת בחוזה אצל עורך דין. בסיום השיחה, לאחר שענת נזכרת בכמה חתונות שבהן הייתה בזמן האחרון, היא בוחרת אחרת. נראה שההתבוננות שהתפתחה אצלה במסגרת הריאיון יצרה אצלה שינוי. היא מספקת לנו בדבריה מבט השוואתי בין מספר דפוסים: 1. הדפוס ה"רגיל" שבו התחתנה, אותו היא מתארת כסתמי, חסר מימד אישי, חסר קדושה והוד וכולל חלקים שמקוממים אותה כמו הכתובה שאותה היא לא יכולה לסבול. 2. דפוס רפורמי/ קונסרבטיבי: נראה שהמונח 'רפורמי' אצל ענת משמעותו "חלופי" ולא מצביע בהכרח על זרם ספציפי ביהדות. זאת הייתה חתונה מרגשת ביותר. הייתה שם הרגשה של הוד והתעלות מעל ליומיום, הטקס היה שוויוני וחיבר היטב בין מסורת, תרבות ישראלית חדשה ומימד אישי של החוגגים. 3. חתונה חלופית נוספת: הייתה מבאסת

ומאכזבת, בעצם חילונית, ריקה וחסרת עומק. זוהי לא הפעם הראשונה שעולה בדברי המשתתפים הצימוד בין חילוניות למלים כמו ריק וכלום. את השטחיות שחוותה ענת בחתונה הזו היא מייחסת להעדר הקשר למסורת ותוהה האם יש דרך לייצר עומק מבלי להסתמך על מה שכבר קיים. 4. חתונה אורתודוקסית: הייתה מרגשת בזכות מרכזיות הטקס והמימד האישי שחוברו יחדיו. לאחר "ביקור" בארבע החתונות והמשגת הדפוסים השונים, ענת חוזרת בה מבחירתה בתחילת הריאיון. היא מגלה שגם האפשרות של חוזה עם עורך דין נעדרת את המימדים שחשובים לה: עומק, מימד אישי, קדושה והוד.

כדי לממש את כמיהתה לטקסים בעלי משמעות, כמיהה שבטאו משתתפים נוספים ביחס לחגים בכלל, יש צורך בהיכרות עם תכני המסורת. בהקשר זה מצביעה חבלין (2009) על בעיה שנוגעת לציבור היהודי החילוני בישראל: "למרות היותנו שרויים בסמלים יהודיים במרחב הציבורי, קיים ידע קלוש אצל הציבור ביחס להקשרים התרבותיים, החברתיים וההיסטוריים שמתוכם נוצקו... קיומם של הסמלים ללא מודעות להקשרם, לא מאפשר דיאלוג של היחיד והקבוצה בהווה עם מורשתם התרבותית ולא מזמן קשר בעל משמעות עם אותם סמלים". ואכן, המשתתפים במחקר מעידים שהיכרותם עם תכנים מסורתיים מצומצמת עד כדי בורות ושהמאמץ הנדרש כדי להדביק את הפער רב כל כך עד כי גם אלה שמעוניינים לדעת יותר נמנעים ממנו. המפגש בין הכמיהה שאותה מבטאת ענת עם הבורות הרווחת מציף פער עמוק שנראה שלא נתן לא גישור בכוחות ההורים לבדם.

ואכן, היבט נוסף שבלעדיו קשה לקיים את הדיאלוג הוא הימצאותם של שותפים לדרך. הדיאלוג עם המסורת הוא פעולה שקשה לקיימה כיחידים ואף במסגרת המשפחה בלבד. נורית פיינשטיין מביאה במחקרה את דבריו של מתתיהו שלם שהיה ממייסדי מסורת החגיגה בקיבוצים (פיינשטיין, בדפוס): "לא רק אורח החיים החקלאי היה גורם מקל בהפיכת החג החדש או המחודש למסורת יציבה ונמשכת. היו אלה גם החיים בקהילה סגורה ושיתופית ששמשו זרז לכך... כוחו של היחד כמנוף ליצירת חג... מסורת של חג ומועד מתבססת על תושבת חברתית המאפשרת, מפרנסת ומקיימת אותה... כוחו של היחד כמנגנון יוצר... האופי שמקבל המעמד הטקסי כתוצאה מן החגיגה בצוותא...". החיים בקהילה מוחשית ופעילה אפיינו את הסביבה הקיבוצית, נעדרו ונעדרים גם כיום מהסביבה העירונית ומקשים על התהוותו ועל קיומו של דיאלוג יוצר עם המסורת. ואכן בפעילות ההתחדשות היהודית המתקיימת כיום בקרב הציבור החילוני בישראל ניתן לראות התארגנות בקהילות – לומדות, חוגגות, מתפללות ומפרשות. קהילות אלה נותנת מענה לחסרי ידע ולמחפשי משמעות בזהותם היהודית. הן מאפשרות ערוצים של קשר למסורת שמבוססים על ההלכה כמקור של השראה ולא של סמכות ומייצרים לגיטימציה לתפיסות עולם אישיות ומגוונות ביחס לזהות היהודית (אזולאי וורצברגר, 2008; שלג, 2010; צבר- בן יהושע, שורק, 2012; חמו ודרור, 2012). בנוסף, נפוצים לאחרונה מאמצים שונים שפונים למשפחה ומכוונים לתמוך בהורים בהשלמת חוסריהם. לדוגמה, מפגשים אמהות בנות והורים ילדים לקראת בר ובת מצווה, סדרת ספרי טקסים למשפחה בהוצאת המדרשה באורנים ואירועים להורים וילדים שפונים אל ההורים בנוסח: בואו נתן לילדים שלנו ליהנות ממה שהתרבות שלנו יכולה להציע (ואינכם יכולים לתת בעצמכם).

פרספקטיבות עיוניות להעשרת המבט:

דינמיקה של תרבות ומסורת

תפקידיהן של מסורות בעידן המודרני והפוסט-מודרני:

מרכזיותן ותפקידיהן של מסורות בחברה עוברים שינויים לאורך הזמן. בולטים במיוחד השינויים בין העידן המסורתי הטרומ תעשייתי לתקופות המודרנית והפוסט מודרנית. חוקרים שונים מציעים מבטים שונים על שינויים אלה:

התיזה הרדיקלית: חוקרי התיזה הרדיקלית רואים בתקופות המודרנית והפוסט-מודרנית תקופות פוסט-מסורתיות ומצביעים על תופעת detraditionalisation (דה-מסורתיות) שמתרחשת בהן. התיזה הרדיקלית מניחה שהעבר וההווה מוציאים זה את זה ומסורת שייכת לעבר. תהליכי הרפורמה וההשכלה בתקופה המודרנית, יחד עם הקפיטליזם האינדיבידואלי, האתיקה הליברלית והדמוקרטיה שהתפתחו והשתרשו בה, האיצו תהליכים של אינדיבידואליזציה, דיסאינטגרציה ודה-מסורתיות. גם השילוב בין ההתפתחות הטכנולוגית המהירה של התקשורת בתקופה הפוסט-מודרנית יחד עם הלוגיקה התרבותית של הקפיטליזם המאוחר תרמו להמשכייתה של אותה מגמה. עליה בנגישות למגוון ומגע בין תרבויות הופכים את התרבויות ליותר פרגמנטריות ומחלישים את האמונה של אנשים במה שמציעה המסורת שלהם שעד לאותה עת עברה בעקביות יחסית וביציבות מדור לדור. היכולת לשפוט ולהעריך הערכות מוסריות, אסתטיות וערכיות, והיכולת לחיות בקוהרנטיות פוחתות בעידן זה באופן משמעותי. לאור זאת, כדי להחליט מה אנשים מעריכים וכדי לארגן את סדרי העדיפויות שלהם וליצור משמעות לחייהם, הם פונים למשאבים העצמיים שלהם. אנשים מצויים במצב שבו הם צריכים לבחור באופן מתמיד מתוך שפע האפשרויות הזמינות להם ומתוך כך לבנות את דרך חייהם. מרכזיותם של מושגים כמו אותנטיות ומימוש עצמי וההנחה שבחירת הצרכן יכולה לעצב את זהותו מבטאים ומעודדים תהליכים של דה-מסורתיות. לפי התיזה הרדיקלית, התפתחותן של חברות מודרניות כרוכה בהכרח ברידה בלתי הפיכה של תפקיד המסורת (Giddens, 1991; Beck, 2002). בתחילתה של התקופה המודרנית, נתמכו מוסדות חדשים בצורות חיים מסורתיות. ככל שהתקדם תהליך המודרניזציה, מסורות שהיו קיימות קודם נחלשו ורוב הצורות של פעילות חברתית – אינדיבידואליות וקולקטיביות, מתרחשות בהקשרים משוללי מכניזמים מסורתיים. התיזה הרדיקלית מבחינה בבירור בין העידן שבו המסורת היוותה את המרכז לבין עידן הפוסט-מסורתי נעדר המסורת.

התיזה המשלבת – תיזת ה-coexistence: חוקרי התיזה המשלבת מניחים שבכל התקופות אנשים נתונים למסורת. זאת, בין אם המסורת משמעותה העברה של אמונות, סמלים ופרקטיקות מדור לדור, בין אם היא משמשת כמכלול של רוטינות חיים ובין אם היא מסמלת סמכות חיצונית וטרנסנדנטית. לפי התיזה המשלבת, אנשים חיו תמיד וחיים גם כיום את המתח שבין מסורת כסמכות חיצונית למאווייהם הפנימיים ולאוטונומיה שלהם כיחידים. מסורת היא דינמית במהותה ותמיד הועברה באקטיביות יותר מאשר נמסרה בפאסיביות, זאת משום שהחיים הם דינמיים והעברת המסורת תמיד פתוחה לתווך אנושי. התיזה המשלבת אינה מבחינה באופן דיכוטומי בין מציאות מסורתית ללא מסורתית, אלא רואה בעידן המסורתי עידן שאינו "רק מסורת ובעידן הנוכחי עידן שאינו רק נעדר מסורת. תהליכים של עזיבת המסורת מתקיימים במשולב עם תהליכים של תחזוקת המסורת (Heelas, Lash, & Morris 1996). לפי תיזה זו, תהליכי עזיבת המסורת לא מתפתחים לכוון של העלמות של מסורות, אלא יוצרים סתירות תרבותיות ושינויים במעמדן ותפקידיהן של מסורות. המעמד של מסורות כמובן מאיליו מופר בתקופתנו והן נתונות לביקורת. הצורות שבו מתקיימות המסורות הולכות ומתגוונות. ישנן התפתחויות בכוון של פונדמנטליזם שמחזק את העמדה הסמכותנית של המסורת כתגובת נגד לדיון הבקורתי. התפתחויות אחרות מעבירות את המסורת מהיותה מקור סמכות בספירות חברתיות לשמשה כמשאב ליחידים בתהליכים של בניית זהות.

גיון תומפסון (Thompson, 1996), שמחזיק בתיזה המשלבת, מבחין בין שלושה תפקידים של מסורת: נורמטיבי, לגיטימי, זהותי.

ההיבט הנורמטיבי: לפי היבט זה המסורת היא מערכת של הנחות, צורות אמונה ודפוסים של פעולה שמועברות מן העבר ויכולות לשמש מדריך נורמטיבי לפעולה ואמונה בהווה. המסורת, בהיבט זה, מועברת כרוטינה של פעולות שמבצעים אותם כשיגרה עם מעט מאד רפלקסיה ביחס לשאלות מדוע מקיימים אותן בדרך שמקיימים אותם. רב פעולות היומיום של מרבית האנשים מתקיימות באופן זהה. פן נוסף של ההיבט הנורמטיבי הוא השימוש במסורת להצדקה של פעולות והתנהגויות שנעשות בהווה. כלומר פניה למסורת לצורך ביסוס והצדקה של הרוטינות שמקיימים בפועל. באמצעות שימוש זה במסורת, הופך הביסוס לפעולה לברור יותר ומועלה לרמה של הצדקה רפלקסיבית.

ההיבט הלגיטימי: בהיבט זה של המסורת, היא משמשת לא רק כמדריך נורמטיבי אלא ככוח פוליטי בהוותה מקור לגיטימציה לגורמי כוח וסמכות בחברה. הסמכות המסורתית משמשת חלופה לסמכות לגאלית שמושגת באמצעות חוקים וחלופה לסמכות כריזמתית שמושגת באמצעות תכונות האדם שלו מצייתים. במקרה של סמכות מסורתית הציות הוא לאדם שמייצג את המסורת ושפעולותיו קשורות למסורת.

ההיבט הזהותי: גיון תומפסון מבחין בין תפקידיה של המסורת בעבור הזהות האישית ובעבור הזהות הקולקטיבית. זהות אישית היא מכלול המשמעויות שמעניק היחיד למגוון מאפיינים בהכוננת חייו. זהות קולקטיבית היא מצב השייכות של היחיד לקבוצה חברתית בעלת היסטוריה, ואמונה משותפת. המסורת היא מערכת של הנחות, אמונות ודפוסים של התנהגות שמועברים מן העבר ומספקת חומרים סימבוליים לבניית זהות היחיד כמו גם לבניית קשרי השייכות שלו לקבוצה. גם הזהות האינדיבידואלית וגם השייכות לקבוצה מעוצבות בתלות בהקשרים החברתיים ומושפעות מערכים, אמונות ודפוסים התנהגות שמועברים מן העבר. התהליך של היווצרות זהות לעולם לא יכול להתחיל מאפס. הוא תמיד נובע מן המסורת ונבנה ביחס למערכת של חומרים סימבוליים שקדמו לו. בהיבט זה של המסורת, היא משמשת מעין "סלע יסוד" לבניית היבטים של הזהות.

לטענת תומפסון, תפקידי המסורת בהיבטים הלגיטימי והנורמטיבי אכן נשחקים בחברה המודרנית והפוסט-מודרנית, אולם תפקיד המסורת בהיבט הזהותי גדל. יותר אנשים פונים לחומרים מן העבר כדרך ליצירת משמעויות לקיומם בעולם וכדרך ליצירת חוויה של שייכות. בין השאר, מתקיים תהליך נדידה של מסורות ממרחבים משותפים שהיו מקובלים קודם ל"יחידות טריטוריאליזם" חדשות כמו למשל, בהקשרו של המחקר הנוכחי, המעבר מציון חגיגות בר-מצווה בתנועות הנוער שהיה מקובל בקרב הציבור החילוני בישראל בשנות החמישים והשישים לציון במשפחה (צור 2008). התנועה במיקומן של מסורות שכרוכה בניתוקן ממיקומיהן המקוריים וחיבורן למיקומים חדשים נתמכים בתקופתנו על ידי פעולת המדיה הגלובאלית ועל ידי תהליכי הגירה. בהגירה, נעים אנשים בעולם כשהם נושאים עמם את מסורותיהם ועוברים תהליכים מגוונים של הטמעות שמשפיעים גם על סביבותיהם החדשות. תופעה מוכרת במשפחות מהגרים הם ההבדלים בין הורים וילדים בערך שהם מייחסים להמשכיות המסורת שממנה באו (Thompson, 1996).

מושגים כמו אותנטיות ומימוש עצמי אכן עולים כמרכזיים בדברי המשתתפים ומחזקים מגמות אנדיבידואליות ודה-מסורתיות. עם זאת נראה שהמסורת אינה נעלמת כליל מחייהם. סמלים ופרקטיקות מסורתיות ממשיכים להתקיים במשפחותיהם. יחד עם זאת, הם מבטאים ביקורת כלפי המסורת וחווים סתירות תרבותיות בין ערכים וטקסטים מסורתיים לבין ערכים מערביים דמוקרטיים ליברליים שמהווים פרספקטיבה מרכזית עבורם להבנה ולפעולה בחייהם בהווה. בשונה מטענתו של תומפסון לפיה גדל תפקיד המסורת בתקופתנו כמשאב ליחידים בתהליכים של בניית זהות, נראה שתרבות ומסורת יהודית אינן נתפסות על ידי משתתפי המחקר כמשאבים ליבניית העצמי – לא שלהם ולא של ילדיהם. התפקידים הנורמטיבי והלגיטימי של המסורת אכן אינם נוכחים בדבריהם אולם אני תוהה גם ביחס לתפקיד הזהותי.

לפי רינה חבלין (2009) הציבור החילוני רואה בחגים הזדמנות להנחלת מורשת, להנחלת זיקה כלפי העבר היהודי וכלפי העתיד הנבנה עליהן. בקרב ציבור זה, טוענת חבלין, משקפת חגיגת החג הכרה כי קיומו היהודי מבוסס על מקומות ממורשת העבר ועל מחויבותו כלפי תרבותו בהווה ובעתיד. דבריהם של משתתפי המחקר הנוכחי מעמידים בשאלה את קביעותיה של חבלין. נראה שעבור מרביתם בא ציון החגים לענות על צרכים קיומיים של לכידות משפחתית ושכירת שגרה. קשר לעבר היהודי במובן של הרגשת חוליה בשרשרת הופיע פעמים בודדות על ידי שניים-שלושה משתתפים ומחויבות לעבר היהודי, למעט משתתפת אחת שביטאה זאת, לא הופיע או אף עורר התנגדות. בהתייחסם לעתיד, דברו ההורים על עתיד ילדיהם והתייחסו להיבטים של מימוש עצמי, אושר אישי והצלחה של ילדיהם ולא להיבטים של עתיד יהודי קולקטיבי. נראה שציון החגים מהווה בעבורם יותר דרך לחיות את ההווה מאשר דרך להכרה, למחויבות ולהנחלה של עבר ועתיד יהודיים. לאור זאת ולאור דברי המשתתפים אני מציעה להבין את הפרקטיקות שלהם לציון החגים כמעוצבות כך שתמלאנה בצורה הטובה ביותר את תפקידן בעבורם בזמן הזה. יש הרואים בגישה זו ובפרקטיקות שבאמצעותן היא מתממשת – התכנסות משפחתית לארוחה חגיגית במועד החג ותחת כותרתו, לעתים בשילוב כמה מנהגי פולקלור שקשורים בחג או שמנותקים ממנו - עדויות להינתקות מהמסורת (חבלין, 2009; Heelas, 1996; Gans 1979). אני תוהה האם ייתכן שקיום דפוסים אלה הוא דווקא הדרך שמאפשרת לאותו ציבור קשר והמשכיות של המסורת? "ניתן לטעון שהצלחתו של חג יהודי דתי לשרוד בסביבה החילונית תלויה ביכולת לשמר מנהגים בעלי מקור דתי ללא עימות ישיר עם צביון דתי מובהק" (פורמן, 2004). האם ייתכן שהגישה הפונקציונלית שעולה מדברי המשתתפים היא דרך שלהם להתמודד עם הקונפליקט שעליו הם מעידים בין הצורך לציון את החגים לבין ההתנגדות והריחוק שחשים חלקם כלפי התכנים והערכים שקשורים בהם? אולי הניתוק ממנהגים מסורתיים ומהמשמעויות הקשורות בהם הוא שמאפשר לאותם משתתפים להמשיך ולציון את החגים בכלל? אם כך הוא, אזי גם אם למראית עין נראה דפוס זה כדפוס של דילול עד כדי הנתקות מהמסורת, ההבדל בחוויית הזהות והשייכות של המקיימים אותו ביחס לאפשרות לא לציון את החגים בכלל הוא דרמטי. במובן זה, גם אם התפקיד הזהותי של המסורת כפי שמנסח אותו תומפסון אינו גדל, נראה שהוא גם לא נעלם. גם אם המסורת אינה משמשת ליחידים משאב בבניית "עצמי", נראה שהיא מאפשרת להם לתחזק חוויה רציפה של הזהות האישית וממלאת תפקיד פעיל וחשוב ביצירה ובתחזוקה של חוויית שייכות לקבוצה.

חגים

חגים יהודיים במרחב הציבורי בישראל:

שוהם (2014) מציע התבוננות בתוכן החיובי שעולה מדרך ציון החגים במרחב הציבורי הישראלי. הוא מתבונן בתרבות היהודית ישראלית כתרבות עצמאית שאינה נשפטת לפי המרחק שלה מתרבויות יהודיות אחרות. מחקרו שופך אור על היחס לחגים בחברה החילונית, על ריטואלים חילוניים לציון החגים ועל תהליכי הפקת משמעות של חילונים ביחס לחגים, תהליכים שמתרחשים לעתים בדיעבד. ההיבט המשפחתי המהווה מוקד במחקר הנוכחי והעולה בדברי המשתתפים כטעם מרכזי לציון החגים, נמנה על ידי אליזבת' פלאק (שם) כאחת מבין ארבע אוריינטציות המשמרות חגים בעידנים התעשייתיים והבתר תעשייתיים: משפחה, ילדים, תרבות הצריכה, אתניות. כלומר ככל שהחג מזמן התכנסות משפחתית, מדגיש את מקומם של הילדים, מקיים אינטרסים צרכניים ומבטא תכנים וערכים אתניים, כך גדלים סיכויי לשרוד. שוהם מצביע על הלאומיות היהודית כתוכן של ההיבט האתני במקרה היהודי-ישראלי ומסביר בכך את אימוץ החגים היהודיים המסורתיים על ידי התנועה הציונית ו"הלאמתם". זאת בשונה מדרך פעולתן של תנועות לאומיות מודרניות אחרות שניסו להתעלם ככל הניתן מחגים דתיים. פסח, לדבריו, הוא דוגמה לחג שמקיים במלואו את ארבע האוריינטציות ובמובן זה הוא קרוב ביותר ל"טיפוס אידאלי" של חג תעשייתיים.

השינוי העיקרי שעליו מצביע שוהם במעבר מתרבויות יהודיות לא ציוניות לתרבות העברית החדשה ולתרבות הישראלית נוגע למקום החגיגה יותר מאשר לתכני התרבות. תופעה זו עולה בקנה אחד עם ההמשגה של ג'ון תומפסון (Thompson, 1996) ביחס להמשכיותן של מסורות תוך נדידתן בין מרחבים. בתרבות ההלכתית-רבנית מקומות החגיגה העיקריים היו הבית ובית הכנסת. עם התברגנותם של היהודים ובעידן החילון הפך מוסד המשפחה לנשא העיקרי של הזהות היהודית והבית והמשפחה הפכו למקום החגיגה המרכזי. התרבות הישראלית החדשה, כחלק מבנייתה של תשתית לאומית, הרבתה לקיים חגיגות גם במרחבים ציבוריים כמו בתי-ספר, תנועות נוער, צה"ל והרחוב. מאז שנות השמונים, לאור שינויים שעוברת החברה הישראלית בהיבטים חברתיים ולאומיים התמעטו החגיגות הציבוריות והמשפחה חזרה להיות מקום מרכזי לקיומן.

בהתייחס להמשגה של פלאק, מעניין במיוחד להתבונן ביום כיפור. במבט ראשון נראה שלארבע האוריינטציות שעליהן מצביעה פלאק יש ביטוי דל ביום זה: הוא אינו חג משפחתי במיוחד, אינו מיועד לילדים, אין לו היבט צרכני משמעותי ובהיותו יום צום אין בו ביטוי מיוחד לזהות אתנית שאחד הביטויים הבולטים שלה בעולם המודרני הוא אוכל. בכל זאת, יום כיפור תופס מקום בולט במיוחד במרחב הציבורי הישראלי. מעניינת העובדה, כי בניגוד למה שרבים חושבים, הנורמות הנהוגות במרחב הציבורי ביום זה התפתחו "מלמטה" ואינן מעוגנת בחקיקה. הדפוסים הרווחים בציבוריות הישראלית לציון יום הכיפורים החלו להתעצב עם הקמתה של תל-אביב: השבתת התחבורה, השבתת המשק, יציאה לרחובות – בתחילה ברגל ובהמשך באופניים. בתחילה רכבו ילדים בלבד וכיום גם מבוגרים שותפים פעילים בחג, שבשנות השמונים קבל בחוגים מסויימים את הכינוי "חג האופניים". יש הרואים בריטואל האופניים התפתחות של תוכן חיובי לא דתי לחג בצורה של "צום תחבורתי" לטובת איכות הסביבה ובהשבתת המשק "יום ללא קניות" כתגובה לקפיטליזם המשתולל. אלה הם שני ערכים שמקבלים ביטוי גדל והולך בעולם המערבי בכלל. מאידך, ישנם הרואים בריטואל האופניים ביטוי לניכור, זרות ובורות ביחס למסורת היהודית (חבלין...). בכל שנה גדל מספרם של אלה הנוסעים לבלות את החג בחו"ל. במבט נוסף על התפתחות הריטואלים של יום הכיפורים בציבוריות הישראלית ניתן לראות כי בעצם מתקיימות בו כל ארבע האוריינטציות של פלאק: האוריינטציה המשפחתית מקבלת ביטוי בקיומה של סעודה מפסקת גם בקרב אלה שאינם צמים ובהתכנסות במסגרת המשפחה בעקבות השבתת התחבורה ביום זה וצמצום אפשרויות הניידות. מקום הילדים מקבל ביטוי נרחב באמצעות אחד הריטואלים הבולטים במיוחד ביום הזה, הוא הרכיבה באופניים. ההיבט הצרכני נענה גם הוא סביב מוטיב האופניים: רכישה, תיקון ושדרוג של אופניים לקראת הרכיבה החגיגית, שימוש מוגבר באינטרנט לצפייה בסרטים ומידע מגוון שנוגע לארוחות ולצום. מאז שנת 1973 בעקבות מלחמת יום הכיפורים מקבל גם ההיבט הלאומי נפח נרחב ביום זה: בכל שנה אנו נחשפים לגילויים חדשים ודיונים מגוונים הנושאים גוון של חשבון נפש לאומי.

חגים כאמצעי לחוויית זהות:

במסגרת מחקריו על תהליכי חיברות של מהגרים בכלל ושל מהגרים יהודים באמריקה, טבע הסוציולוג הרברט גאנס את המושג "אתניות סימבולית" (Gans, 1979, 1994). "אתניות סימבולית" הוא מצב שבו אנשים צורכים ומקיימים סמלים דתיים שלא כחלק מאורח חיים דתי. דפוס האתניות הסימבולית מסייע לתחזק את ההיבט הפסיכולוגי של הזהות. הוא מתאפיין בפעילות אקספרסיבית ומדגיש את מימד החוויה. כל פעולה היא אפשרית ורלבנטית ובלבד שהיא מאפשרת את חוויה הזהות שאותה רוצים לבטא. הסמלים המאומצים משמשים כסימנים יותר מאשר כמיתוסים והם בעלי מספר מאפיינים: בעלי נראות, קלים לביצוע, יוצרים בקלות הרגשה של זהות ושייכות, יישומם אינו תובעני מידי ואינו מפריע יתר על המידה בשגרת היומיום. בנוסף, נבחרות פרקטיקות שמזמנות את איחוד המשפחה ומערבות אוכל ייחודי והחלפת מתנות. הסמלים לקוחים מהתרבות הותיקה, עוברים הפשטה ו"נמשכים החוצה" מהקשריהם המקוריים.

דפוס "האתניות הסימבולית" מאפשר ליחיד ולקבוצה להרגיש ולבטא את היותם בעלי זהות מסויימת ושייכים לקבוצה מסויימת. זו אהבה שאפשר להרגיש למסורת מבלי להטמיע אותה בחיי היומיום. גאנס מדגים את דפוס "האתניות הסימבולית" בחגיגות בר/בת מצווה אצל יהודים, במנהג הדלקת נרות חנוכה ובמנהגי פורים. סמלים אלה זוכים לפופולריות, לטענת גאנס בין השאר משום שהם מטביעים את רגש הזהות אצל הילדים. כאשר מדובר בזהות קולקטיבית, חשוב שאנשים רבים יקיימו את אותה פעולה כדי שזו תמלא את תפקידה הרגשי-זהותי בעבורם. תרבות סימבולית יונקת את סמליה מתרבות פעילה ולכן זקוקים אלה המקיימים אותה שתתקיים במקביל תרבות פעילה שממנה אפשר לשאוב. דבר זה נכון גם ביחס לישראלים מהגרים כפי שמצאו שוקד וצבר בן יהושע במחקריהם על ישראלים בארצות הברית (שוקד 1986; צבר בן יהושע, 1996).

הרברט גאנס מתייחס לדור השלישי של מהגרים ממעמד הביניים. עבורם הקשר לתרבות האתנית הוא וולונטרי והפונקציה של השייכות האתנית לא רלבנטית עבורם כמו עבור דורות קודמים. השייכות הופכת להיות עניין של הרגשה שאותה רוצים או לא רוצים לתחזק.

הרברט גאנס מבחין בין שלושה תסריטים אפשריים ביחס לדורות הרביעי והחמישי: 1. המשכיות של התרבות הסימבולית באופן דומה לזה שבו היא מתקיימת בדור השלישי. 2. העלמות הדרגתית של התרבות הסימבולית. במובן הזה, מהווה התרבות הסימבולית שלב בתהליך העלמות של התרבות האתנית. 3. התחזקות התרבות הסימבולית והפיכתה לדרך הדומיננטית להיות בעלי זהות. גאנס סבור שהאפשרות השנייה היא הסבירה ביותר וצופה את העלמות התרבות האתנית בקרב מהגרים באמריקה בדורות הבאים. בסיס לתחזית זו הוא שואב מהמקרה של האינדיאנים באמריקה.

מעניין להפגיש את מושג "אתניות הסימבולית" שתבע גאנס עם תאורי המשתתפים. נראה שעצם ההתמדה בקיום החגים וטקסי חיים מסייעת להם לתחזק את ההיבט הפסיכולוגי של הזהות היהודית. זה מאפשר להם להרגיש ולבטא את שייכותם לקבוצת הזהות. כפי שמאפיין גאנס את הדפוס הסימבולי, גם משתתפי המחקר מתרכזים בעיקר במימד החוויה ומאמצים סמלים מהסוג שאפיין גאנס: בעלי נראות, קלים לביצוע, יוצרים בקלות הרגשה של זהות ושייכות, יישומם אינו תובעני מידי ואינו מפריע יתר על המידה בשגרת היומיום. בנוסף, נבחרות פרקטיקות שמזמנות את איחוד המשפחה ומערבות אוכל ייחודי והחלפת מתנות. גם העדר הזיקה להקשרי המשמעות המקוריים מאפיין את דפוס האתניות הסימבולית: הסמלים לקוחים מהתרבות הותיקה, עוברים הפשטה ו"נמשכים החוצה" מהקשריהם המקוריים.

הניתוח של גאנס מסביר אולי גם את השתרשותם של מנהגים חדשים שלעתים אף סותרים את הקשרי המשמעות המקוריים של החג כמו רכיבה באופניים וצפייה אינטנסיבית בסרטים ביום הכיפורים. בעבור חלק מהמשתתפים במחקר רכיבה באופניים היא סמל מובהק של יום הכיפורים וכפי שניתן לראות בדבריהם, הוא לא נתפס על ידם כעומד בסתירה למנהגים מסורתיים. נראה שהמנהגים האלה משרתים את הצורך הפסיכולוגי של הזהות ומאפשרים למקיימים אותם להרגיש ולבטא את היותם שייכים לקבוצת היהודים-החילונים-הישראלים.

חגים כמענה לצורך בקדושה:

חג לפי שביד (1984) הוא יום שהבדלתו משאר הימים בולטת במיוחד. זהו יום מקודש בעל מעמד פולחני מוגבה. קדושה, הוא כותב, היא מעמד מסוים שבני אדם מקנים לישות רוחנית או גופנית, לבני אדם, לחפצים, למקומות ולזמנים, או לסוג של מעשים, מחשבות ורגשות ביחס לכל השאר. חג הוא זמן שהוקנה לו מעמד מיוחד. בתפיסה הדתית, בין אם קודש דבר באמצעות ישות אובייקטיבית ובין אם קודש על ידי אדם שמביע

את אמונתו באלוהים, מרגע שנקבע הדבר כמקודש הוא מחייב והדרישה לציית לו היא אובייקטיבית. מושג הקדושה, מקורו בתחום ההתנסות הדתית. השימוש בו בהקשר חילוני הוא שימוש מושאל ולא מובן מאיליו לאור העובדה שהאדם החילוני אינו תופס את עצמו נתון לצווי עליון ואובייקטיבי אלא את עצמו כסמכות עליונה על חייו.

הקודש, כותב שטיינזלץ (2003) הוא המהות, הוא מה שנמצא מעבר לכל הגבולות, מה שהוא בבחינת האינסוף השלם, הטרנסנדנטי המוחלט. הוא מה שמכנה רודולף אוטו (1999) הנומינוזי: מציאות ראשונית, גולמית, "אחרת לחלוטין" שמולה מרגיש האדם יראה, ענווה, חוסר אונים וחוסר הבנה. העמידה אל מול מציאות זו היא שמולידה לפי אוטו את הקדושה ואת הדתיות כולה. אם נובעת הקדושה ממקורות אלה, כותב שפרבר (2003), אזי לפי התפיסה הדתית היא אמורה להימצא, כמו האל עצמו, בכל מקום, בכל דבר, בכל אדם ובכל זמן. "אולם, אין אדם יכול להלך עלי אדמות כשהוא נתון כל כולו, כל הזמן, במתח של קדושה", של התקשרות בלתי אמצעית אל כוחות הבריאה. הוא זקוק למרחק. מכאן הצורך האנושי ביצירת גבולות לחוויית הקודש וביצירת מרחב קיומי של חול (שם).

הקדושה היא מעין מנגנון שמאפשר לאדם לווסת את זיקותיו למימדי חומר ורוח, קודש וחול, בעולם שבו הוא חי ולתווך ביניהם. בזכות ההפרדות שמגדירה הקדושה יכול האדם להתמסר גם לקיום המוחשי היומיומי שלו וגם למימדי הרוח המופשטים והבלתי נראים הקשורים לקיומו בעולם. ההתמסרות ליומיום מתקיימת בזיקה למחזוריות הנראית של הטבע – מחזורי השמש, הירח ועונות השנה. בהקשר זה פועל האדם בזמן ובמרחב לפרנסתו מתוך עמדה של ריבונות, שליטה ובעלות על סביבתו. כשהוא מתמסר למימד הרוח, מוותר האדם על תפיסות ותחושות הריבונות והשליטה שלו בעולם באמצעות שביתה מעשייה. חיבור למימד הרוח משחרר את האדם מכבלי עצמו, מכבלי זולתו ומכבלי האדנות האנושית. השביתה מעשייה משעה את חוויית השליטה של האדם בעולם ומאפשרת לו מרחב למנוחה ולרגשות של שחרור, שמחה, צדק ושוויון (אליאור, 2003).

כדי לזכות בחירות זו מכפיף האדם את עצמו מרצון לכוח שמעבר לו. בדת היהודית הכוח מופשט ובלתי נראה, הוא האלוהים. בלוח השנה היהודי, מתקיים החיבור למימד הרוח במחזוריות שביעונית שמושתתת על סיפור הבריאה. כל מחזורי השבתות, המועדים, חגי הביכורים וימי השמחה שהיו קשורים בשביתה ממלאכה, בעליה לרגל, בקורבנות ובחגיגות, יצרו תבנית מחזורית מקודשת הקוצבת את ימי העבודה הקשורים במחזורי הטבע במסגרות שביעוניות של שבת, שבתון, שבעה ימים, שבעה שבועות, שבעה חודשים ושבע שנים. בשונה מהמחזוריות המוחשית של הטבע, המחזוריות השביעונית נעדרת ביטויים מוחשיים ולכן היא מחייבת ספירה מתמדת ופעילה. ואכן, עבודת הקודש כוללת את ספירתו של הזמן, שמירת מחזוריו היוצרים והמשביתים, סינכרון ביניהם וקידושם בקרבן ובשיר (שם).

ההתמסרות למימד הרוחני מאפשרת לאדם חוויה לא אינסטרומנטלית של קיומו בעולם, חוויה שהיא כמיהה אנושית ראשונית ומכאן גם מקור הכמיהה של האדם אל הקדושה. (אוטו, 1999; הוברטל, 2003). מצד שני, מגע עצמתי עם המימד הרוחני יכול גם להיות הרסני ולכן מעוררת הקדושה גם אימה. ראה עמוד האש בהר סיני. לעתים נוטים אנשים לברוח מן הקדושה באמצעות מרדף מתמיד אחרי החול. הם נוטים להתהולל, להשתולל, להשתכר ולנאוף רק כדי לא להגיע לנקודת מגע עם הפיתוי האיום והמאיים של הקדושה (שטיינזלץ, 2003). אנשים רבים עומדים בעמדת געגועים אל הקודש והשאלה שלהם הוא לגבי נקודות המגע: כיצד ניתן לייצר נגיעה אנושית בטוחה ומאוזנת בקדושה? לצורך כך ישנם אמצעים מתווכים שעומדים בנקודת המגע בין הקודש לבין המציאות. במסורת ובהלכה היהודית חל התואר קדוש על זמן, מקום וחפצים.

בנוסף על תפיסת הקדושה כאזור מפגש בין רוח וחומר, מציע אוטו (1999) את הקדושה כמחברת גם בין המימדים הלא רציונלי והרציונלי בדת. המימד הלא רציונלי הוא החוויה הנומינוזית והמימד הרציונלי, לתפיסתו של אוטו, הוא המוסר שבא לידי ביטוי במערכת חברתית של חוקים ומצוות שמכוונת את חיי המאמינים. הקדושה לפי אוטו היא מכלול שני מרכיבים אלה יחד.

עדין אבן ישראל שטיינזלץ (2003) שמציג תפיסה מהותנית של הקדושה, מצביע על תהליך של חילון, הפחתה והקטנה שהתרחש לאורך השנים בשימוש במושג קדושה. כיום מייחסים, לדבריו, קדושה לכל דבר שנתפס כחשוב במיוחד: קדושת העבודה, קדושת חיי אדם וכד'. ה"קדוש" בעקבות תהליכים אלה הוא קדוש מדומה ואינו קשור עוד בקודש.

פיליפ וקסלר (2007) טוען לחזרת הקדושה לקודים התרבותיים כמאפיין של התקופה הפוסט-מודרנית. ה"התאבנות המכנית" ו"התפכחות העולם", תוצאות של החילון לפי ובר (אצל וקסלר, 2007) העלימו לדבריו את הקסם. החברה המודרנית הובילה לקהות רגשית ולאובדן של חיוניות נפשית, מציאות שמעצבת מומחים חסרי נשמה ותאוותנים חסרי לב. את המצב המיסטי תופס וקסלר כחלופה המנוגדת לחוויית הניכור. בניגוד לבלבול, להתמעטות האנרגיה המושקעת ביצירת קשר בין בני אדם ולהפחתת הרגישות אשר מאפיינים לטענתו את המודרניות ואת הפוסט-מודרניות, מאופיינים דפוסי החיים המתפתחים בחברה המיסטית באיחוד במקום בפירוד, במערכות הוליסטיות במקום בהתמחות פונקציונאלית, בשחרור רגשות שתמיד היו עצורים במקום בחישובים קרים ותועלתניים, באמונה במקום בספקנות ובאשר במקום באבל. המרכיב המיסטי ביותר, לפי וקסלר הוא החזון המחודש של הקשר האנושי-קוסמי, או הקשר הישיר לאלוהות. זו היא ליבתה הרוחנית והחוייתית של חזרת הקדושה לקודים התרבותיים.

על רקע זה אעמוד על מספר הבדלים בתפיסת החג ובהוויותו בין ההקשרים דתי וחילוני. מאפייני החג בהקשר החילוני כפי שמוצגים כאן, באים לידי ביטוי גם בדברי משתתפי המחקר הנוכחי:

קריטריון להתייחסות	חג בהקשר דתי	חג בהקשר חילוני
תפיסת יסוד	מושתת על תפיסת סמכות על-אנושית ואובייקטיבית	מושתת על תפיסת סמכות אנושית סובייקטיבית
	מרגע שקודש, מקבל מעמדו המיוחד של הזמן תוקף אובייקטיבי. קדושה היא מצב מוחלט ומובחנת באופן דיכוטומי ממצב החול.	הייחוד המיוחד לזמן הוא יחסי וסובייקטיבי, לא אחיד ולא מחייב.
	הזמן הקדוש עוצב כגורם מתווך לקודש וכמקשר לטרנסנדנטי.	החג לא נתפס ולא נחוה כקשור בהכרח למימד רוחני טרנסנדנטי. (אין זה אומר שלמשתתפים ולציבור החילוני אין צרכים טרנסנדנטיים אולם נראה שהחגים היהודיים לא נתפסים על ידם בהכרח כמענה לצורך זה).
		נבדלותו של החג מימי החול היא יחסית והדרגתית ואינה מהותנית

קריטריון להתייחסות	חג בהקשר דתי	חג בהקשר חילוני
פרקטיקות של הבניה	<p>פעולות שונות מטעינות את החג באופיו המיוחד :</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ הבדלה – פעולות שמפרידות ומנתקות בין ההתמסרות לשגרת היומיום להתמסרות למימד הרוח. ▪ הרמה – פעולות שמעלות את זמן החג לדרגת חשיבות שעומדת מעל לאדם ובראש סולם ערכיו. ▪ איסור מעשים – צווי על הימנעות ממעשים שמקובלים בשגרה כדי לפנות את האדם מחוויית החול לטובת חווייה רוחנית. ▪ חיוב מעשים – הקדשת הזמן שהתפנה ממעשים שגרתיים לטובת מעשים עתירי התכוונות ומשמעות. ▪ הגדשת הזמן בפעילויות סמליות – פעילויות שממקדות את תשומת לב האדם במעשיו, בייעודו ובמקומו בעולם. ▪ מיעוט של פרקי זמן לא מובנים שנתונים להשפעת כוחות של מקריות והעדר כוונה. 	<p>אופיו המיוחד של הזמן מושג באמצעות:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ התכנסויות משפחתיות, ארוחות חגיגיות וקיום מנהגי פולקלור. ▪ ריבוי פרקי זמן לא מובנים שפתוחים למימוש מגוון ונתונים לרצון היחיד או המשפחה.
הקשר של החג להקשר הרחב של הקיום	<p>ימי החג הם חלק ממסגרת כוללת שמסדירה את הקיום בכלל ומטעינה אותו במשמעות.</p>	<p>ימי החג נתפסים בדרך כלל כאירועים נקודתיים שוברי שגרה שתורמים לכידות המשפחתית.</p> <p>(* ייתכן שברובד לא מודע מתווים החגים מסגרת לסיפור העל של הקיום אולם כמעט שאין לכך ביטוי ברובד הגלוי בדברי המשתתפים.</p>

כפי שעולה מהממצאים, הצורך בזמן מיוחד, מובדל ומורם ממישור השגרה קיים אצל המשתתפים. האם צורך זה הוא ביטוי או "גלגול" של הצורך בקדושה? ביטויי המשתתפים לצורך ברוממות מתייחסים בעיקר לצורך בשבירת שגרה ולא לצורך בנגיעה במישור של משמעות הקיום. האם מישור זה מעסיק אותם פחות או שלא הזכירו אותו משום שהם עוסקים בו בתחומים אחרים של חייהם ואינם תופסים אותו כקשור ליהדותם? מתאורי המשתתפים את ציון החגים נראה שהם מוצאים בחגים מענה לצרכים שעליהם כותב וקסלר (שם): צורך באיחוד, בחווייה הוליסטית ובאושר, לעומת חוויות הפירוד והפונקציונליות שמאפיינות את השגרה.

העדר האמונה של המשתתפים בצווי אובייקטיבי ומחייב יוצר מצב של העדר מסגרת אחידה ומחייבת לציון החגים. מיעוט הפרקטיקות שמיושמות להבדלה ולהרמה של הזמן המיוחד יחד עם ייחודו היחסי והעדר

מסגרת מחייבת לציונו מקשים להתמיד ולקיימו לאורך שנים (שביד, 1984) ולאור זאת גם על העברתו מדור לדור.

זיקות עם אחרים

גישת הזהות הרב-תרבותית שמהווה יסוד שממנו שואב מחקר זה את מושגיו רואה במערכת הזיקות עם ה'אחר' את אחד היסודות המכוננים את זהות ה'אני'. ואכן, התייחסויות המשתתפים לזהותם ולשייכותם היהודית כללו ביטויים שונים ביחס לזיקותיהם עם ה'אחר', בעיקר ה'אחר' הדתי. הדתיים הם קבוצת 'אחרים' שביחס אליה מבנים ומנסחים משתתפי המחקר את יחסם ליהדות, את זהותם ושייכותם.

ריקי: גדלתי בירושלים, המקום לקונפליקטים בנושא ישראליות ויהדות. אז קודם כל הקשר אל הארץ, השפה, התרבות, הספרות, תנ"ך היה מאוד חלק מהבית. בצבא הלכתי לגרעין של נחל עיירות פיתוח, סוג של מעורבות. זה היה אחרי הבחירות של 81 אם את זוכרת?! הנושא של הפער הדתי והחברתי היה אז נושא עוצמתי. אלה דברים שבאו מהבית, סביבה, בצופים. הישראליות הייתה חלק נורא חשוב בחינוך הכללי. הנושא של היהדות בתוך זה, התברכתי פעמים בחיים במורים מאוד טובים לתנ"ך. פעם אחת מורה מאוד טובה לתנ"ך בכיתה ו' שאיפשרה לטקסט הזה להיות יותר נגיש וללימוד התנ"ך שהיה חוויה נעימה באופן כללי. בתיכון היה לנו מורה שהוא חוקר מקרא מאוד ידוע. הוא לימד אותנו גישה של ביקורת המקרא, התייחס לזה כטקסט כללי שהוא היסטוריוגרפיה, ספרותי, מוסרי ועוד כל מיני. להבדיל משיעור אחר שהיה לנו, זהות יהודית, שבו למדנו בעיקר כל מיני טקסטים שדיברו על עליונותו של עם ישראל. אני זוכרת משם רק דבר אחד: שאסור לשים גוי ובהמה באותו חדר מחשש לבעילה. זה היה סוג כזה של טקסטים, המורה שלימד את זה אחרי סברה ושתיקה, שהיה דתי, הוא אמר שלא כל כך אכפת לו על אנשים שם שנרצחו, אכפת לו שיהודי שהיה עד בדבר כזה ליבו מתכהה ואז יותר בקלות הוא יפגע ביהודי אחר, מה שגם זה נכון כמו שראינו... אז התברכתי בשני מורים לתנ"ך, בעיקר המורה בתיכון שאיפשר לי להתחבר לטקסט הזה באופן בלתי אמצעי ללא מסכה דתית, שובניסטית, גזענית. בילדות בירושלים, המפגש עם הדוסיים היה מפגש מאוד מאיים: אבנים, יריקות, לשכונה הזו אם את רוצה להיכנס את חייבת להתכסות אחרת יקללו אותך, פה לא נוסעים כי זורקים אבנים. מפגש מאוד טעון... אח"כ בלימודים האקדמיים שלי הייתה ממש חוויה מתקנת מבחינת המפגש עם יהדות בתור מקום שאפשר לדבר עליו. לפי כן המפגש עם היהדות היה: את חילונות מפגרת, לא יודעת כלום. את לא מבינה כלום, יש כל מיני טקסטים בארמית שאין לך שום קשר אליהם". אלה המסרים החברתיים שהפנמתי. גם ממסדית, זאת אומרת במובן של נגיד מפלגות דתיות, אמירה מאוד ברורה כאילו אין לכם חלק בזה בכלל. גם בבית הספר, רוב הזמן הלימודים של התנ"ך לא נעשו באותם כלים שהיינו לומדים טקסטים של פילוסופים יוונים נניח. זה טופל בכלים כאלה, וזה טופל בכלים כאלה. התנ"ך נתפס כמשהו יהודי שלומדים אותו רק בשיעורי תנ"ך. לא פותחים ספר תנ"ך בשום שיעור אחר, זה לא רלוונטי. כתבתי למורה שלי מכתב באיזה אתר על כמה שהוא היה בשבילי דמות משמעותית. תשמעי, הוא איפשר לי באמת לפתוח את התנ"ך ולקרוא אותו... בית הספר שבו אני עובדת עכשיו נמצא בקשר עם הקהילה הרפורמית בעיר. זה אומר גם למידה לצוות עם הרבה של הקהילה כמה פעמים בשנה, גם אירועים בית-ספריים שאנחנו עושים שם ואירועים של קהילת בית-הספר שקשורים לחגים... נניח בשבועות עשינו פעם ערב לימוד... כולנו מחוברים לארץ, לשפה העברית, לתרבות. אז אני חושבת שלכולם המפגש עם בית הכנסת נתן איזה שהוא מענה לתחושת ההדרה הזאת מהעולם היהודי, כי זאת חלק מהתרבות שלנו: מגיעה כניסת השבת - החנויות נסגרות, אין תחבורה ציבורית, אנחנו חיים את זה... מפגשים סביב הלימוד על חגים או על שבת התחילו קודם כל ממה זה השבת שלי. השבת שלי יכולה להיות בלתי דתית לחלוטין והיא בלתי דתית לחלוטין ועדיין הוא מדבר על השבת בתור הצורך של אדם לעצירה, למנוחה. וגם השור והחמור והעבד והאדמה כולם צריכים זמן מנוחה, אז בואו נתייחס לשבת בתור זה. או ההיבטים הסוציאליים של השבת

ביחד, וזה התחברות ממקומות שהם מאד אוניברסאליים ככה ש... אז היה לי את הלימודים האקדמיים, שזה גם היה הזדמנות למפגש עם אנשים שומרי מצוות שהם לא פנאטיים שמוכנים להרהר בדברים ולהתנגד לדברים, ולא חייבים כולם להתלבש אותו הדבר... בדרך כלל במפגש עם הדתיים החזית מאד אחידה. הוא גם מאד לעומתי, ואז פתאום אני פוגשת מישהי שאולי מבחינות הומניסטיות אנחנו מרגישות דומה. היא אישה דתייה ואני לא ואנחנו יכולות פתאום להיות במקומות מסוימים, יכולות להיות באותו צד או ביחד, זה היה מפגש מאד מאד משמעותי, העניין הזה. אז אחר כך, גם המפגש עם בית הכנסת בשבילי כבר היה אחרי זה. לאנשים אחרים המפגש עם בית הכנסת היה אותה חוויה מתקנת שלי הייתה אז. שמותר לי לקרוא בתנ"ך ומותר לי לקרוא טקסטים שקשורים ליהדות ויש לי מה לחפש שם בלי קשר לאם אני בהכרח עושה את הפרשנות הנכונה או הלא נכונה".

ליאורה: "יש לי המון רתיעה כמעט מכל סוגי הדתיים שאני מכירה: מהחרדים למיניהם בתינוק קבוצתי ומהדתיים-לאומיים בגלל הלאומיות שלהם... עכשיו, יש לי חברה טובה דתייה שגדלה בקיבוץ דתי... אף פעם אין לי הסתייגות מבן אדם. היא לא האדם הראשון הדתי שיש לי איתו קשרי ידידות או חברות. היא מתארת לי את אופי הפעילות בבני עקיבא, ונפשי יוצאת: לערכים, להתנדבות שמוטמעת באופן קבוצתי, מה שיוצר מחויבות של הילד. ואני מסתכלת מול זה על הצופים פה, והצופים כאן הם אימפריה, זה משהו מדהים. ואני מרוצה שהילדים שלי בצופים, זה משהו מדהים. אבל איזה צופים אלה?! נכון שבונים עם סנדות ויוצאים למחנות ויוצאים לטיולים וזה, אבל כל היתר זה כאילו... משחקים אחרי הצהריים. כשיש פורימון אז לכל המכוניות שמים בלון הליום, ואני אומרת: וואלה, בכסף שמילאתם את הבלוני הליום עם הלא יודעת מה, תעשו סבסוד לעוד חניך אחד. ולטקס יום הזיכרון ויום השואה מוציאים איזה פורמט מבריק כזה... זה בלי התוכן... אבל אז אני מסתכלת ואני אומרת לה: על מה אני מתפלאת? אני מתנדבת למשהו? אני עושה משהו? אז יופי, היום יכולים להיות לי תירוצים שיש לי מעט מאוד זמן, אבל זה תירוץ בלבד. אני זוכרת שהפעם האחרונה שהייתה לי באמת מחשבה חזקה מאוד להתנדב הייתה סביב רצח רבין. בסוף לא עשיתי כלום".

ענת: "היה פחד כי המשפחה הזאת, החוזרת בתשובה... כבר היה ניסיון איתם בשבועות. מסיבת שבועות זה בערב שבועות, בשעות הערב. ושבועות זה חג דתי. הבת שלהם הייתה בבני-מצווה שלכבודם חוגגים בשבועות, אז עשו את מסיבת שבועות אחר הצהריים במקום בערב כדי שהיא תגמר לפני כניסת השבת. זה היה בניגוד מוחלט למסורת של היישוב שלנו. זה באמת ממש לא היה כף, זה משהו אחר לגמרי. הם אמר: אם המסיבה תהיה אחרי כניסת החג, אז אנחנו לא נהיה. אם הם לא יהיו, אז חבל על הבת שלהם. מה, נותר עליה? אז נכנעו להם מהמקום הזה. זה ממש סוג של עריצות על הרוב, כי הם לא יכולים להתפשר, כי ההלכה היא חסרת פשרות... בחגים, המועדון הופך לבית כנסת. ביום כיפור וראש השנה. אז הוא התלונן, הוא ביקש שיסגרו את הבריכה כי באים אנשים לבית הכנסת ובדרך על אותו שביל הם רואים אנשים בבגדי ים ונשים עם ביקיני. אז הייתה הדרישה שנסגור את הבריכה ושמסיבת שבועות תהיה אחר הצהריים ולא בערב, אז זה עשה הרגשה שמתחילים להשתלט עלינו".

"לבין הגדול שלי קרה משהו בצבא... כשהוא היה בתיכון הוא היה בתנועת חופש נגד הכפייה הדתית... בצבא, החבר הכי טוב שלו בצוות הוא בחור דתי קיצוני והוא עושה להם שמות שם, הוא פשוט הורג אותם עם עד כמה צריך לשמור על הכשרות ועל השבת. והוא גם נושא דרשה ביום שישי בערב, עושים את התפילה, את הקידוש... כי הוא החליט והוא ממש אונס אותם. הוא נושא דרשות והם מתים מרעב ויושבים ומקשיבים לדרשות האין סופיות שלו. גם כשבאנו לסיום קורס שלהם, אז באה כל המשפחה שלו והוא התחיל להגיד שבהזדמנות הזאת צריך להגיד את הברכה הזאת והזאת והוא הושיב את כולם על שטיח והתחיל לנגום נאומים נורא ארוכים ונורא מייגעים. וכולם מתעצבנים עליו והבן שלי מסגור עליו. כאילו הוא אומר: מה אכפת לנו? למה זה כל-כך מפריע לנו? זה לכבד חבר והוא הסגור שלו בקרב החברה שממש כבר אין להם

סבלנות... והיה עוד איזה אירוע בבה"ד 1 שחיילת מתוך איזה צוות הווי שרה בטקס ואז קמו כמה צוערים לצאת, ואז המפקד אמר להם לשבת בפקודה. אז הם עמדו לרגע וחשבו מה לעשות ויצאו. עשו להם משפט והכניסו אותם לאיזה שבוע לכלא. הבן שלי נורא כעס על זה. למה הם נותנים להם פקודה שהם לא יכולים לעמוד בה? ושצריך להתחשב. והיה לנו ממש ריב על זה. הייתה שבת, אנחנו לא דברנו כבר מרוב כעס אחד על השני. כאילו, אמרתי לו: על מה אתה מדבר?! 50 אחוז מאוכלוסיית מדינת ישראל זה נשים, אז אנחנו נדיר את הנשים מכל המקומות כי יש כמה דתיים שזה מפריע להם?! הצבא הוא צבא של המדינה, זה לא צבא פרטי שלהם. הוא אמר: אז מה, לא חייבים שדווקא אישה תשיר, והם לא אמרו שאישה לא תשיר רק שהם יצאו. אמרתי: נכון, אבל הם קצינים, לא? מחר הוא יהיה מפקד של יחידה, הוא ידאג שלא תבוא אישה לשיר. תהיה לו השפעה, זה לא רק בשביל עצמו וזה, ממש רבנו על זה. באותה שבת באו אליו חברים לארוחת בוקר. חברים שאני נורא אוהבת, אני בקשר איתם וזה. ואז אחד מהם אומר: מעניין מה דעתכם על העניין הזה שהיה בבה"ד 1. אז אני אומרת לו: למה אתה שואל את זה? אז הוא אומר: כי רבתי על זה עם אמא שלי אתמול והיא לא מדברת איתי. אותו ריב. עכשיו, מה יש כאן? זה חבר שלהם, הם יוצאים איתו לקרבות, הם באימונים איתו, הם ישנים איתו, מה שנקרא אוכלים איתו מאותו מסטינג וישנים באותו שק שינה. ההזדהות שלהם עם הקבוצה של החברים היא יותר מאשר עם אמא שלהם או עם נשים בכלל, כל החבורה הגברית הזאת. אז מה אם זה מדיר נשים? הם לא בעניין של נשים עכשיו. הם בתוך חבורה גברית עכשיו ולהתחשב בחבר שלהם בצוות זה הרבה יותר מאיזה זמרת שתשיר או לא תשיר. אז שלא תשיר הזמרת אם זה מפריע לחבר שלהם. מה, איזה מחויבות יש להם לזמרת הזאת? אני מרגישה שהקשר האישי ממסך על הדיון העקרוני... וגם משהו כנראה בקדושה ובטקסיות הזאת שהבחור הזה הביא לתוך הצוות כן מדבר אליו. עובדה שהוא רוצה ללכת פה לקבלת שבת ביישוב. הוא אמנם לא הלך בינתיים... אבל משהו בהווה, באווירה, בהתרגשות אולי שזה יוצר מושך אותנו".

דליה: "כשראיתי את כל הפינוי של ההתנחלויות ודברים האלה, לא אהבתי את זה כי אני לא שם מבחינה פוליטית, אבל היה משהו שמאוד משך אותי שם וקנה אותי, זה שיש איזה שהוא נוער שמאמין במשהו, שגדל על משהו שחשוב לו. המחאות קצת הפתיעו אותי, אבל עד אז מה חשבתי, שהנוער החילוני אין לו שום דבר שיחזיק אותו, שבשבילו הוא ילחם, שבשבילו הוא יעשה משהו. גם המחאות בתקופה האחרונה (המחאה החברתית של קיץ 2011), גרמו לי לחשוב שאם זה לא הקטע הכלכלי שמוציא את האנשים, האם זה מפריע לי שיש דברים שלא יוצאים ככה לרחובות בגללם? עניינים ערכיים? אפילו גלעד שליט לא הוציא את כולם לרחובות ככה, זאת בעיה. אני מתנחמת שיש משהו שקורה, אבל הייתי יותר שמחה אם הוא היה לא רק בעניינים שאין לנו דיור, או שהקוטג' עולה 8 שקלים. משהו נראה לי אצל הדתיים, האנשים שחונכו על ישראל, על המדינה שאולי זה כן שם. שאולי שם זה בא ממקום אחר. בכל זאת ראית מלחמת לבנון השנייה, ראית שם יותר חיילים שהם קיבוצניקים ומישיבות הסדר".

"יש לי חברה מאוד טובה שהכרתי אותה בעבודה. בחורה דתייה שעשתה צבא. אנחנו חברות עד היום. הילדות שלה גם כן עושות צבא. לפי שבוע דיברנו בטלפון אז היא סיפרה לי שהבת שלה נוסעת לדרום אמריקה. השתגעתי מזה, אמרתי איך מצליחים חברה דתיים לטייל כל כך הרבה חודשים? לא ידעתי בכלל שזה קיים והינה עושים את זה. אנחנו הרבה מדברות על ההבדלים. אמרתי לה: רחל, איך את מצליחה לעצור את כל העשייה? היא גם כזאת אימא למופת, מכינה בישולים. איך הכול נעצר לפני השבת וכאילו שום דבר? איזה כיף זה היא אומרת. היא אומרת לי: דווקא בגלל שהאינטנסיביות של העבודה שלי מאוד דומה לשלך, את לא מתארת לעצמך מה זה עושה בבית, לחיים שלך, מה זה עושה למשפחה... הרבה פעמים כשהיא מספרת לי אני מתמלאת קינאה בקטע הזה, שכאילו משהו שפספסתי אותו. אני לא יודעת אם הייתי מגיעה לדרגה כזו שהייתי מוכנה לעצור הכול בשבת...?".

"אין שוני בין העדות השונות והתרבויות השונות לבין הדתיים שמייצגים אצלי דת. גם לזה אני מרגישה מנוכרת וגם לזה אני מרגישה מנוכרת".

יוני: "מה פתאום שאני אתן לדתיים לגנוב לי?! זה שהם מבינים "לא תבשל גדי בחלב אמו" באיזה אופן פרימיטיבי של "לא תאכל חלב עם בשר?! זה פרימיטיבי, כי אני מבין את המשמעות האמיתית ואני אוכל לי את החזיר עם הגבינה ביחד ובסדר, מותר לי לעשות איך שאני... יש גם דברים יפים ולמה לוותר עליהם? הם שלי!... בלי להרגיש שום מחויבות לחרדים, בלי להתכוון לאותן מילים שהם מתכוונים... האמונה הבסיסית, אמונה כמו שהם חווים אותה, היא מוטעית משורשה בעיני, צריך להיזהר ממנה, לא לוותר להם על כל היהדות... באיזה שהוא אופן איך שאני עושה, שאני לא מאמין באלוהים, אני עושה את זה פחות טוב ממה שהם עושים כשהם מאמינים?! להפך, מה שאני עושה זאת היהדות האמיתית... זה מבחינתי, אני יכול להגיד להם שזאת היהדות האמיתית... יש לי סלידה מהחרדים. סלידה ממש, אני לא סובל אותם... זה עוד מהקייבץ שזה היה ככה: שיהודים וחרדים זה אותו דבר וקחו את זה מאתנו ותלכו עם זה לאן שאתם רוצים. ואנחנו? זה לא אנחנו, לא קשור בשום אופן. מישוהו קרא לנו "יהודי"? אנחנו לא בעסק הזה. אנחנו יצאנו, ממש, יצאנו מהשואה ובאנו הנה בשביל שלא יצטרכו לקרוא לנו "יהודי" ואנחנו לא קוראים לעצמנו יהודים. אנחנו ישראלים או כנענים, או כל מה ש... זה הרקע. לא שאבא שלי היה כזה או אמא שלי - אמא שלי יודעת טוב תנייך ואבא בא מבית חרדי ויצא במופגן... הבטלנות מהעבודה ולא ללכת לצבא זה מנגד לערכי היסוד שלי. באופן מכוון זה דבר לא מוסרי. זה לא בסדר, אסור לתת לזה לקרות ואסור לתמוך בזה. הם לא בסדר שהם רוצים, אנחנו לא בסדר שאנחנו מאפשרים את זה והמדינה חוטאת בזה שהיא נותנת מסגרת לכל זה. הדרמה... זה שזה מחובר, הדת מחוברת לפוליטיקה ויש איזה... ברמה סוציולוגית אני חושב שיש בזה ניצול ציני של מנהיגי המפלגות את ההמונים שהם שומרים אותם בורים ורעבים בשביל שיצביעו להם בשנה הבאה... אני לא מבין איך הם מנצחים אותנו ועוד בקלות כזאת, אני לא מבין. אני ממש לא סובל אותם... אני פחות אוהב חרדים מנוצרים. אם שואלים אותי, אני רואה את אלה כקבוצות שרחוקות ממני".

ז'ורז': "היהדות שלנו במשפחה מתבטאת בכמה דברים. קודם כל, אנחנו אוהבים לשנוא דתיים. אני מאמין, ואני אומר את זה עם ועדה, אני מאמין שהדתיים גנבו לי את הדת. זאת אומרת שאני לא נותן להם שום גושפנקא לבוא ולהחליט מה זה להיות יהודי טוב ויהודי רע. אני לא פחות יהודי מהם. אני חושב שהצורה שהם כאילו שומרים על הדת היא מגוחכת. אני חושב שהם הצליחו להשניא עלי את הדת, שיש דברים מאוד יפים בה. לא, לא נתתי, הם גנבו, בפירוש. אני חושב שאחת הבעיות הגדולות של המדינה הזאת, באמת, זאת הכפייה הדתית ואני חוזר ואומר, כפייה דתית. אני חושב שבאירופה ובארצות הברית הפרידו בין דת למדינה לפני מאות שנים וטוב שעשו את זה, זה לא מוריד מהיופי של הדת. אני חושב שאנחנו בדת מתקרבים לאיראן".

"רב האנשים, תשאלו אותם מי יותר יהודי: אני שאני לא דורך בבית כנסת ואני אוכל שפנים וחזירים והכל או כזה דוס מבני ברק, מי יותר יהודי? אז רב האנשים יגידו לך שהוא יותר יהודי ואני חושב שזה לא נכון... מה שיהודי במשפחה שלנו זה שאנחנו יכולים לעקוב אחר ההיסטוריה של משהו שמזוהה כעם היהודי ואנחנו חלק בו. הוא לפחות חלק חשוב בנו. אז המסורת הזאת של אנשים שזיהו את עצמם כיהודים ואנחנו מזהים את עצמנו כצאצאים שלהם ולכן שייכים לעם היהודי זה מה שיהודי אצלנו במשפחה... היהודי והישראלי במשפחה שלנו זה אותו דבר".

איתי: מבחינתי ברור שהממסד הדתי, זה טבוע כמובן בכל פרט של האנשים הדתיים, הרעיון של הכפייה פה ושם יש לי חברים דתיים מכל מני מקומות. אני אומר להם שהם מרגישים אנשים לא טובים כל עוד הם לא כפו עלי להתנהג כמותם. בתוך הד.נ.א. שלהם קיימת הכפייה עלי, זה סדר הכוחות בינינו. אני לא כופה

עליהם כלום. כשהילדים שלי, וגם אני כילד נסענו לראות שבת אצלם, ברור שהם לא יבואו לחוות שבת אצלי. אין פה שום צורה של איזון. רק אנחנו לומדים עליהם, מקבלים אותם ומוותרים להם, אין ויתור שלהם אלינו".

עירית: משהו שאני מאד מצרה עליו בחיים שלנו זה שאנחנו מאוד לא פוגשים אנשים שונים מאתנו. לא דתיים ולא ערבים ולא כל מי ששונה מאתנו. לא פוגשים. ככה המדינה בנויה, אנחנו לפחות רואים, נגיד בעיר, קצת יותר מגוון מאשר אחותי, שגרה ביישוב קהילתי שרואה כאילו כולם אותו דבר, אין גם זקנים, כאילו כולם באותו גיל.

מבטים על דברי המשתתפים:

כפי שעולה מדברי המשתתפים, הזיקות שהם מקיימים עם ה"אחר" הדתי מתרחשות בשדות שונים: 1. השדה הציבורי-פוליטי 2. חברויות אישיות 3. מפגשים בלתי אמצעיים שאינם מבוססי חברות 4. במסגרת המשפחה (כפי שמופיע בסיפוריהם של מספר משתתפים בסעיף "אסופת דיוקנאות").

ניתן למצוא בדבריהם הבחנה בין יחסם לקבוצת הדתיים הנובע מתוך הזיקות הפוליטיות בציבוריות הישראלית לבין יחסם לקבוצה זו כאשר הוא מתפתח על בסיס של חברויות אישיות. ליאורה נרתעת כמעט מכל סוגי הדתיים שהיא מכירה אולם המפגש החברי מעורר אצלה מבט בקורתי רפלקסיבי על בחירותיה ואורח חייה והיא מוצאת בעולמה של חברתה היבטים שהייתה רוצה שיתקיימו בעולמה שלה. דליה מבטאת רגשות מעורבים. היא מרגישה מנוכרת מקבוצת הדתיים, לא מזדהה עם העמדות הפוליטיות שלהם ולא אוהבת את הדרך שבה הם פועלים. בו בזמן, היא מזהה אצל הנוער הדתי מוטיבציה ערכית ופטריוטיות שחסרים לה בציבור שלה. בחברות עם רחל היא מתוודעת להיבטים שאיננה מכירה בציבור הדתי שמעוררים בה הערכה ואף קנאה.

ענת חוששת שהקרבה, ההבנה, והאמפתיה שנוצרים בקשר האישי ממסכים על הדיון החברתי העקרוני ויוצרים התפתחויות שמאיימות על זהותה ועל אופייה הדמוקרטי ליברלי של החברה בישראל.

יוני וז'ורז' משמיעים טון של מאבק. הם נוגעים בתכנים של לגיטימציה, יחסי כח וניכוס ומבטאים רגשות של סלידה, שנאה וכעס כלפי דתיים. הם משתמשים במלים כמו גנבו לי, צריך להיזהר, לא לוותר, מותר, אמיתי, פחות טוב, פרימיטיבי, כפיה, לשנוא, לא מוסרי. ניתן למצוא בדבריהם ביטוי לשיח זהות מהותני שמקובל בישראל ורווי בעמדות של שלילה הדדית (שגיא, 2006). זהו שיח שרווח מאז התפתחותן של חלופות לקיום היהודי המסורתי במאה התשע-עשרה, בעקבותיהן התפתח יחס של עימות על ליבת הזהות היהודית. לנוכח ריבוי החלופות וכדי לאשר את החלופה שבה בחרה קבוצה מסוימת, היא נטתה לשלול את החלופות האחרות ממנה בטענה לחוסר אותנטיות. הקיום המשותף במדינת ישראל אף מגביר את מימדי החיכוך. זהו המקום היחיד שבו קבוצות היהודים השונות מוכרחות להילחם על מטרה משותפת, היא מדינת ישראל, מלחמה ודאגה שנחווה כקיומית עבור כל הפלגים (בוזגלו, 2008).

בין המרחב הציבורי-פוליטי לבין חברויות אישיות שנקמות פה ושם, מדווחים המשתתפים על מפגשים בלתי אמצעיים שחוו בהזדמנויות שונות עם דתיים: ביישוב, בשכונת הילדות, בלימודים ובעבודה. מפגשים אלה הניבו התייחסויות מגוונות והם כאילו 'מקפלים' בתוכם תכנים ותהליכים שניתן למצוא הן בהקשרים ציבוריים-פוליטיים והן בהקשרים בינאישיים: תחושת איום על הזהות, פחד מפני השתלטות, חד-סטרייות וכפיה, שאלות של פשרה והתחשבות, התפתחות של שפה משותפת ורגשות קרבה.

דבריה של ריקי ממחישים את ההשפעות הישירות שיש לקיומן של זיקות עם אחרים על התפתחות הזהות. היא מתארת מפגשים מגוונים לאורך חייה שהשפיעו כל אחד בתורו על יחסה ליהדות. ככלל היא מתארת תהליך של מעבר מרגשות איום, שלילה והדרה שלה מיהדותה לרגשות של קשר, עניין, תחושת מסוגלות ולמידה.

פרספקטיבות עיוניות להעשרת המבט:

יחסים בין קבוצות יהודיות בישראל

הניתוח אותו מציג מאיר בוזגלו (2008) בשאלת היורש הנאמן מציע פרספקטיבה מעניינת להסתכלות על סוגיית הזיקות בין שונים בחברה היהודית בישראל. הציונות חוללה מערכת של זיקות בין יהודים על פני תבל, זיקות שאילולא הרעיון הלאומי הציוני היו מוגבלות לתת קבוצות בעולם היהודי ולמסר אוניברסליסטי שכתוב בספרים. הרעיון הציוני הציב אתגרים חדשים בפני המסורת היהודית: חיקוי או המשך של מה שהיה בעבר לא ספק מענה לצרכי ההווה וכדי לקיים חברה יהודית במדינה ריבונית נדרש פירוש מחדש של היהדות. בארי צימרמן (תש"ע) מתאר את האתגרים שהתעוררו בעקבות היציאה מן הגולה והקמתה של מדינה יהודית כרעידת אדמה. במערכת הסמלים היהודית לא נמצא מקום לתכנים החדשים שהציפו את המציאות החדשה, ונוצר צורך לייצר למענם סמלים חדשים: "הימים הנוראים" של האביב, שני ימי זיכרון ובסופם "סוכות" חדש בדמותו של יום העצמאות. המציאות החדשה הצריכה שינוי מסדר שני. כלומר, לא חידוש פרשני בתחום הקונבנציות המקובלות, אלא חידוש של קטגוריות העל שבתחומן מתקיימת הפרשנות. לא שכלול של כללי משחק במגרש ידוע מוכר, אלא הגדרה מחדשת של המגרש עצמו. קיומה של תודעה משותפת ותפיסת ה"אחר" כלגיטימי גם אם טועה, הם תנאים הכרחיים כדי שניתן יהיה להכיל ניגודים ומחלוקות מבלי להינתק. נשאלת השאלה: האם הזהויות היהודיות המרכיבות את החברה הישראלית כיום חולקות תודעה משותפת מספקת כדי לשמש "מגרש" שבתחומו יכולות המחלוקות להתקיים?

מקור נוסף למתח הקיים בין הקבוצות היהודיות בישראל קשור לתחרות על מעמד היורש הנאמן: כל אחת מהקבוצות תופסת את עצמה כיורשת הנאמנה של העבר והעם היהודי, מה שיוצר יריבות לא בין יהודים נאמנים ללא נאמנים, אלא בין נאמנים לנאמנים על פי תפיסותיהם. יריבות זו, כאשר היא מתקיימת בהקשר הישראלי, מעוררת רגשות של איום על הזהות ודאגה קיומית בכל אחת מהקבוצות, מה שהופך את המתח לטעון במיוחד.

בוזגלו מציג, כמוצא מהמצב הקיים, את תפיסת היהדות כמערכת פתוחה: התחדשות ופירוש מחדש שיתקיים בכל הקבוצות ויאפשר ליצור יהדות רלבנטית שמשמשת כר פורה כמענה למצוקות ההווה. בארי צימרמן (2000) מצביע על הצורך של בני הקבוצות השונות להכיר בערך שממלאת כל אחת מהן ביחס לזולתה וביחס לאפשרויות קיומנו המשותף: החילונים, בזכות חילוניותם, טוענים סמלים עתיקים בתכנים חדשים שנוגעים לזמן ולמקום שבו אנו חיים, הדתיים "מחזיקים" את ההכרה בנחיצותו של קשר למסורת כדי לכוון חיים בהווה ובעתיד. התנשאות של כל אחת מהקבוצות כלפי זולתה וחוסר הערכה הדדי את התרומות שלהן זו ביחס לזו היא, לפי צימרמן, אחת הסכנות האורבות לחברה הישראלית כיום.

הבחנתו של אבי שגיא (שגיא, 2006 א') בין שיח זכויות לשיח זהות שופכת גם היא אור על הנושא. המגע המתקיים, לדבריו, בין המעורבים בשיח זכויות נסב על אינטרסים מסוימים. לאור זאת, הפגישה עם האחר נעשית דרך הפרספקטיבה של האינטרס הנידון ומכוונת להבטיח את אי פגיעתו של אחד בעולמו של האחר. הזכות היא כמבצר המגן על האדם ואכן, המעורבים בשיח זכויות נוטים להתבצר כל אחד בטריטוריה שלו. האינטראקציה בין המעורבים בשיח זכויות נעשית בדרך כלל בעקיפין ובשימוש בשפת החוק. בשונה מכך,

השותפים לשיח זהות מקיימים ביניהם דיאלוג ישיר, במסגרתו מתקיימת פגישה בין בני-אדם על מלוא הווייתם. השותפים בשיח הזכויות אינם רואים את "פניו" של זה. שיח הזכויות מבטא הכרה בחובה ובאחריות כלפי האחר ובכך יכול להוות תשתית לקיומו של שיח זהות. אולם, כשהשיח הציבורי מתקיים רק או בעיקר כשיח זכויות הוא בולם את האפשרות לקיים שיח זהות. שיח זכויות נוטה להרחיק בין תובעי הזכויות לנתבעים, מרחק שמתפתח לעתים קרובות לרגשות עוינים, שבאו לידי ביטוי גם בדברי משתתפי המחקר הנוכחי. ככל שהשיח הפנים-חברתי נעשה באמצעות שיח זכויות וככל שהשיח הזכויות דומיננטי יותר בשיח הציבורי, כך מאבד הדיאלוג התרבותי הבינאישני מחיוניותו. דומיננטיות או בלעדיות של שיח זכויות בחברה נתונה מקבעת גבולות נוקשים בין חלקי החברה, מעצבת יחס של ניכור הדדי והתגדרות של כל קבוצה בתחומה, ללא אכפתיות כלפי האחר או ביחס לכלל. השיח הציבורי המתקיים בישראל, נעשה להשקפתו של שגי (שם) בעיקרו באמצעות תהליכי שיח זכויות ובכך מאפשר לעקוף את הבעייתיות של שיח הזהות הישראלי. שיח הזכויות הישראלי מנוהל בעיקרו על ידי תהליכים של שלילה מוחלטת של האחר. האחר הוא לא רק מי שאינו אני, מי שזהותו שונה מזהותי אלא הוא מי שזהותו מערערת ומאיימת על זהותי ולכן עלי לשלול אותו. שגי קורא למעבר משיח מהותני שמבוסס על שלילת האחר לשיח דיאלוגי. גם הוא, כמו גם בוזגלו (2008) מציע תפיסה שמכירה בזהויות יהודיות שונות על פני תפיסה שרואה בזהות היהודית דבר אחד שמתגלם באופנים שונים שמתחרים ביניהם על הדבר האמיתי. הוא מצביע על שני תפקידים שממלא שיח הזהות המתקיים כדיאלוג: 1. הנהרה עצמית: חשיפת ייחודו של ה'אני', האינדיבידואלי והקולקטיבי, והפיכתו למפורש. 2. בקורת עצמית והרחבת אפשרויות: באמצעות מפגש עם האחר מתחדדים היבטים של ביקורת עצמית ומתרחבת מודעות ה'אני ביחס למה שהוא יכול להיות. התפקידים שעליהם מצביע שגי (שם) מקבלים ביטוי בדברי המשתתפים. נראה שהם מתאפשרים יותר במפגשים בלתי אמצעיים ובקשרי חברות מאשר בשיח הציבורי-פוליטי בישראל שנושא בדרך כלל אופי לעומתי, התקפי ומתגונן.

תפיסת היהדות כמערכת פתוחה, שאותה מציע בוזגלו (2008) אינה רווחת בקרב משתתפי המחקר הנוכחי. רובם מבטאים את תפיסת היהדות כאובייקט די סטטי שמעורר רגשות שונים (ניכור, כעס, משיכה, דחיה ועוד) שאותו ניתן לאמץ או לדחות. מיעוטם של משתתפי המחקר תופסים את היהדות כסובייקט דינמי וכמערכת פתוחה שעשויה לשמש כחומר להמשך יצירה בידי נשאים ולהוות פרספקטיבה "חיה" ורלבנטית לסוגיות שעל הפרק במציאות הישראלית. רגשות הדאגה הקיומית והאיום על הזהות שעליהם כותב בוזגלו (שם) קבלו ביטוי בדברי המשתתפים במחקר. כך גם המתח הנובע משאלת היורש הנאמן. ההיכרות של משתתפי המחקר עם קבוצות שונות משלהם מעטה ביותר. במקרים בהם קיים קשר אישי עם בני קבוצות אחרות או שהזדמן מפגש שלא במסגרת המרחב הציבורי והפוליטי באים לידי ביטוי ניצנים של זיקות אפשריות ותחומים של הפריה בין-קבוצתית, בצד רגשות של ריחוק, זרות והתנגדות.

טיפוסי זהות - עמדות כלפי הזהות היהודית

ענת אורן, נח לוי אפשטיין ואפרים יער (2003) מצביעים על חמישה רכיבי זהות של הציבור החילוני: מורשת היסטורית, הווי ומנהגים, ארץ ושפה, שותפות גורל, אמונה ומצוות. חמו (2012) מציעה אפיון באמצעות שישה טיפוסים שחופפים בחלקם לקטגוריות הנ"ל: 1. האורתודוקס – שהיהדות האורתודוקסית את שדה ההתייחסות ליהדותו, 2. ההיסטורי – אצלו מהווים הזיכרון ההיסטורי והצורך ביצירת רצף ושמירה על המשכיות עוגן של משמעות, 3. הישראלי – בעבורו הישראליות היא קטגוריה מלאה וממצה של זהותו, 4. הטקסטואלי – בעבורו עולם היצירה הטקסטואלי היהודי מהווה את שדה ההתייחסות, 5. הערכי – עבורו הפריזמה הערכית היא הפרספקטיבה מבעדה הוא בוחן את יהדותו וטווה את מערכת הקשרים איתה, 6. הלשוני – מיחס חשיבות מרכזית לשפה העברית ולהיותו מדבר, קורא, חושב וכותב בעברית. בנוסף, מבחינה

חמו (שם) בשלושה מנועים רגשיים שמפעילים את שיח הזהות היהודי-חילוני: 1. הומוצנטריות – שעיקרה דגש על ריבונות ואוטונומיה של האדם וחירותו לבחור. 2. רוחניות – שעיקרה אמונה במקור סמכות על/אל אנושי וצורך בקדושה; 3. שייכות בינאישית – שנוגעת במעגל המשפחתי, הלאומי-ישראלי ולרגש עמיות יהודית. ההתייחסות לקטגוריות שמציעות הטיפולוגיות השונות באה לידי ביטוי גם בקרב משתתפי המחקר הנוכחי.

בנוסף, עולים מהממצאים "ניצנים" של טיפולוגיה נוספת שנוגעת בעמדות של המשתתפים כלפי זהותם היהודית. אני מציעה כאן קטגוריזציה ראשונית ביותר, שכדי לפתחה ולבססה יש צורך במחקר המשך. אני מוצאת לנכון להציגה כאן, למרות ראשוניותה, משום ההשתמעויות שתתכנה לה בשדה המחקר והן בשדה העשייה בתחום הזהות היהודית החילונית בישראל. כתשתית לשיח זהות יהודית בישראל מבחין שגיא (2006 א') בשלושה רבדים: רובד הזיהוי, רובד ההזדהות ורובד הקשרי המשמעות. זיהוי מוטל על האדם מבחוץ, תוך שימוש בתארים ומאפיינים שונים. אדם יכול להזדהות עם מבטם של אחרים עליו ולאמץ לעצמו זיהוי מסוים. הזיהוי הוא כעין קליפה חיצונית של הזהות ובאמצעותו יכולים השותפים לשיח לתקשר ביניהם סביב מושגים מוסכמים. הזדהות היא פעולה רצונית ועצמית. היא מתקיימת ברובד רגשי וכוללת גם מאפיינים התנהגותיים של אימוץ פרקטיקות שמסמלות את הזהות ואת ההשתייכות לקבוצת האנשים שמחזיקים גם הם בזהות שבה מדובר. רובד הקשרי המשמעות נוגע להיכרות עם והרגשת קשר אל הקשרים היסטוריים, תרבותיים וחברתיים של הזהות. להלן חמשת הטיפוסים שקווי מתאר ראשוניים להם עולים מדברי המשתתפים במחקר הנוכחי:

- **לא מוטרדת משאלת הזהות** – הזהות היהודית לא מעסיקה אותו במודע. באופן מעשי הוא זורם עם ההרגלים המקובלים בסביבתו.
- **החילוניות היא ה"בית"** – הזהות היהודית מעסיקה אותו. הוא מרגיש חילוני מרצון ושלם עם הזיהוי וההזדהות החילוניים. חווה את הזהות היהודית-חילונית כלגיטימית בין שלל הזהויות היהודיות. באופן מעשי, מקיים מנהגי פולקלור יהודים-ישראלים כמקובל בקבוצת השייכות ובמובן זה דומה לטיפוס שאינו מוטרד משאלת הזהות. למרות הבהירות היחסית ברובדי הזיהוי וההזדהות, רובד הקשרי המשמעות נותר ריק למדי אולם עובדה זו אינה מטרידה את מנוחתו ואינה מעוררת רגשות של חסר, תסכול או כאב.
- **כמה ל"בית" שאינו ממומש** – הזהות היהודית מעסיקה אותה והיא חווה פער בהקשר זה בין המצוי לרצוי. היא לא יודעת מה היא בדיוק רוצה שיהיה, אבל יודעת שרוצה אחרת, רוצה יותר ממה שקיים. היא חווה חסר עד כדי ריק ברובד הקשרי המשמעות ומרגישה החמצה, תסכול וכאב על ההעדר. ברובד ההתנהגותי, לא ניכר הבדל בינה לבין הטיפוסים שלעיל. השתמשתי בלשון נקבה בתיאורו של טיפוס זה משום שבמחקר הנוכחי הוא עלה מדברי נשים בלבד. אני מוצאת את שאלת קיומם של מאפיינים מגדריים לטיפוסים השונים כהיבט מעניין למחקר המשך.
- **מתחדש** – מכיר בגוף התרבות היהודית כמשאב. נחשף, פוגש, מלקט ומאמץ לאמתחתו ולמשפחתו רעיונות ומנהגים שמתאימים לו. באופן כללי, ניתן לומר שטיפוס זה מתאפיין בדינאמיקה של השתנות והוספה לעומת הטיפוסים האחרים שנמצאים במצב סטטי או בתהליך של הפחתה. המשתתפים במחקר שתואמים את הטיפוס הזה מונעים מסקרנות, ולא מרגשות של תסכול והחמצה ביחס ליהדותם. הם מגייסים את היהדות כמשאב לטובת מימוש צרכים וערכים חשובים להם כמו משפחתיות, שייכות וצורך בטקסיות.

▪ **כפוי** – מרגיש שהיהדות שאותה הוא מקיים נכפית עליו על ידי נורמות חברתיות ואופי המדינה. מרגיש פחות יהודי מהדרך שבה הוא חי והיה מעדיף שהיהדות תהיה נוכחת בחייו פחות משהיא נוכחת בפועל. למשל, היה מעדיף לא למול את בנו אבל מרגיש נכפה על ידי החברה, מעדיף לא להינשא בחתונה יהודית אבל מרגיש נכפה על ידי המדינה.

כל חמשת הטיפוסים מזהים את עצמם כחילונים ותופסים את עצמם כשייכים לקבוצת הישראלים-היהודים-החילונים. הם מזדהים באופנים שונים ובעצמות משתנות עם הרכיבים המאפיינים את הזהות היהודית-חילונית בישראל. ברובד הקשרי המשמעות, מבטאים מרבית המשתתפים במחקר אי בהירות, בלבול, מבוכה, הרגשת ריק, בורות, וקונפליקטים בין הרצון והצורך להשתייך לבין רעיונות וערכים ביהדות שמעוררים אצלם דחייה והתנגדות. ברובד ההתנהגותי קיים ביניהם דמיון רב: כולם מציינים חגים וטקסים יהודיים במשפחותיהם, באמצעות מנהגים מקובלים בקבוצת השייכות: התכנסות המשפחה במועדי החגים ותחת כותרתם לארוחה משותפת, חגיגת יותר ופחות, לעתים בתוספת קיום מנהגי פולקלור שנקשרים בחג. ההבדל בין המשתתפים, הניכר באפיון הטיפוסים, הוא בעמדותיהם ביחס לזהותם היהודית: ישנו זה שזהותו היהודית אינו מעסיקה אותו במודע, ישנו השלם עם היותו חילוני, ישנו החסר שכמהה ליותר, ישנו המלקט והמוסיף וישנו הכמהה לפחות. במחקר הנוכחי בלטה התפלגות לא שווה של המשתתפים בין הטיפוסים: הטיפוס הרווח ביותר הוא זה שעברו החילוניות היא ה"בית" (10 משתתפים), אחריו הטיפוס הכמהה ליותר (6 משתתפים), המתחדש (2), זה שאינו עסוק בזהותו (1) והכפוי (1). מחקר זה אינו מחקר מייצג ואינו מעיד על הכלל. עם זאת הבולטות של שני טיפוסים על פני אחרים מעוררת בעיני עניין להמשך מחקר. נוסף, כפי שעולה ממשתתפי המחקר הנוכחי, רגשות החמצה, תסכול וכאב לא בהכרח מובילים לפעולה. ניתן היה לחשוב שאנשים שחווים חסר ואי נוחות יטו לפעול כדי לשנות את מצבם. ואולם, ממשתתפי המחקר עולה שאנשים אלה מדווחים על הרגשת "תקיעות" למרות הכמיהה למציאות אחרת. אלה מבין המשתתפים שמגלים דינמיקה של התחדשות מבטאים עמדה סקרנית ופחות קונפליקטואלית כלפי היהדות: הם נחשפים ונפגשים, מאמצים מה שמתאים, ומה שלא - שומטים וממשיכים הלאה ללא מרירות וכעס.

ההבחנה בטיפוסים המוצעים לעיל תורמת נדבך נוסף בהיכרות עם הציבור החילוני ובהבנתו לא כמקשה אחת. מעבר לעניין המחקרי בדבר, יש לכך בעיני ערך בעבור גורמים פעילים בשדה הזהות היהודית החילונית בישראל: בדומה להבחנה בין ארבעת הבנים בהגדה של פסח וההבנה כי יש לפנות לכל אחד מהם אחרת, כך מוסיפה ההבחנה הזו רובד נוסף בהבנת הציבור שאליו מכוונים ומאפשרת לפתח דרכי פניה מותאמות ומגוונות. בנוסף, מאפשרת ההבחנה לזהות מהם הטיפוסים הרלבנטיים והנכונים יותר ל"התערבות". ערך נוסף שיש להבחנה הזו הוא בעבור הציבור החילוני עצמו: יש בכוחה לתרום להתבוננות עצמית רפלקסיבית מרחיבת אפשרויות. ביחס לטיפוס שעברו החילוניות היא הבית עולה השאלה: אם זהו הבית, שאותו הם עתידים גם להוריש לילדיהם, כיצד הם חושבים להתמודד עם ה"ריק"? בעבור הכמהים לבית שאינו ממומש, אני רואה במעבר מרגשות של תסכול וחוסר אונים לדינמיקה של אונים והתחדשות את האתגר. בעבור המתחדשים הסקרנים, המשימה היא בעיקר הנגשת ידע. אלה מביניהם המשתתפים במחקר מגיבים לגירויים בודדים שמגיעים אליהם ממילא. גם למעבר של ה"כפוי" מעמדה שמצייתת לכפיה, לעמדה פעילה יש בעיני חשיבות חברתית. וזהו שאינו מוטרד והולך עם הזרם, יצטרף בתורו ובדרכו לזרם המשתנה.

סיכום והשתמעויות

אחד האתגרים עימם התמודדתי לאורך המחקר הוא המתח שבין שני כוחות מנוגדים. מחד, המשיכה והנטייה להכללות והרצון לחלץ מתוך הגודש הרב 'שורה תחתונה' ברת אחיזה. מנגד, האמונה כי דווקא בניואנסים ובגווני המשנה טמונות הזדמנויות להבנות חדשות. ניסיתי לאורך הדרך ואנסה גם כאן להביא מזה ומזה.

מחקרים שונים עסקו עד היום במקומה של המסורת היהודית בחברה הישראלית: היו שעסקו בנקודת המבט החברתית-פוליטית ומיקדו את המבט במדינה ובחברה (אלמוג, 1996; בן-עמוס, 2000; Bellah, 2005). חבלין (2009) מיקדה את המבט במסורת ועקבה אחר שינויים שזו עוברת בהקשר היהודי-חילוני בישראל. אני, במחקר הנוכחי ממקדת את המבט בתפיסותיהם הסובייקטיביות של יחידים ביחס לזהותם ושייכותם היהודית. משתתפי המחקר הם הורים אשר מתבוננים בעצמם ומתייחסים לשאלות שנוגעות לחינוך ילדיהם במסגרת המשפחה בתחומים של זהות ושייכות יהודית. קדם למחקר זה מחקרה של נורית חמו (2012) שעסקה גם היא בתפיסותיהם של הורים יהודים-חילונים בישראל. היא התמקדה בציפיות ההורים מבית הספר ואילו אני מתמקדת בתפיסות ההורים את עצמם ואת ההקשר המשפחתי שבו הם הורים. הדגש על ההתמקדות בהורות ובמשפחה מבטא את מרכזיות ההשפעה שאני מייחסת למשפחה כמחנכת בכלל ובתחומים של שייכות וזהות בפרט. כמו כן, בא המחקר לסמן כוון שהוא רצוי לטעמי וחסר במחקר בחינוך, הוא התעניינות בהורים כמחנכים. זאת בנוסף להתעניינות הקיימת באנשי מקצוע כמחנכים ולהתעניינות העניפה הקיימת בהורים כצרכני חינוך או כשותפים למוסדות המחנכים. מחקרים בודדים נוספים עסקו עד היום בזהות יהודית במשפחות חילוניות בישראל (דשן, 1997, 1998; לוי, לוינסון, כ"ץ, 2000; רופא, 2010). הם התמקדו בעיקר במעקב אחר קיומן של פרקטיקות מסורתיות במשפחה ואילו אני מתמקדת בתפיסות הסובייקטיביות של המשתתפים.

פרקי העבודה כסמני דרך של תהליך המחקר

בשלב **הסקירה העיונית** טוויתי את רשת ההקשרים שבתוכם מונח המחקר. רשת הקשרים שמשא אותי כעדשה שיטתית ראשונה מבעדה ניסחתי את שאלות המחקר ופגשתי את המשתתפים.

הפרק המתודולוגי עוקב אחר הנחות היסוד הקונספטואליות המהוות תשתית לפרקטיקה המחקרית, שמתוארת גם היא בפרק. המחקר התרחש בתהליך ספירלי של מפגש בין שלושה מוקדים: אני, החוקרת; המשתתפים והממצאים; טקסטים תיאורטיים – אקדמיים וספרותיים. מנקודת מבטי, התרחש המפגש כ'מפגש אופקים' (Gadamer, 2004) אשר הרחיב את האופק במסגרתו אני מבינה את המציאות הנחקרת.

יש טוענים כי אחד הקשיים הטמונים בגישת המחקר הפרשנית הוא העדר נתיב פרקטי שיטתי וקבוע מראש. מנקודת מבטי, אפשרו מאפיינים אלה של הגישה הפרשנית, התפתחות אותנטית של המחקר לאורך כל שלביו. המוטיבציה להגדיל את ההבנה באשר לשאלות המחקר ולתכנים העולים במהלכו היוותה לכל אורך הדרך את המניעה המרכזי והיא שהניבה את השיטות בהן נקטתי בכל שלב. סוג זה של עבודה מחקרית תובע מהחוקר/ת דריכות מתמדת, עמדה של קשב רב, גמישות ופתיחות ביחס לתהליך ואמונה שתהליך כזה אכן יניב פירות בעלי משמעות.

בפרק **הממצאים והדיון** באים לידי ביטוי הן השונות והמגוון בין המשתתפים והן תופעות שדומות ומשותפות להם:

באמצעות הצגת סיפוריהם של מספר משתתפים בסעיף **אסופת דיוקנאות** אני מקווה להציב בפני הקוראים מספר נקודות ייחוס במרחב הקיום היהודי-חילוני-ישראלי שלהם. אני מקווה שעצם המפגש עם נקודות ייחוס מרובות יעודד את הקוראים לעמדה רפלקסיבית-אקטיבית ויעורר בהם שאלות כמו: איפה אני מזהה את עצמי במרחב המצטייר? איפה במרחב הייתי מעדיפה/ה להתמקם? באם מתגלים הבדלים בין השניים – מה ביכולתי לעשות כדי 'לשפר מיקום'! מה מונע ממני לעשות? מה משמעות המיקום שבו אני בוחרת/בעבור ילדי?

הסעיפים הורות בעיני הורים וחגים וטקסים מאפשרים התוודעות לתפיסות המשתתפים סביב סוגיות רחב שרלבנטיות לשאלות המחקר. הדגש בסעיפים אלה הוא על מגוון ההתייחסויות שעלו מצד המשתתפים ביחס לכל סוגיה ובנוסף על 'קול קבוצתי' שעלה מצדם.

הפניה לפרספקטיבות עיוניות להעשרת ההתבוננות בממצאים לאחר ההתוודעות לדברי המשתתפים ובנוסף לפרספקטיבות בהן עסקתי ברקע התיאורטי, נועדה להרחיב את האופק שבמסגרתו אני מתבוננת בדבריהם ובכך להעשיר את הפרספקטיבה שלי להבנתם. הפרספקטיבות התיאורטיות שבהן בחרתי נבעו מתהליך ניתוח הממצאים.

הפרק הנוכחי העוסק ב**סיכום והשתמעויות** הוא כעין צרירתו של צרור הצידה להמשך הדרך. זהו למעשה סיכום ביניים שבודק ומציג מה צברנו באמתחתנו מקטע הדרך עד כה? ובמה עשויה להועיל הצבירה הזו להמשך הדרך?

'העברה יהודית' במשפחות חילוניות

הבחירה שלי לעסוק במחקר זה בשאלות של שייכות וזהות יהודית מנקודת מבט אישית ומשפחתית ולא מנקודת מבט אידאולוגית ובין-קבוצתית הניבה מצד המשתתפים ביטויים של קונפליקטים פנימיים, עמדות ותפיסות שבדרך כלל אינם רווחים בשיח הפוליטי השכיח בישראל. השיח הפוליטי נושא בדרך כלל אופי לעומתי שכולל עמדות מתגוננות ושוללות ומביא פחות לידי ביטוי ספקות פנימיים, בקורת עצמית וכמיהות של כל קבוצה ביחס לעצמה. ייתכן שלפתיחות ולכנות מצד המשתתפים תרמה גם עובדת היותי בת הקבוצה הנחקרת. למעמד זה, כחוקרת, יש פנים שונות, יתרונות וחסרות (Kanuha, 2000). נדמה לי שבמחקר הנוכחי הייתה לכך תרומה בין השאר בהיבט של התמסרות המשתתפים לשאלות המחקר. הם חשו אותי שרויה יחד איתם בכנות בשאלות שעליהן שוחחנו, לא חשו מאוימים ולא חשדו בקיומה של אג'נדה סמויה.

שתי קטגוריות עלו כמרכזיות עבור המשתתפים ביחס לזהותם ולשייכותם היהודית. האחת היא החיים בישראל והשנייה היא ציון החגים היהודים. החיים בישראל נתפסים על ידי המשתתפים כביטוי אוטומטי כמעט ליהודיותם אולם מעבר לציון עובדה זו עצמה, הם התקשו להרחיב: מה משמעות הקשר? מה הופך אותו לכל כך מובן מאיליו? האם יש כוחות שמאיימים על הקשר הברור הזה?

ביחס לחגים יהודיים הרחיבו המשתתפים. דרך ציון החגים משותפת לכולם: התכנסות משפחתית במועד החג ותחת כותרתו, שילוב לעתים של מנהגי פולקלור שנקשרים בו - מסורתניים כמו הדלקת נרות ושיירי חג או חדשים כמו רכיבה על אופנים ביום הכיפורים ונסיעה לחו"ל בבר המצווה. ישנם משתתפים שחשים שמחים ומסופקים בדרך זו, ואחרים שזהו עבורם מענה לא מספק והם חשים החמצה ותסכול. משתתפים אלה חזרו וצינו בפני את דפוס ציון החגים בקיבוצים. הם ראו בדפוס זה גשר נכון בין עבר והווה ובין מסורת יהודית והווה חילונית. בהינתן שהקשר לחקלאות ולטבע אינו כשהיה, הדפוס הקיבוצי אמנם מעורר עניין אבל מצריך עדכון וגישה באמצעים חדשים, דבר שאינו קורה במשפחות המשתתפים. הלכידות המשפחתית כערך וכחוויה, עלו כמרכיב מרכזי בציון החגים. עבור רבים מהמשתתפים, החגים היהודיים משמשים כאמצעי לחיזוק ולתחזוקה של הלכידות המשפחתית שחשובה להם.

למרות שמשתתפים שונים בטאו רגשות ודפוסי קשר שונים לזהותם ולשייכותם היהודית, נראה שבהיבט של העברה לילדים יש ביניהם הרבה מן המשותף: הם מעידים על העברה רופפת ומצומצמת של תכנים ורגשות לילדיהם בתחומים אלה. במקרה של משתתפי המחקר, כאשר זוג ההורים שונים זו מזה בעמדותיהם, נראה שבדרך כלל מתעצבת המשפחה בהתאמה לפחות מעוניין מבין השניים. במחקר הנוכחי היו אלה הנשים

שמעוניינות יותר והגברים פחות. אין כאן כמובן בסיס להכללה, אלא עניין שמעורר שאלה להמשך מחקר. גם הורים שבעצמם חדורים ברגשות עזים של קשר ליהדותם מעידים כי הם חשים שאינם מעבירים זאת לילדיהם. מספר גורמים עולים מדבריהם כמשפיעים על ההעברה לילדים:

1. **ידע מצומצם עד כדי בורות של ההורים בתכנים יהודיים:** המשתתפים מעידים על ידע מועט שלהם עצמם עד כדי בורות בתכנים יהודיים. גם משתתפים שהצרו על כך שאינם מעבירים את הידע שיש להם, התקשו להתייחס או לפרט אפילו במעט באיזה ידע מדובר. בארי צימרמן (2000) מתייחס במאמרו "השופר והחצוצרה" לעניין הבורות: בורות, לדבריו, אינה זהה לחוסר-ידע. רובנו חסרי ידע מקיף בתחום הציור הפלמי, ובכל זאת איננו תופסים עצמנו כבורים. מתי חוסר-ידע הופך לבורות? כאשר הוא מצמית את היכולת לתפקד בתחום חיוני לאדם. ואכן, קושרים חלק מהמשתתפים את בורותם לחוסר אונים שהם חשים ביחס לחינוך ילדיהם בתחומי הזהות והשייכות היהודית, תחומים שמתברר כי נתפסים על ידי המשתתפים כחשובים להם.

2. **מיעוט של פרקטיקות מוחשיות לביטוי הזהות והשייכות היהודיים:** כפי שניתן להיווכח מדברי המשתתפים יש באמתחתם מבחר מצומצם של פרקטיקות מוחשיות לביטוי הזהות והשייכות היהודיים. הפרקטיקות שבאמתחתם נותנות ביטוי לרובדים של זיהוי והזדהות יהודיים אולם בדרך כלל מותירות את רובד הקשרי המשמעות ריק ולא מטופל. בארי צימרמן מתייחס במאמרו (שם) לחשיבותן של פרקטיקות מוחשיות בעיצוב זהות: "אי-יכולתו של האדם לזכור, לאורך זמן, את מה שאינו מוחש, מתחרה, כנראה, ביכולתו להתכחש לה. דור-אבותיי היה ספוג ב"גופם" של חגי-תשרי - ראש-השנה צלצל בו שופר וסלסל בו חזן; יום-הכיפורים יצק "כל נדרי" ו"נעילה" - ולכן גם זכר חגים אלה בבואו לבנות ולהיבנות בארץ המובטחת. אך כאשר נתברר פתאום שבתוך המהפכה הגדולה צריך גם לגדל ילדי-פרא אסיאתיים מוזרים, לא שמו המייסדים ליבם לכך שתודעת בנייהם ריקה מהמצוי בתודעתם-הם וכי דיון תיאורטי בשאלות התרבות היהודית אינו מספק תחליף נאות לתרבות היהודית עצמה".

3. **ערפול, מבוכה ורגשות סותרים ביחסם ליהדות:** יחסם של המשתתפים ליהדותם הוא יחס מורכב. רבים בו המבוכה, חוסר הבהירות ורגשות מנוגדים וסותרים שלא בוררו. רבים מבין המשתתפים לא בטוחים באשר לרלבנטיות של עובדת היותם יהודים לחייהם ולזהותם, לא כל שכן לילדיהם. מצב זה משפיע על ההעברה לילדים בשני מובנים: האחד, הוא הנטייה של ההורים להימנע מלעסוק בתחום הסבוך של זהותם ושייכותם היהודית. השני הוא הקושי להעביר הלאה, לילדים, עניין שנחווה בערפול ובלבול. עניין כזה קל יותר להעביר 'איך שיוצא', ללא כוונות מודעות ומכוונות מראש. מתיאורי ההורים את תפקיד ההורות, ניתן לראות שדפוס זה אינו מאפיין את הורותם בתחומים אחרים. שם הם מבטאים תפיסות עולם מודעות ועקרונות מנחים בהירים.

4. **מתח בין ערכים ואורח חיים מערביים ליברלים ודמוקרטיים לערכים מסורתיים:** התמקדות במימוש עצמי, הצלחת הפרט, וחירותו לבחור את דרכו מתוך שלל אפשרויות מהווה ציר מרכזי של הקיום ושל ההורות. על רקע זה, תכנים וערכים מסורתיים נתפסים, במידות משתנות, כלא רלבנטיים, מעוררי התנגדות ולא מחייבים. הגישה שקוראת לפתרון המתח הזה באמצעות קיומו של דיאלוג יוצר עם תכני המסורת כמקורות השראה ולא כמקורות סמכות, 'קוסמת' לחלק מהמשתתפים אולם המשיכה לעבר פתרון זה נשארת אצלם בגדר רעיון תיאורטי שאינו מיושם במשפחותיהם.

כל המשתתפים בטאו רצון לקיומן של זיקות משתנות בעצמתן של ילדיהם לזהותם היהודית. חשוב לזכור שזהו אינו מחקר מייצג וייתכן שרצון זה של המשתתפים היה מלכתחילה כח מניע לרצון ההורים להשתתף

במחקר. אציין כי אף אחד מההורים, משתתפי המחקר, לא השתתף באופן קבוע או מתמשך בפעילות של לימוד יהודי.

הפחתה או התפתחות בעידן של חירות

יצאתי למחקר מתוך שאלות שהתעוררו בי באשר למה אני ובן זוגי, אבי ילדי, מעבירים לילדינו בנוגע לזהות ושייכות יהודית. תהיתי מהו ה'סיפור' שאותו אנחנו מספרים לילדינו אודות יהדותנו, יהדותם, בדרך שבה אנחנו חיים כמשפחה? חשתי חוסר בהירות ויצאתי לחקור. פגשתי הורים שבמובנים רבים דומים לי: יהודים-חילונים-ישראלים ממעמד חברתי-כלכלי בינוני-גבוה, עוסקים במקצועות חופשיים. הורים מודעים, מושקעים בהורות ומלאי כוונה בתחומים שונים של החיים. הנחתי שגם אם על פני השטח קשה לאחוז בקצות חוטים בכל הקשור לתחומי הזהות והשייכות היהודית, הבטן, במובן המטאפורי של המלה, בוודאי לא ריקה. הנחתי ש'מאחורי הקלעים' של ההורות שלנו לילדינו ישנו מטען אותו אנחנו נושאים ביחס ליהדותנו ואותו גם מעבירים לילדנו, לעתים בבלי דעת. הנחתי שאנחנו מונעים מכוחן של תפיסות, תקוות, ציפיות ורגשות שחשיפתן תצייד אותי ואת ההורים הדומים לי בתכנים שעליהם אפשר לבנות הורות פעילה ומודעת יותר במה שנוגע ליהדותנו וליהדות ילדינו. הורות פעילה ומודעת כמו זו שקיימת אצל המשתתפים בתחומי חיים אחרים. מצאתי 'בטן' פחות מלאה משחשבתני. התכנים שהתגלו בפני הם במידה רבה תכנים של חסר. ההורים, המשתתפים במחקר, למרות שהם שונים זה מזה בסיפורי חייהם, במשפחות בהם גדלו, ברגשות ובכמיהות שלהם ביחס ליהדותם ובעמדותיהם ביחס לחילוניותם, מקיימים בפועל במשפחותיהם זיקות של 'אתניות סימבולית' לזהותם היהודית (Gans, 1994). הם נדמים בעיני לנגנים שפורטים על מה שנדמה ככלי מיתר, אך מתברר שהוא חזית של כלי חסר תיבת תהודה. רובד הזיהוי ברור להם – הם יהודים חילונים וישראלים, רובד ההזדהות מעורר אצל חלקם תהיות וסימני שאלה – בעיקר ביחס להזדהויות היהודית והישראלית, ורובד הקשרי המשמעות נותר אצל רבים מהם, כפי שהם מעידים, חסר וריק. במבט על ההעברה הבין-דורית במשפחות המשתתפים אני רואה "סיב" הולך ודק שמועבר מההורים לילדיהם. דומה הדבר בעיני לאיבר בגוף השלם שהקשר איתו הולך ומתרופף. החמצן והדם הזורמים אליו וממנו הולכים ומתמעטים. סופו של איבר כזה, להצטמק ולהתנוון. להשקפתי, כפי שנחוץ קשר בין איברי הגוף ובינם למוח כדי לאפשר קיום בריא וחיוני של האדם, כך נחוץ קשר חי ופעיל של האדם למרכיבי זהותו. כפי שטוען גדמר (2004), כל הכרה עצמית תחילתה מהיכרות עם תרבות ומסורת. אלה נתונים מראש בחייו של אדם ומשמשים עבורו פרספקטיבה ראשונית מבעדה הוא מפרש ומבין את העולם. הפרספקטיבה הזאת מתרחבת ומשתנה לאורך החיים תוך קיום דיאלוג עם תכני העבר ותוך מפגש עם אחרים. קורט לוין (1989) שאת דבריו הבאתי בפרק 'רקע תיאורטי' של עבודה זו, מגדיר את השייכות לקבוצה חברתית כאחד היסודות החשובים ביותר שעליהם ניצב האדם. חוסר בהירות של מצב השייכות של היחיד לקבוצה מוביל, לדבריו, לחוויה של חוסר בטחון ולהתנהגויות הנובעות ממנו. לוין מקשר בין מאפייני השייכות של היחיד לבין מאפייני שייכות של הקבוצה. בתארו את מצב היהודים הוא קובע כי היהודים עצמם לעתים קרובות אינם בטוחים בקשר שלהם אל קבוצת היהודים. במצב שבו רגשות השייכות לקבוצות השונות שאליהן משתייך האדם אינם מאוזנים, האדם אינו מגיב בצורה "טבעית" וחופשית על הדרישות המשתנות של מצבו, אלא הוא נוטה להדגשת יתר של חברותו לקבוצה או להדחקה והסתרת שייכותו אליה. לוין סבור שעל הורים יהודים לטפח אצל ילדיהם הרגשה ברורה וחיובית באשר לשייכותם לקבוצת היהודים וכך יתרמו לביסוס קרקע השייכות, הביטחון וההתנהגות המאוזנת של ילדיהם בעתיד. קבלה מלאה, ברורה וחיובית של השייכות לקבוצה מונעת, לדבריו, התפתחות של רגשות נחיתות ופחד בקשר עם קבוצות אחרות. לוין כתב את דבריו עוד לפני הקמתה של מדינת ישראל והתייחס ליהודים באמריקה. מעניין היה לקרוא את דבריו עם צאתי לדרך במחקר זה ומעניין לשוב ולקרוא אותם אחרי הקשבה לדברי המשתתפים וניתוחם. הרגשה ברורה וחיובית בקשר לשייכות

היהודית אינה נפוצה אצל ההורים משתתפי המחקר ובהתאמה גם אינה מועברת לילדיהם. העידן שבו אנו חיים מאופיין בסתירות תרבותיות שעומן נדרש האדם להתמודד. השאלה היא כיצד בוחרים משתתפי המחקר להתמודד וכיצד הציבור היהודי החילוני שאליו הם שייכים מתמודד כיום עם חוסר הבהירות, המורכבות והבורות שמקשה לדעת בכלל מאיפה להתחיל.

כך נוצר מצב, שדווקא הורים אשר מחויבים לתפקיד ההורות, וכמובן לילדיהם, שחשוב להם כל כך לפתוח בפני ילדיהם אופקים רחבים ככל הניתן ועושר של התנסויות, שמעודדים את ילדיהם להתפתח כאנשים אותנטיים שמחוברים לעצמם ובוחרים את דרכם, מצמצמים מראש את האופק של ילדיהם ביחס למרכיב היהודי בזהותם. גם בהיבט החברתי, מטרידים אותי דבריו של לוי. האם המורכבות הלא מעובדת והצמצום של חוויית השייכות לקבוצת היהודים, אשר ייתכן שקיימים לא רק בקרב חילונים בישראל, תורמים להתפתחותן של תגובות לא מאוזנות להן אנו עדים ביחסים בין קבוצות בציבוריות הישראלית - בין יהודים לבין עצמם ובין יהודים ולא יהודים. אם נכון הדבר, יש בכך בעיני הדגשת הצורך בפיתוח קשר עשיר, דיאלוגי ומעובד עם המרכיב היהודי של הזהות, לא רק למען הקיום של יחידים כאנשים מלאים, אלא גם למען קיומה של החברה הישראלית.

השתמעויות להמשך הדרך

ההשתמעויות העולות מהמחקר הנוכחי נוגעות למספר אוכלוסיות. אתייחס לכל אחת מהן בנפרד.

השתמעויות לחוקרים

הורים כמחנכים:

הספרות המחקרית בתחום החינוך עוסקת מעט מאד בחקר ההורים כמחנכים ובמשפחה כזירה שבה מתרחש החינוך. מרבית המחקרים עוסקים במחנכים מקצוענים ובעולם הבית-ספרי. בהתייחס להורים, עוסקים המחקרים הקיימים בחינוך בעיקר במערכת היחסים בינם לבית-הספר (חמו, 2012; Kroeker, Norris, ; 2007; Glanzer, 2008). כפי שעולה מהמחקר הנוכחי ההורים תופסים את עצמם כמחנכים ראשיים וראשוניים של ילדיהם ויש להם תפיסות, עמדות ובקורת עצמית בתחום זה. ההיכרות עם תפיסותיהם חשובה בעיני גם למקצוענים העוסקים בחינוך המתקיים בבית הספר. יש מקום להמשיך ולהרחיב את ההתעניינות בהורים כמחנכים כחלק מתחום המחקר בחינוך.

זהות, שייכות וחינוך יהודי - נושאים שלא מוצו במחקר הנוכחי:

מטיבו של מחקר איכותי מהסוג הפרשני, נוסף על נושאים שטופלו בו בהרחבה יחסית, עלו בו נושאים נוספים בלתי צפויים בחלקם, שהם בעיני כ'ניצנים' למחקרי המשך:

- **תפיסותיהם של חילונים בישראל את העם היהודי:** במחקר הנוכחי עלו מצד המשתתפים תפיסות שונות שלהם את העם היהודי: מי הוא העם היהודי? האם הוא בכלל רלבנטי בעבורם כיום? מהם מעגלי ההשתייכות הקולקטיביים שלהם ושל ילדיהם?
- **תפיסותיהם של הורים לא חילונים את ההורות בנושאים של זהות ושייכות יהודית:** אחת מפעולות הגישוש שקיימתי לקראת מחקר זה, כללה קבוצת שיח של הורים בעלי זהויות יהודיות סביב שאלות המחקר. נוכחתי לדעת עד כמה השאלות נוגעות ורלבנטיות גם להורים שאינם חילונים. אני מציעה לקיים מחקרי המשך דומים גם עם הורים דתיים. היכרות מעמיקה יותר עם תפיסותיהם של הורים מקבוצות השתייכות שונות עשויה בעיני להעשיר את שיח הזהות בכללותו.

▪ **זיקות עם 'אחרים' כמשפיעות על עיצובן של זהות ושייכות יהודית:** בהקשר זה אני מציעה לחקור לאיזה שיח נחנכים ילדים בקבוצות השונות בחברה הישראלית? על אילו תפיסות של ה'אחר' הם גדלים? כמה ואת מי הם פוגשים? מה הן איכויות הזיקות הקיימות בינם ל'אחרים'?

▪ **תפקידיהם והשפעותיהם של דור הסבים על הזהות והשייכות היהודית של המשפחה המורחבת:** היו משתתפים שהזכירו את הסבים כגורם פעיל שלעתים 'מחזיק' בעבור המשפחה כולה את המורשת המשפחתית והיהודית ואת ההתמדה בקיום פרקטיקות יהודיות-טקסיות. מעניין לחקור כיצד תופסים הסבים את תפקידיהם בתחומי זהות ושייכות יהודית של המשפחה המורחבת? האם ואילו שינויים חלו בתפיסותיהם במעבר מהורות לסבאות? כיצד תופסים בני המשפחה המורחבת את תפקיד הסבים בתחומים אלה? על תפקיד הסבים בהקשר להמשכיות של זהות יהודית באמריקה כתב סטיבן כהן (Cohen, S., & Eisen, 2000), אולם בהקשר הישראלי נושא זה טרם נחקר.

▪ **חלוקת תפקידים מגדרית, מערכות יחסים במשפחה וזיקותיהם לאופי היהודי של משפחות חילוניות בישראל:** משתתפות ומשתתפים במחקר התייחסו למערכות היחסים עם בני ובנות זוגן כגורם משפיע על האופי היהודי של המשפחה. הנטיות היהודיות של כל אחד מבני הזוג, הנכונות או ההימנעות שלהם מקונפליקטים, מערכות יחסים של כל אחד מהם עם הילדים ועוד. במסגרת המחקר הנוכחי, ניתן לומר שנושא זה נרמז בלבד.

השתמעויות לעוסקים בתחום של זהות ושייכות יהודית של חילונים בישראל

▪ **משפחות כקהל יעד:** בשנים האחרונות מפנים גורמים פעילים בתחום ההתחדשות היהודית מאמצים גם לכוון של משפחות. זאת באמצעות ספרי הדרכה לטקסים, אירועים ופעילויות להורים וילדים ואף קמפיין תקשורתי שאמנם עורר סערה ומחלוקת אבל ניתן היה לראות שקברניטיו הבחינו בהיותה של המשפחה נמענת רלבנטית. לכידות משפחתית עולה במחקר הנוכחי כמוטיבציה מרכזית לקיום פרקטיקות יהודיות על ידי המשתתפים. בנוסף, מבטאים חלק מהמשתתפים תסכול מחוויית חסר במטען היהודי של משפחתם. בכך, מחזק המחקר את הכוון שהחל. ייתכן שלאור הממצאים יש מקום אף לשקול להגדיר מאמצים בכוון זה.

▪ **קידום גישה דיאלוגית ביחס למקורות היהודיים:** בהנחה של גדמר (2004) כי מטבע הדברים מבין כל דור את הטקסטים התרבותיים באופן אחר מהבנותיהם של דורות שקדמו לו יש איכות משחררת. זו עמדה שאינה 'נועלת' את בן ההווה בפני תכנים וערכים מן העבר שמעוררים בו התנגדות, אלא מאפשרת לו את החירות לפרשם מתוך האופק של זמנו. עמדה זו, אינה מופיעה בדברי המשתתפים ונראה שאינה רווחת בטווח המודעות שלהם. הם כועסים ומתקוממים כנגד תכנים וערכים של המסורת היהודית, עמדה שמניכרת ולא מחברת אותם למקורותיהם. נדמה לי שזוהי נקודת מפתח בעיבוי הקשר שבין הציבור החילוני למקורותיו ואני מציעה להקדיש לה מחשבה ופעולה בהיקף נרחב, ולא רק בתחומי בתי המדרש שבהם לומדים חילונים ומתוודעים לאפשרות לדיאלוג פתוח ופורה עם המסורת.

▪ **תיווך ידע:** חוסר ידע של ההורים, עדי כדי בורות, עולה כגורם מרכזי בחוסר האונים שמרגישים חלקם בכל הנוגע להעברה של זהות ושייכות יהודית במסגרת המשפחה. חשוב בעיני להשקיע מאמצים מרובים בחשיפה של קהל רחב לידע שהולך ומצטבר בהדרגה. יש לחשוב איך הידע מגיע אל הציבור ולא איך יגיע הציבור אל הידע, זה לא כוון שבו הם משקיעים מאמץ יזום ומכוון.

▪ **יצירת הזדמנויות לזיקות פוריות עם אחרים:** כפי שטענתי בסעיף 'זיקות עם אחרים' יש למערכת הזיקות עם ה'אחר' השפעה מכוננת על זהות ה'אני'. מפגשים מסוגים שונים מאפשרים מערכות שונות

של זיקות עם 'אחרים'. היות שמפגשים בכלל ומפגשים בעל אופי דיאלוגי בפרט ממעטים מלהתקיים, יש חשיבות לעשייה יוזמת שתאפשר פיתוח זיקות עשירות ומאתגרות עבור בני הקבוצות השונות. ככל שהיינה הזיקות עשירות יותר, כך תתאפשר הרחבת אופקים משמעותית יותר בין הנפגשים. מפגשים ותהליכים שיאפשרו הנהרה עצמית, ביקורת עצמית והרחבת אופקים, עשויים להניב זהויות עשירות יותר, אינדיבידואליות וקבוצתיות, והתמודדות יצירתית עם האתגרים המונחים כיום בפני הציבוריות הישראלית.

השתמעויות להורים

- **עירור תשומת הלב:** המחקר, מזמן להורים יהודים חילונים בישראל את האפשרות להתעורר ביחס לסוגיות שנוגעות להם כהורים. כפי שלמדתי מהמחקר ומתהליכים שקדמו לו, הורים חילונים בישראל בדרך כלל אינם עסוקים בנושא זה במודע ולעתים אף מעדיפים להדחיקו מסדר היום. עם זאת, למדתי גם שהנושא נתפס ונחוה על ידם כחשוב וכי קשה להם לעסוק בו לבדם. השתמעויות ראשונה של המחקר ביחס להורים היא עירור תשומת לבם לנושא 'רדום'.
- **קבלת אחריות:** הפרספקטיבה שממנה נגשתי למחקר רואה את ההורים כאחראים ראשונים לילדיהם גם בתחום זיקותיהם ליהדותם. בקרב הציבור החילוני, מופקד לעתים קרובות תחום זה בידי בית הספר. ההורים נמנעים מלהכיר בהשפעותיהם ופוטרים את עצמם ממעורבות מושכלת. אחת מהשתמעויות המחקר הנוכחי היא קבלת ההורים את האחריות גם לנושא זה, המונחת ממילא בידיהם, תוך הגדלת המודעות להשפעות שהם משפיעים על ממילא על ילדיהם.
- **רפלקסיה אקטיבית** כמו שצינתי בפרק הממצאים והדיון אחת מההשתמעויות המיוחלות של מחקר זה היא עידוד ההורים לרפלקסיה אקטיבית ביחס לסוגיות שעומדות במרכזו. רפלקסיה סביב שאלות כמו: איפה אני מזהה את עצמי במרחב המצטייר? איפה במרחב הייתי מעדיפה/ה להתמקם? באם מתגלים הבדלים בין השניים – מה ביכולתי לעשות כדי 'לשפר מיקום'! מה מונע ממני לעשות? מה משמעות המיקום שבו אני בוחר/ת בעבור ילדי?
- **עידוד לפעולה:** הייתי רוצה לקוות שבעקבות תשומת הלב המתעוררת, קבלת האחריות והרפלקסיה האקטיבית, יהיו גם הורים שינועו לפעולה – בכל כוון שאותו ימצאו לנכון ובו יבחרו, ובלבד שינבע מפיקחון וחיוניות ולא מעיוורון ולאות. אולם, נדמה לי שזוהי יומרה מופרזת לצפות לה. עם זאת, אני מאמינה שעבור הורים שיחשפו למחקר, הוא יהווה כוח נוסף בין מכלול הכוחות הפועלים עליהם ומניעים אותם.
- **לא לחילונים בלבד:** השתמעויות המחקר נוגעות בעיני לא להורים יהודים-חילונים בלבד. הקריאה לתשומת הלב, לאחריות, לרפלקסיה אקטיבית ולפעולה מתוך עירנות רלבנטיות להורים יהודים ולא יהודים, ישראלים ולא ישראלים כאחד. הפניה להורים ש'מקופלת' במחקר זה עוסקת בקשרים שבין הורות עכשווית ומסורת, הורות ותרבות. אני מוצאת את השאלות שנוגעות לתפקידי הורים ביחס לזיקות הנרקמות של ילדיהם למסורת אבותיהם, למעגלי השתייכותם ו'לאחרים' מהם בחברה שבה הם חיים שאלות יסוד שרלבנטיות כיום להורים רבים בעולם.

רשימת מקורות

- אברם, ר' (1999). לנווט בסערה: חינוך בדמוקרטיה פוסטמודרנית. תל-אביב: מסדה.
- אוטו, ר' (1999). הקדושה: על הלא רציונלי באידאת האל ויחסו לרציונלי. ירושלים: כרמל.
- אורון, י' (2010). זהויות ישראליות: יהודים וערבים מול המראה והאחר. תל-אביב: רסלינג.
- אורן, ע', לוי אפשטיין, נ' ויער, א' (2003). אמונה דתית ושמירת מסורת – דוח מחקר. בתוך: **יהדות כתרבות: עשור לוועדת שנהר** (עמ' 95-122). ירושלים: קרן פוזן.
- אזולאי, נ' וורצברגר, ר' (2008). התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל: מתופעה לתנועה חברתית חדשה. **פוליטיקה: כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים**, 141-172.
- אליאור, ר' (2003). על קדושת הזמן וקדושת המקום. בתוך א' בילסקי וא' שנאן (עורכים), **גבולות של קדושה** (עמ' 86-101) ירושלים: כתר.
- אלמוג, ע' (1996). דת חילונית בישראל. **מגמות**, 3(3), 314-339.
- אלמוג, ע' (1997). **הצבר – דיוקן**. תל-אביב: עם עובד/ספריית אופקים.
- אלמוג, ע' (2004). **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**. חיפה ואור יהודה: אוניברסיטת חיפה/זמורה-ביתן.
- אמזלג-באהר, ח' והכהן-וולף ח' (2003). **בתי מדרש וקהילות לומדות: נקודת המבט של המשתפים, מחקר הערכה**. ירושלים: מתווה - החטיבה לזהות יהודית של הפדרציה היהודית של ניו-יורק.
- באומגרטרן, א' (2005). **אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי.
- בוזגלו, מ' (2008). **שפה לנאמנים: מחשבות על המסורת**. ירושלים: כתר וקרן מנדל.
- בוקאי, ל' (2012, 12 באוקטובר). הילד חוזר בתשובה? כך תמנעו קרע במשפחה. YNET. אוחזר מתוך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4290477,00.html>
- בורדיה, פ' (2005). **שאלות בסוציולוגיה**. תל-אביב: רסלינג.
- ביאליק, ח"נ (1983). הלכה ואגדה. בתוך **כל כתבי ח.נ. ביאליק** (עמ' רטז-רכב). רמת גן: דביר.
- בן-עמוס, א' (2000). **היסטוריה, זהות וזיכרון: דימוי עבר בחינוך הישראלי**. תל-אביב: רמות.
- ברינקר, מ' (2007). **מחשבות ישראליות**. ירושלים: כרמל.
- גודמן, י' ויונה י' (2004). דתיות וחילוניות בישראל - אפשרויות מבט אחרות. בתוך י' יונה וי' גודמן (עורכים). **במערבולת הזהויות: דיון ביקורתי על דתיות וחילוניות בישראל** (עמ' 9-45). תל-אביב: מכון ואן-ליר והקיבוץ המאוחד.
- גולדרנגר, א' (1989). פיתוח זהות יהודית: הורים ובתי הספר של רשת תל"י. **עת לעשות: כתב העת של התנועה ליהדות מסורתית בישראל**, 105-115.
- גולומב, ג' (1980). מפנומנולוגיה להרמנויטיקה: על שיטתו הפרשנית של פול ריקר. **עיון: רבעון פילוסופי, כט**. (א/ב), 22-36.
- גיימס, ו' (1949). **החוויה הדתית לסוגיה: מחקר בטבע האדם**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- גלפז-פלר, פ' (2006). **ויולד: יחסי הורים וילדים בסיפור ובחוק המקראי**. ירושלים: כרמל.
- גרזי, מ' וצימרמן, ב' (2001). **היום השביעי: יוצרים ישראלים כותבים על השבת שלהם**. שיטים - מכון החגים הקיבוצי.
- דשן, ש' (1997). ישראלים-חילונים בליל הפסח: צלה של משפחתיות של סמלים דתיים. **מגמות**, לח, 528-546.
- דשן, ש' (1998). יום כיפור, בין בריחה לחיפוש תוכן חילוני. **פנים**, 7, 45-54.

היימן, פי' (1997). **האשה היהודיה בסבך הקידמה: מקומה וייצוגה בעת החדשה**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי.

היימן, פי' (1998). מעבר לים: המשכיות ותמורה במשפחה היהודית המהגרת בארצות הברית. בתוך י' ברטל וי' גפני (עורכים), **ארוס אירוסין ואיסורים** (עמ' 334-335). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.

הלברטל, מי' (2003). על קדושה וגבולות הייצוג האמנותי והלשוני. בתוך א' בילסקי וא' שגאן (עורכים), **גבולות של קדושה** (עמ' 30-36). ירושלים: כתר.

ולר, ר' וכהן, ר' (1997). **משפחה וזעת: מבט עכשווי על המשפחה**. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים, המחלקה להורים, משפחה וקהילה.

וקסלר, פי' (2007). **החברה המיסטית: חזון חברתי מתפתח**. ירושלים: כרמל.

חבלין, ר' (2009). **זמן יהודי-ישראלי: חג ומועד כמפתח לשיח זהות**. ירושלים: הקיבוץ המאוחד.

חמו, נ' ודרור, י' (2012). **שבילים בחינוך יהודי פלורליסטי – דרכי נעמ(ה)**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב ומכון מופ"ת.

חמו' נ' (2012). זהירות שביר: הורים ושיח החינוך היהודי. בתוך נ' חמו וי' דרור (עורכים), **שבילים בחינוך יהודי פלורליסטי- דרכי נעמ(ה)** (עמ' 151-182). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב ומכון מופ"ת.

טור-כספא שמעוני, מ', פרג, ד' ומיקולינסר, מ' (2004). **היבטים פסיכולוגיים של גיבוש זהות ותרומתם להבנת מושג הזהות היהודית: סקירת הספרות המחקרית**. מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוניות היהודית. אוניברסיטת בר-אילן: הפקולטה למדעי היהדות.

טננבאום, א' (1995). הורות: מקורות יהודיים מאירים את התיאוריה האדלריאנית. בתוך **אספה, ספריית עזר למנחים**. ירושלים: אלול בית מדרש.

ידגר, י' (2012). **מעבר לחילון: מסורתיות וביקורת החילוניות בישראל**. תל-אביב: מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד.

ירושלמי, א' (2009). **הבניית משמעות לאובדן בקרב אחאים שכולים בעקבות התאבדות: מחקר הרמנויטי**. (חיבור לקראת התואר "מוסמך"). אוניברסיטת תל-אביב.

ירושלמי, א' וליכטנטרטי, ר' (2010). חקירה הרמנויטית בהתאם להרמנויטיקה הפילוסופית של גאדאמר. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

כספי, י' (1998). היהדות הסמויה מן העין. **פנים**, 6, 40-46.

לוי, ש', לוינסון, ח', וכ"ץ, א' (2000). **יהודים ישראלים: דיוקן. אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2000**. ירושלים: מרכז גוטמן למחקר חברתי, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עבור קרן אביחי.

לוי, ק' (1989). **יישוב קונפליקטים**. ירושלים: כתר.

לורנד, ר' (2010). **על פרשנות והבנה**. תל-אביב: ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב.

ליבליך, ע' (2010). ממחקר לסיפור ולמחזה: המחקר הנרטיבי בין מדע ואומנות. בתוך ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות), **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות**. ירושלים: מאגנס האוניברסיטה העברית.

ליבליך, ע', תובל-משיח, ר', זילבר, ת' (2010). בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה. בתוך ל' קסן, ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

מאוטר, מ' (2000). גדמר והמשפט. **עיוני משפט**, 2, 367-419.

מגן, צ' (1996). דיוקנו של ההורה הטוב בעיניהם של מתבגרים. **עיונים בחינוך**, 2, 81-97.

מלינובסקי, ב' (2004). **מין והדחקה בחברה הפראית**. (תרגום: דפנה לוי). תל-אביב: רסלינג.

מלכין, י' (2000). **במה מאמינים יהודים חילוניים? תל-אביב: ספרית פועלים**.

מלכין, י' (2006). **תרבות היהדות החילונית: הגות חדשה בישראל**. ירושלים: כתר.

מלמד, א' (2011, 18 בינואר). מה עושים כשהילד חוזר בתשובה? **YNET**. אוחר מתוך

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4013255,00.html>

מרום, ד', פוקס, ש' ושפּלר, י' (2006). **מדברים חזון: הזמנה לדין בתכלית החינוך היהודי**. ירושלים: כתר וקרן מנדל.

נוה, ח' (2004). לב הבית, לב האור. **דיוקן המשפחה בספרות העברית החדשה**. עמ' 105-176.

סטולר-ליס, ש' (1998). **כך אגדל תינוק ציוני. ניתוח אנתרופולוגי של ספרי הדרכה להורים**. (חיבור לקראת תואר "מוסמך"). אוניברסיטת תל-אביב.

עגנון, ש"י (1998). **ימים נוראים**. ירושלים: שוקן.

עמיחי, י' (1991). **אלוהים מרחם על ילדי הגן**. ירושלים ותל-אביב: שוקן.

עמית, ח' (1996). הורים כבני אדם. **החינוך וסביבו**, 18, 143-160.

פוגל-ביז'אוני, ס' (1999). משפחות בישראל: בין מודרניות לפוסט-מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי וע' שביט (עורכות), **מין מיגדר פוליטיקה** (עמ' 107-166). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

פוקס, ש', שפּלר י' ומרום ד' (עורכים). (2006). **מדברים חזון. הזמנה לדין בתכלית החינוך היהודי**. ירושלים: כתר וקרן מנדל.

פורמן, ר' (2004). מה עושים בחגים? החילונים והחגים היהודיים. בתוך א' קליינברג (עורך), **לא להאמין: מבט אחר על דתיות וחילוניות**. (עמ' 205-281). ירושלים: כתר.

פיינשטיין, נ' (בדפוס). חזון למועד - ייחודו של החג הקיבוצי ותרומתו לתרבות הישראלית, כפי שמשקפים מבעד ליצירתו ולהגותו של מתתיהו שלם. בתוך **קיבוץ ויהדות**. מוסד ביאליק.

פרס, י' וכץ ר' (1991). המשפחה בישראל: שינוי והמשכיות. בתוך ר' בר-יוסף ולי שמגר-הנדלמן (עורכות), **משפחות בישראל**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

צבר בן-יהושע, נ' (1996). **קיבוץ L.A.** תל-אביב: עם עובד.

צבר בן-יהושע, נ' ודושניק, ל' (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותני**. תל-אביב: דביר.

צבר בן-יהושע, נ' וצבר ג' (2012). **שני בתים וילד - סיפורן של משפחות משולבות בישראל**. תל-אביב: שוקן.

צבר בן-יהושע, נ' ושורק, י' (2012). התחדשות היהדות במרחב החילוני. **כיוונים חדשים**, 27, 202-211.

צבר-בן יהושע, נ', שמעוני, ג' וחמו, נ' (עורכים) (תשס"ט). **עמיות יהודית מתווה עיוני ומעשי להוראה ולמידה**. תל-אביב: בית התפוצות.

צור, מ' (2008). קווים אופייניים למחזור החיים בארץ. בתוך **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני - מבט אנציקלופדי** (עמ' 276-282). ירושלים: כתר.

צמח, ע' (תשמ"ד). בקורת הספרות ותאוריה מדעית. **עיון**, לב, ד, 223-229.

צימרמן, ב' (2000). השופר והחצוצרה. **פנים**, 14, 59-70.

קדמן, י' (1992). זכויות הילד בחוק הישראלי. **הד החינוך**, סו, י, 6-8.

רובין, נ' (2005). **ראשית החיים**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

רופא, ע' (2010). **פרקטיקות של ריטואלים דתיים אצל משפחות ישראליות חילוניות: המקרה של ארוחה משפחתית בערב שבת**. (חיבור לקראת תואר "מוסמך"). אוניברסיטת תל-אביב.

רזי, ת' (2010). **ראויה המשפחה שיבנוה מחדש: תפיסות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט**. חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

רם, א' (2005). **הגלובליזציה של ישראל מק'וורלד בתל-אביב, ג'יהאד בירושלים**. תל-אביב: רסלינג.

רמב"ם, משנה תורה הלכות תלמוד תורה, א' הלכות א'-ג', ו'.

רש"י, **דברים** פרק יא', פסוק יט.

שביד, א' (1974). **היהודי הבודד והיהדות**. תל-אביב: עם עובד.

שביד, א' (1984). **ספר מחזור הזמנים**. תל-אביב: עם עובד.

שביד, א' (1987). מהותה ומצוקותיה של "יהדות חילונית". **מאזנים**, 7, 7-8.

שביד, א' (1996). **הציונות שאחרי הציונות**. ירושלים: הספרייה הציונית.

שגיא, א' (2006). **המסע היהודי-ישראלי. שאלות של תרבות ושל זהות**. ירושלים: מכון שלום הרטמן.

שגיא, א' (2006). **אתגר השיבה אל המסורת**. ירושלים, רמת גן: מכון שלום הרטמן, כתר, אוניברסיטת בר-אילן.

שגיב, ט' ולומסקי-פדר, ע' (2007). מהלכה למעשה: מאבק סמלי על הון תרבותי בבתי מדרש חילוניים. **סוציולוגיה ישראלית, ח(2)**, 269-299.

שוב, ש' (2011). **מעל מישור החולין: עיון בחגי ישראל ובמועדיו**. תל-אביב: מכון מופ"ת.

שוהם, י', גור, נ', וארד ע' (2009). **פרויקט מדד העמיות (peoplehood)**. ממדד העמיות היהודית למדיניות, **תכנון והערכה**. נייר עבודה. הוצג בכנס הרצליה: הבינתחומי הרצליה בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה במושב משותף עם בית התפוצות.

שוקד, מ' (1986). יורדים בניו-יורק: אתניות ישראלית כהוויה של מפגשים מזדמנים. **מגמות**. ל"ג. 145-163.

שור, פ' (2006). **מורה מחפש משמעות: לימודי יהדות באמצע החיים בקרב מורים חילונים**. (חיבור לשם קבלת התואר דוקטורט לפילוסופיה"). אוניברסיטת תל-אביב.

שטיינזלץ ע' (2003). על הקדושה ועל גבולות הקדושה. בתוך א' בילסקי וא' שגיא (עורכים), **גבולות של קדושה בחברה בהגות ובאמנות** (עמ' 18-22). ירושלים: כתר.

שינמן, ש' (2001). מחקר מבוסס אמנות: דרכי ידיעה תיאטרונית. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותני** (עמ' 551-584). לוד: דביר.

שלג, י' (2010). **מעברי ישן ליהודי חדש: רנסנס היהדות בחברה הישראלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שלסקי, ש' ואריאלי, מ' (2001). מהגישה הפרשנית לגישות פוסט-מודרניסטיות בחקר החינוך. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותני** (עמ' 31-76). לוד: דביר.

שפרבר, ד' (2003). גבולות של קדושה בהלכה ובמנהג. בתוך א' בילסקי וא' שגיא (עורכים), **גבולות של קדושה בחברה בהגות ובאמנות** (עמ' 102-106). ירושלים: כתר.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תאוריה ויישום**. תל-אביב: רמות.

תוספתא, מסכת חגיגה, א, ה"ב. מאת ר"ש ליברמן.

קידושין, כט, ע"א, **תלמוד בבלי**.

תלמי, ב', אחיטוב, ר' ולין, א' (2014). **חג ישראלי הצעות לטקסי החגים במשפחה בצירוף מבואות עיוניים**, (כרך). תל-אביב: עם עובד.

Ackerman, A. (2010). *And you shall teach them diligently: A concise history of Jewish education in the United States 1776-2000*. New York: Taylor & Francis.

Adams, G., & Marshall, S. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in- context. *Journal of Adolescence*; 19(5). 429-442.

Beck-Gernsheim, E. (2002). *Reinventing the family: In search of new lifestyles*. Cambridge, UK and Malden, MA.: Polity Press.

Bellah, R. (2005). Civil religion in America. *Daedalus*, 134(4), 40-55.

Bornstein, M. H. (1991). *Cultural approaches to parenting*. Psychology Press.

Bourdieu, P. (1996). On the family as a realized category. *Theory, Culture & Society*, 13(3), 19-26.

Chambers, D. (2001). *Representing the family*. London: Sage.

- Chamo, N. (2013). On the partial awareness of 'Judaism' in the curriculum of secular State Education in Israel. *International Journal of Jewish Education Research*. (6), 29-67.
- Chertok, F., Koren, A., Tobias, J., Mittelberg, D., & Kopelowitz, E. (2011). *Evaluation of the Boston-Haifa connection Jewish identity and education school pilot*, first year report.
- Cohen, S., & Eisen, A. M. (2000). *The Jew within: Self, family, and community in America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cohen, L. (2011). In Manion L., Morrison K.(Eds.), *Research methods in education* (7th ed.). London and New York: Routledge.
- Cohen, S. M., & Wertheimer, J. (2006). Whatever happened to the Jewish people? *Commentary-New York-American Jewish Committee*, 121(6), 33.
- Cote, J. (1996). Sociological perspectives on identity formation: The culture- identity link and identity capital. *Journal of Adolescence*; 19(5), 417-428.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). *The sage handbook of qualitative research* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Emmerich, W. (1969). *The parental role: A functional-cognitive approach*. Published by the University of Chicago Press for the Society for Research in Child Development.
- Erickson, C. A. (1986). Morphogenesis of the neural crest. In *Developmental Biology: A Comprehensive Synthesis* (L. Browder, Ed.), pp. 481-543. Plenum, New York.
- Friedlander. M., & Blustein, D. L. (2005). Toward an understanding of Jewish identity: A phenomenological study. *Journal of Counseling Psychology*, 52(1), 77-83.
- Gadamer, H. G. (1976). *Philosophical hermeneutics*. In D. E. Linge (Ed. & Trans.). London: University of California Press.
- Gadamer, H. G (1981). *Reason in the age of science*. (F. J. Lawrence Trans.). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Gadamer, H. G. (1984). The hermeneutics of suspicion. In G. Shapiro and A. Sica (Eds.), *Hermeneutics: Questions and prospects* (pp. 54-65). Amherst, MA: University of Massachusetts.
- Gadamer, H. G. (2004). *Truth and method* (2nd rev. ed.), In J. Weinsheimer & D. G. Marshall. (Trans.). London and New York: Continuum.
- Gander, H. (2004). Between strangeness and familiarity: Towards Gadamer's conception of effective history. *Research in Phenomenology*, 34(1), 121-136.
- Gans, H. J. (1979). Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 2(1), 1-20.
- Gans, H. J. (1994). Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: Towards a comparison of ethnic and religious acculturation. *Ethnic and Racial Studies*, 17(4), 577-592.

- Gergen, K. J. (2009). *An invitation to social construction* (2nd ed.). Los Angeles: Sage.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford, CA.: Stanford University Press.
- Glanzer, P. L. (2008). Rethinking the boundaries and burdens of parental authority over education: A response to Rob Reich's case study of homeschooling. *Educational Theory*, 58(1), 1-16.
- Heelas, P., Lash S., & Morris, P. (1996). *Detraditionalization: Critical reflections on authority and identity*. Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster University. Cambridge, MS.: Blackwell.
- Hoge, D. R., Petrillo, G. H., & Smith, E. I. (1982). Transmission of religious and social values from parents to teenage children. *Journal of Marriage and Family*, 44(3), 569-580.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (1995). *The active interview* (Vol. 37). Sage.
- Horowitz, B. (2011). Old casks in new times: The re-shaping of American Jewish identity in the 21st Century. In E. Lederhendler (Ed.) *Ethnicity and beyond: Theories and dilemmas of Jewish group Demarcation* (pp. 79-90). Oxford: Oxford University Press.
- Kalekin-Fishman, D., & Walker, B. M. (1996). *The construction of group realities: Culture, society and personal construct theory*. Malabar, FL: Krieger.
- Kanuha, V. K. (2000). "Being" native" versus "going native": Conducting social work research as an insider. *Social Work*, 45(5), 439-447.
- Kroeker, F. M., & Norris, S. P. (2007). An unwarranted fear of religious schooling. *Canadian Journal of Education*, 30(1), 269-290.
- Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, community, and culture*. Oxford: Clarendon Press.
- Lakoff, G. (2003). In M. Johnson, (Ed.), *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press
- Maccoby, E. (1992). The role of parents in the socialization of children: An historical overview. *Developmental Psychology*, 28(6), 1006-1017.
- McAdams, D., & Aubin, E.. (1998). *Generativity and adult development how and why we care for the next generation* (1st ed.). Washington, DC: American Psychological Association.
- McCorkel, J., & Myers, K. (2003). What difference does difference make? Position and privilege in the field. *Qualitative Sociology*, 26(2), 199-231.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge University Press.

- Moules, N. J. (2002). Hermeneutic inquiry: Paying heed to history and Hermes an ancestral, substantive, and methodological tale. *International Journal of Qualitative Methods*, 1(3), 1-21.
- Murray, A. (1992). Cultural approaches to parenting (Book Review). *Journal of Marriage and Family*, 54(1), 246.
- O'Neill, J. G., & Spennemann, D. H. R. (2008). Education and cultural change: A view from Micronesia. *International Journal of Educational Development*, 28(2), 206-217.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283.
- Peled, E., & Leichtentritt, R. (2002). The ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work*, 1(2), 145-169.
- Serok, E. (2004). *The family as educator: Using the cultures, traditions, and heritages of families as enrichment resources for an Israeli school - an educational chronicle*. Unpublished PhD Dissertation, Jewish Theological Seminary of America, New York. Davidson School of Education
- Shils, E. (1971). Tradition. *Comparative Studies in Society and History*, 13(2), 122-159.
- Small, M. F. (2001). *Kids : How biology and culture shape the way we raise our children* (1st ed.). New York: Doubleday.
- Taborsky, E. (1997). *The textual society*. Toronto, ON: University of Toronto Press.
- Taylor, C., (1985). *Human agency and language*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Taylor, C., (1991). *The ethics of authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Thompson, J. B. (1996). Tradition and self in a mediated world. In P. Heelas,S., Lash., P. Morris, (Eds.). *Detraditionalization: Critical reflections on authority and identity* (pp. 89-108) Centre for the Study of Cultural Values at Lancaster University. Cambridge, MA.: Blackwell.
- Van, D. V. (2005). *Reinventing the family: In search of new lifestyles*. Oxford, UK, Polity Press.
- Vermeer, P. (2011). The impact of parental religiosity on parenting goals and parenting style: A Dutch perspective. *Journal of Beliefs & Values*, 32(1), 69-84.
- Waldron, J. (1992). Minority cultures and the cosmopolitan alternative. *University of Michigan Journal of Law Reform*, 25, 751-955.
- Whitbeck, L., & Gecas, V. (1988). Value attributions and value transmission between parents and children. *Journal of Marriage and the Family*, 50(3), 829-840.

with the families of the participants, it seems that the parents are passing on a thread that keeps on getting thinner.

The result is a situation in which it is the parents who are obligated to their children and the role of parents, who find it important to broaden their children's horizons with a variety of experiences. The latter, may encourage the children to evolve as authentic people who are connected to themselves, choosing their own way on the one hand, but actually narrow their children's vision regarding the Jewish aspect of their identity on the other.

Research Contribution

The research contributes to a number of populations: Researchers, program leaders and field activists in the areas of Jewish identity and affiliation in Israel, and parents. The research literature in the field of education barely discusses the study of parents as educators and the family as the stage on which the education occurs. Most studies deal with professional educators and the school world. This research is an invitation to expand the interest in parents as educators, as part research on education. In addition, the research brings up topics which have not been fully explored, and should be investigated further. These topics are detailed in the Summary chapter of the research.

For those involved in the fields of Jewish identity and affiliation among Israeli secular population, the present research has come up with a number of reference points:

- Treating parents and families as a target audience
- Promoting a dialog approach regarding Jewish sources, an approach which is not common among the general secular population
- A lack of Jewish knowledge, which the participants have pointed out as a barrier
- Creating opportunities for fruitful affinity between different segments of the Israeli society

As for the parents, in addition to turning the spot light onto a “dormant” issue, the current research encourages parents to accept responsibility for the influencing areas that are theirs to begin with. The research encourages parents toward active reflection and action. The research calls parents to address the relations between contemporary and traditional parenting, and between parenting and culture. This is a question which relates not only to secular parents and to Jews, so that the contributions of the research may be relevant to modern parents worldwide.

I invite the readers to approach the reading from an active position, as a meeting which holds the opportunity for commentary.

Findings

A happy life, self-fulfillment, and freedom of choice stand out as the main parenting motif expressed by the participants. The underlying assumption is that the children will be those who will select their path in the future, and the parents try to provide them with the tools to select what is best for them. The parents mostly aim towards individual goals, and aspire to provide the most accurate and precise response to the characteristics and needs of each child. They perceive themselves as the first and primary persons responsible for raising their children, along with their perception of their authority over the children as partial and not comprehensive.

It is possible to identify some tension between the democratic-liberal beliefs and values of the parents and the concrete context of their Jewish-Israel affiliation, their personal inclination and motives as parents. These aspects, among which there is tension, chart, among others, the outlines according to which the Jewish nature of the families is formed. When discussing the role of parenting, the participants sound clear and confident in the path they have chosen, as opposed to their attitudes regarding parenting in the fields of identity and Jewish affiliation, where they hesitate and express internal struggles and lack of clarity.

Even though the participants expressed different emotions and relation patterns regarding their Jewish identity and affiliation, it seems that regarding the transmission to the children, they have a lot in common: All of the participants expressed a desire for the existence of connections of different strengths from their children regarding their Jewish identity. That being said, they mark a loose and scanty transmission of content and emotions to their children in these fields. A number of factors arise from the parents' opinions as influences affecting these "thin" transmissions.

- Limited up to ignorance of Jewish literacy
- Scarcity of actual practices for the expression of Jewish identity and belonging
- Ambiguity, embarrassment and mixed feelings in their own relationship to Judaism
- Tension between liberal, democratic Western values and lifestyle and traditional values.

It seems that the identity layer is clear to them – they are secular Jews and Israelis. The identification layer provokes questions for some of them - mostly regarding the manner in which they treat the Jewish and Israeli identities, and the significance linkage layer, remains missing and empty, according to their own testimony. Looking at the inter-generational transfer

affecting the development of individuals and mediating between them and society (Almog, 1996, 1997; Sabar Ben-Yehushua and Sabar, 2012). The family is concentrated in the culture and provides the context in which the individual's identity is molded and experienced (Levin, 1989; Sagi, 2006; Schwied, 1996).

From a historical aspect, many of the secular people who today live and raise their children in Israel, are the offspring of the Zionist revolution. They tried to establish a Jewish-national-secular identity by connecting to modernity, mostly by severing ties with their religious Jewish origins and by denial of the exiled Jewish past (Yona & Godman, 2004). The Israelis who were raised in the State of Israel in its first decades viewed themselves, first and foremost, as Israelis. Their relation to the Jewish religion and the Jewish nation was reserved (Oron, 2010). Since the 1980s, alongside the Israeli element, the Jewish element of the secular national identity started growing stronger and secular people began looking into renewing the linkage to Jewish origins (Sheleg, 2010; Sagiv & Lomsky-Feder, 2007).

Research questions

Based on this background, this research deals with two key questions:

- How do the parents pronouncedly perceive the parenting role in general, their role as educators of culture and their role in the fields of their children's Jewish identity and affiliation?
- According to which positions, contents and behaviors of Jewish identity and affiliation do the parent aspire to educate their children?

Methodology

The research focuses on the subjective perceptions and views of the parents. This is an interpretive research that was performed by in-depth interviews between the participants and the researcher (Gergen, 2009; Patton, 2002; Shlaski & Arieli, 2001). The research goal is to deepen the understanding of the participants' perceptions, and not to reach a sweeping generalization regarding all of Israel's secular community. This is an inductive research, beginning with questions and theoretical infrastructure aimed at enriching and diversifying the access to questions and findings. The interpretation was performed on two levels: One, an interview between the researcher and the participants that constructed their perceptions regarding the research questions and verbalized them in the interviews. The other is interpretation which analyzes the words of the participants and links them to additional knowledge, external to the interviews (Shlaski & Arieli, 2001). The research paradigm views the readers, as well as the researcher and participants, as active commentators. In light of these,

Summary

Background

This research discusses the perceptions and opinions of Jewish-Israeli-secular parents regarding the education of their children in the fields of Jewish affiliation and identity within the family framework. Bar and Ya'ar (2003) pointed out the lack of studies about the awareness of Jewish identity among secular parents. The educational expectations of parents regarding secular Jewish identity were studied by Chamu in 2008. Her research focused on parents' expectations of school. This research continues along these lines, but focuses on the family context. A number of assumptions are made as the basis of this research:

- Parents hold a lead role in the education of their children in general, as do secular parents when the topic is Jewish education. The perceptions and actions have a significant effect on their children's developing identity.
- Many Jewish-Israeli-secular parents did not pay attention to their role in the education of their children in the fields of Jewish affiliation and identity as part of the family. Many take on the path of avoidance in these fields and often act on inertia, leaving most of this issue to the kindergartens and schools.
- Listening to the voices of these parents, especially on topics of Jewish affiliation and identity, in the professional and public domain could contribute to the knowledge and understanding of researchers, parents, and "discipline" educators regarding their actions.

Theoretical Framework of the Research

The theoretical framework of the research consists of three aspects: The Jewish identity and affiliation aspect, the family aspect, and the aspect of the relation between the two. The overall context is the post-industrial and post-modern period in which the research takes place. This period is characterized by lack of clear and accepted value systems which help individuals guide their moral choices. The individual finds and builds his/her independence in a reflexive process that takes place in an ever-changing reality and is characterized by lack of certainty, multiple options, and a variety of authority sources, and, above all, the centrality of doubt (Adams & Marshall, 1996; Giddens, 1991). The family goes through far-reaching changes during this period. The family structure becomes variegated, the basic definition of family is not obvious, and the family's historic roles, such as reproduction, socialization, and education are changing as well (Fogiel-Bijaoui, 1999). However, the family continues to hold a central position in

Tel Aviv University

This work was carried out under the supervision of

Prop. Naama Sabar-Ben Yehoshua

The Jaime and Joan Constantiner
School of Education

And you shall tell your son?

**Perceptions of Jewish-Israeli-secular parents regarding the
education of their children in the fields of Jewish affiliation and
identity within the family framework**

Thesis Submitted for the Degree “Doctor of Philosophy”

By

Yael Kadim Bar Lev

Submitted to the Senate of Tel Aviv University

August 2015

The Jaime and Joan Constantiner
School of Education

And you shall tell your son?

**Perceptions of Jewish-Israeli-secular parents regarding the
education of their children in the fields of Jewish affiliation and
identity within the family framework**

Thesis Submitted for the Degree “Doctor of Philosophy”

By

Yael Kadim Bar Lev

Submitted to the Senate of Tel Aviv University

August 2015